

BELVEDERE

MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK **XXIII. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM**

„A visai Kőrös alatt...”

*Tanulmányok egy erdélyi,
mezőségi falu népi kultúrájáról*

Visai látkép templommal ❖ Csempesz Péter fotója

A TEMATIKUS LAPSZÁM SZERKESZTŐJE: VARGA SÁNDOR
A SZERKESZTŐ MUNKATÁRSA: STEIN KATA ÉS VARGA-DEÁK VERONIKA

BELVEDERE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

Főszerkesztő KISS GÁBOR FERENC
Szerkesztők HALMÁGYI MIKLÓS, KERTÉSZ PÉTER, KOVÁCS ATTILA,
MIKLÓS PÉTER, MOLNÁR GÁBOR
Munkatársak KISS NIKOLETT, KOMÁROMI CSABA,
MÁTHÉ TÍMEA, POLGÁR ZSUZSANNA

A szerkesztőbizottság elnöke SZEGFŰ LÁSZLÓ
Szerkesztőbizottság DÖBÖR ANDRÁS, JANCSÁK CSABA, KISS GÁBOR FERENC,
MARJANUCZ LÁSZLÓ, NÓTÁRI TAMÁS, PÁSZKA IMRE,
RÁCZ LAJOS, ZAKAR PÉTER

Számunk a EIKKA Alapítvány, EMKE Kft., a Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja, MTA Szociológiai Kutatóintézet, Nemzeti Civil Alapprogram, Szegedért Alapítvány, SZTE Bölcsészettudományi Kar, SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, SZTE Alkalmazott Humántudományi Intézet, SZTE Történettudományi Intézet, SZTE JGYPK HÖK, SZTE EHÖK, valamint a SZEPA Alapítvány támogatásával készült.

MEFESZ 1956
www.mefesz.hu

Belvedere Meridionale Alapítvány
www.belvedere.meridionale.hu

A Belvedere Meridionale 1989-es alapításától kezdődően a történelem és más társadalomtudományi szakos felsőoktatási hallgatók, doktoranduszok, fiatal kutatók és oktatók megjelenési fóruma. A lap legfontosabb küldetése a felsőoktatás és szakemberképzés alapját jelentő mester és tanítvány viszony kialakítása, a tudomány hagyományainak ápolása, a kutatói szellemiség kibontakozásának támogatása. Ennek szellemében a folyóirat tevékenységét a tudományos élet felkért képviselői és a szerkesztőbizottság tagjai segítik, lektorálják.

INGYENES PARTNERKIADVÁNY

A folyóirat megjelenik évente négy alkalommal: tavasszal, nyáron, ősszel és télen. A lap tanulmányokat, interjúkat, ismertetőket és kritikákat közöl a történelem és más társadalomtudományok tárgyából.

Kiadja a BELVEDERE MERIDIONALE ALAPÍTVÁNY. Felelős kiadó: DR. SZEGFŰ LÁSZLÓ

Cím: 6725 Szeged, Hattyas sor 10. Tel.: +36 62/546-576

E-mail: belvedere@jgytf.u-szeged.hu, szerk@belvedere.meridionale.hu

Nyomás: BÁBA ÉS TÁRSAI KFT. B/KUL/523/SS1993. ISSN 1419-0222

TARTALOM

VARGA SÁNDOR: <i>Ajánlás</i> Sándor Varga: Preface	{5}
KISS GÉZA – MOLNÁR PÉTER – VARGA SÁNDOR: <i>A terep bemutatása: Mezőség és Visa</i> Géza Kiss – Péter Molnár – Sándor Varga: The Field: Mezőség and Visa	{6}
Tanulmányok	
VARGA SÁNDOR: <i>Az erdélyi Mezőség a középkortól napjainkig.</i> <i>Történeti áttekintés Visáról és környékéről</i> Sándor Varga: Mezőség: a Historical Overview	{10}
VIRÁG RITA: <i>Visai gyermekjátékok</i> Rita Virág: Children's Games in Visa	{32}
MOLNÁR PÉTER: „...a néptáncot átalakították...” <i>Hagyomány és modernizáció egy erdélyi falu tánc kultúrájában</i> Péter Molnár: „...folk dance has been transformed...” Tradition and Modernization in the Folk Dance Culture of a Transylvanian Village	{49}
GATTI BEÁTA: „...aki hisz abba, az látja csak...” <i>A rontás hiedelemköre Visában</i> Beáta Gatti: „...only those who believe it, can see it...” Beliefs and Their Functions in Visa	{77}
BEDŐ VALÉR: <i>XXI. századi pillanatfelvétel</i> <i>egy erdélyi mezősegi falu táplálkozási szokásairól</i> Valér Bedő: A 21 st century snapshot of the alimentary culture of a village in the Transylvanian Plain Prevalence of retail units and their commodities in the traditional rural kitchen	{100}
Hajdani vármegyéink	
KISS GÁBOR FERENC: <i>Torda-Aranyos vármegye</i> Gábor Ferenc Kiss: Comitatus Torda-Aranyos	{113}
Téka	
BIRÓ TEOFIL: <i>Kelták az Újvilágban</i> Larry J. Hoefling: Chasing the Frontier. Scots-Irish in Early America	{116}

SZÁMUNK SZERZŐI

Bedő Valér néprajzkutató
(Szeged)
valerbedo@gmail.com

Biró Teofil PhD-hallgató
(Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar)
biro.teofil@gmail.com

Gatti Beáta néprajzkutató
(Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar)
gatti.beata@gmail.com

Kiss Gábor Ferenc tanársegéd
(Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógiai Kar)
kissgf@jgypk.u-szeged.hu

Kiss Géza helytörténész
(Kolozsvár-Visa)

Molnár Péter néprajzkutató
(Pécs)
molnarpeter@mecsektanc.hu

Varga Sándor néprajzkutató
(Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar)
vasandor@gmail.com

Virág Rita néprajzkutató
(Pécs)
viragrita73@gmail.com

AJÁNLÁS

VISÁBAN ezerkilencszázkilencvenhárom nyarán voltam először: néhány néptáncos társammal a korábban nálunk, Mosonmagyaróváron vendégeskedő hagyományörző táncosokat látogattuk meg. Ez a látogatás sok mindent meghatározott, elsősorban a kultúra és az ember iránti elfogultságomat, de a munkámat és ezáltal egész életemet is.

Az 1990-es évek közepén rendszeres vendége lettem a falunak, részt vettem szinte minden jeles alkalmon: gazdasági ünnepeken, lakodalmakon, névnapokon és bálokon. 1997-ben, részben a visai élmények hatására beiratkoztam a pécsi egyetem néprajz szakára. 1999/2000 telén egy szemeszter idejére vendéghallgató lehettem Kolozsvárott, szállásadóim egy visai gazda, Fodor János és felesége, Erzsébet néni lettek, mellettük a többiek mind önzetlen pártfogóim. Ekkor ígértem meg, hogy születik majd egy könyv a falujukról. Egy évtizedes adósságomnak teszek így eleget, mikor útjára bocsájtom ezt a tanulmánykötetet.

Egykori egyetemista társaim, barátaim mellett a kétezres évek közepétől már főleg tanítványaimmal érkezünk a faluba kutatni. A visaiak pedig tizennyolc éve becsülettel állják ezt a különös „ostromot”.

Az évek során egyre több film, fotó és egyéb adat gyűlt a faluról. Lassan szakdolgozatok, később tanulmányok, cikkek és ismeretterjesztő publikációk is születtek, amelyek azonban elszórva egy-egy kötetben, vagy különböző internetes portálokon kaptak helyet. Jelen kötet összes írásai Visával kapcsolatosak.

Az első tanulmány a faluról mint terepről ad egy általános képet, a következő a tágabb környezet, Mezőség történetét mutatja be. A harmadik és negyedik írás a helyi játék- és táncművészet huszadik századi változásairól szól, az ötödik a népi hitvilág témájában íródott. A tanulmányok sorozatát egy, a visai táplálkozási szokásokról szóló dolgozat zárja.

A tanulmányok szerzőivel, barátaimmal, kollégáimmal és tanítványaimmal együtt szeretettel ajánljuk a kötetet visai barátainknak.

Varga Sándor

A terep bemutatása: Mezőség és Visa

Visa tágabb környezete, az erdélyi Mezőség több megyét összefogó terület, mely önálló közigazgatási egységet soha nem képezett. Az 1919 előtti Magyarországon Kolozs, Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód, Torda-Aranyos és Maros-Torda megyék, ma pedig Kolozs (Cluj), Beszterce-Naszód (Bistrița-Năsăud), valamint Maros (Mureș) megyék egymással érintkező vidékei alkotják. Földrajzi és kulturális szempontból azonban összefüggő területnek tekinthetjük. Megnevezése csupán a XVIII. század folyamán alakult ki, majd állandósult, ma Erdély középső, dombos, sokhelyütt kopár, erdőtlen területét jelöli.¹ Határvonalainak meghúzásakor hivatkozhatunk néhány vízfolyásra – északnyugatról a Kis-Szamos, északról a Nagy-Szamos, északkelet felől a Sajó, délről-délkeletről a Maros, délnyugatról pedig az Aranyos fogja közre² – illetve a vidéket szegélyező jelentősebb városokra – Kolozsvár (Cluj-Napoca), Szamosújvár (Gherla), Dés (Dej), Beszterce (Bistrița), Szászrégen (Reghin), Marosvásárhely (Țirgu Mureș) és Torda (Turda) – melyek Mezőség mintegy háromszáz települését különböző vonzáskörzetekre osztják.

A vidék jellegzetesen városiatlan, fontosabb útvonalak által nem keresztezett, történeti okok folytán kedvezőtlen természeti adottságokkal rendelkezik.³ Az itt élő magyarság viszonylagos földrajzi és etnikai elszigeteltségénél fogva archaikusnak mondható kultúrát tartott fenn a közel-múltig, aminek meghatározó jelentősége van a terület társadalmának kutatásában.

Visa (Vișea) az erdélyi Mezőség nyugati és a Kis-Szamos völgyének keleti határán, Kolozs-vártól északkeletre, mintegy 30 kilométer távolságban fekvő kistelepülés. A falu 1919 előtt Kolozs megye mocsai járásához tartozott. A mai megyebeosztás szerint Kolozs megye (județul Cluj) zsuki járásához tartozik, egy közigazgatási egységben a szomszédos Zsuk (Jucu), valamint Kötelen (Gădălin) községekkel.⁴ Közvetlen szomszédságában a fent említett falvak mellett Béré (Băraii), Bonchida (Bonțida), Gyulatelke (Coasta) és Marokháza (Taușeni) található. A falu területe 3897,48 ha, lakossága ma 580 fő, amelynek 73%-a magyar, 26%-a román, 1%-a pedig cigány.⁵

A lakosság számának modern kori változását a XIX. század közepétől fokozatos növekedés, illetve stagnálás jellemezte egészen az 1990-es évekig, amikor a városba költözés elérte a csúcspontját, és előregedési tendencia indult el, ami legerősebben a román lakosságot érintette. Az 1990-es évek végétől a magyar és román lakosság térvesztésével párhuzamosan lassan nő a cigány betelepülők száma a faluban.⁶ Visában a nemzetiségek együttélésére – a két világháború

¹ Balassa 1989. 119; Kós 2000/II. 9–11.

² Kós 2000/II. 9; Kósa – Filep 1980.

³ Kósa 1998. 334.

⁴ Zsuk ma négy falurészt (korábban különálló falvakat) egyesít magában: Alsózsuk (Jucu de Jos), Felsőzsuk (Jucu de Sus), Nemeszsuk (Jucu de Mijloc) és a Zsukiménes (Juc-Herghelie – 1950-előtt Alsózsuk része volt).

⁵ Wagner 1977. 228. A népességre vonatkozó adatok a Zsuki Községházáról (Primăria Comunei Jucu) származnak, a hivatal 2006. január 23-án kiállított dokumentuma alapján. (Molnár 2006. 9.) Egy 2007-es lelkézi jelentés szerint a falu lakossága 700 fő. Ebből 435 református magyar, kb. 250 ortodox román, ill. cigány, valamint néhány magyar család, aki az adventista illetve a Jehova tanúja vallást követi. A két adat közötti nagy eltérés oka az lehet, hogy a nagy történelmi egyházak (református, görögkatolikus) hívei közül többen elköltöztek már a faluból, de még a falu egyházközségeihez tartoznak. (Gatti 2009. 7.)

⁶ Visa etnikai és felekezeti viszonyainak 1850 és 1992 közötti változásairól bővebben lásd Varga E. Á. 2002.

Látkép a községről ❖ Varga Sándor fotója 2007. március 15-én készült

zaklatott éveitől eltekintve – konfliktusmentes viszony volt jellemző. A román lakosság nagyobb része a falu meghatározott részében, a „románok közt”, kisebb része a magyarok között elvegyülve él, és mindennapos interakciókat folytat a többségi magyarsággal. Ennek működését megkönnyíti, hogy a magyar férfiak anyanyelvi szinten, a nők egy része törve beszél a román nyelvet, a magyarok között elvegyülve élő románok folyékonyan, a falu elszeparáltabb részén élő románok pedig törve beszélnek a magyart.⁷

A falu román nemzetiségű lakossága ortodox felekezetű, de csak az 1949-es vallásügyi reform által lett azzá. Korábban e közösség görögkatolikus vallású volt. A mai román családnevekből következtetve feltételezhetően a közeli falvakból települtek be, ugyanis nevükben fellelhető az eredeti helységnév. Ilyen típusú nevek pl.: Bărăian (Báréi), Bonțidean (Bonchidai), Chesăuan (Keszüi), Mădărașan (Madarasi). Kevés a távolabbi vidékekre utaló névadás, mint: Moldovan (Moldvai), Mureșan (Máramarosi, esetleg Maros vidéki), Chiorean (Kővári). Megtalálható egyes magyar családnevek elrománosodott változata is, pl. Lucaci (Lukács), Tămaș (Tamás) vagy Niergheș (Nyerges). Igen kevés a fentiekől eltérő típusú családnév, mint Albon, Chira, Petriș, Pop stb. A helyi, 3-4 családból álló cigányközösség ma szintén ortodox vallásúnak vallja magát.⁸

A neoprotestáns kisegyházak működésének kezdetei Visában az 1920-as évekre vezethetők vissza. Egy, az első világháborúból hazatért, leszerelt katona ekkor kezdte terjeszteni a „Jehova tanúi” szektának a tanításait. A faluban élő leszármazottai ma is a „hívó” ragadványnevet viselik.

⁷ Terepmunkám alatt többször tapasztaltam, hogy a közösségi érintkezés egyik mindennapos helyszínén, a falu központjában vegyesboltként és kocsmaként egyszerre működő üzlethelyiségben akár ugyanazon személyek közt is hol magyarul, hol románul folyik a szó, attól függően, ki kapcsolódik be a beszélgetésbe. „Hivatalos beszélgetések” – például a község pásztorának megfogadásakor, vagy a juhméréssel kapcsolatos szabályrendszer lefektetésekor általában magyarul indítják a beszélgetést (mivel a gazdák döntő többsége magyar), de azt többször tapasztaltam, hogy román közbekérdezés esetén már románra fordították a szót. Baráti társaságok, vagy családok beszélgetése esetében, ha az egyik résztvevő román, akkor már általában románul beszélgetnek. Visszaemlékezések szerint az 1940-es 1950-es években a táncalkalmakon „vegyesen” beszéltek egymással magyarok és románok, néha akár mondat közben is felváltva használtak magyar és román kifejezéseket.

⁸ Vö. Kós Károly katonái, gyekei és kiscégi kutatásai. (Kós 2000. II. 315–319.)

Látkép a községről ❖ Kiszely Nikolett fotója 2007. március 15-én készült

Anyagilag nem annyira tehetősek, hogy imaházat építsenek, így házi istentiszteletet tartanak. Ma a közösség kb. 50 tagot számlál. Az adventista tanok 1990 után kezdtek teret hódítani a faluban. A vajdakamarási egyház filiájaként 2001-ben imaházat építettek, prédikátoroknak ingatlant béreltek. Híveik száma 2006-ban mindössze hét személy volt.

Visa lakosságának megélhetését az 1950-es évekig a hagyományos keretek között folytatott magángazdálkodás – földművelés és állattenyésztés – biztosította. Az 1950-es évektől induló szocialista TSZ-szervezés után a falu nagy része a kollektívban helyezkedett el, kisebb része pedig (főleg a hatvanas évektől) a közeli Kolozsvárra ingázott dolgozni és tanulni. A Kolozsváron tanuló fiatalok közül az 1970-es, 80-as évektől egyre többen helyezkedtek el kolozsvári munkahelyeken és telepedtek le a városban. Az 1989-es rendszerváltás után a visaiak visszaigényelték földjeiket, a faluban lakók pedig újból magángazdálkodásba kezdtek. A termelőeszközök elavultsága, a piaci ismeretek, a kapitalista vállalkozó-kezdés és tapasztalatok hiányában versenyképtelen a visai mezőgazdaság, szinte csak a saját maguk és városban élő rokonaik számára szükséges élelmiszert tudják előállítani. Helyzetüket nehezíti a munkaképes lakosság elöregedése, valamint az élelmiszeripari multinacionális cégek egyre nagyobb piaci térnyerése Romániában, ami a falusi gazdálkodásból származó termékek eladását fokozatosan ellehetetleníti.⁹ A fiatalabbak városi építkezéseken végzett idénymunkával igyekeznek kiegészíteni jövedelmüket, de buszjárat, illetve közvetlen vasúti összeköttetés híján nehéz eljutni Kolozsvárra, a közeli falvakban pedig kevés a munkalehetőség.¹⁰ A falut érintő idegenforgalom elenyésző, elsősorban a népművészet helyi, vagy környékbeli specialistáit látogató folkturisták, magyarországi néptáncsoportok, folkloristák fordulnak meg viszonylag nagy gyakorisággal.¹¹

⁹ Itt elsősorban a tejtermékek piacáról van szó. A visai lakosok nagyobb része a rendkívül alacsony (átszámítva kb. 30-40 ezer forint értékű) tsz-nyugdíját tehéntej eladásával igyekszik kiegészíteni. Egy kolozsvári cég felvásárló csarnokot működtet a faluban, ahol évről évre egyre olcsóbban veszi át a tejet a helybeliektől. 2000-től kezdve többször hónapokig szünetelt a tejtétele, állítólagos fertőzések miatt.

¹⁰ A legközelebbi buszmegálló a kötelendi vámnál, a Kolozsvár–Szászrégen úton, vasútállomás pedig Zsukon található. A kötelendi malomban, illetve a bonchidai disznóhízlaldában dolgozók száma nem éri el a húsz főt.

¹¹ Ennek a kapcsolatnak inkább eszmei értékét, mintsem anyagi előnyeit lehet megemlíteni, bár néhányan igyekeznek felhasználni kapcsolati tőkéjüket a magyarországi munkakeresés során.

Az egyre növekvő igények mellett a gazdasági lehetőségek nem nyújtanak megfelelő perspektívát, ezért egyre többen érzik kilátástalannak helyzetüket, költöznek be Kolozsvárra, de többen Magyarországon, sőt távolabbi országokban (például Olaszország) próbálnak szerencsét. A lélekszám csökkenésével párhuzamosan csökken a közösségi események száma (pl. táncalkalmak, lakodalom) is. Az oktatási intézmények közül ma már csak az óvoda és a magyar iskola alsó tagozata működik Visában. A felső tagozatosok a közeli Székre, a román gyermekek Kötelendre járnak át iskolába. Tanító az 1990-es évek elejétől nem lakik a faluban, azóta a helyi viszonyokat és embereket egyre kevésbé ismerő kolozsvári tanárok autóval ingáznak Visába, csakúgy, mint a holland református egyház által fizetett orvosok, akik heti egy-két alkalommal rendelnek itt.¹² A 2010-es éveknek a falu rendkívül nehéz lehetőségekkel vág neki, gazdasági és kulturális értelemben egyaránt.

IRODALOM

- BALASSA IVÁN: *A határon túli magyarok néprajza*. Budapest, 1989, Akadémiai Kiadó.
- GATTI BEÁTA: *A vallás és a népi hitvilág kapcsolata egy mezőségi faluban*. A rontás hiedelmeköre. Szakdolgozat a Szegedi Tudományegyetem BTK Vallástudományi Tanszékén. 2009.
- KÓS KÁROLY: *A Mezőség néprajza*. I–II. rész. Marosvásárhely, 2000, Mentor Kiadó.
- KÓSA LÁSZLÓ: *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)*. Budapest, 1998, Planétás Kiadó.
- KÓSA LÁSZLÓ – FILEP ANTAL: *A magyar nép táji-történeti tagolódása*. Budapest, 1980, Akadémiai Kiadó.
- MOLNÁR PÉTER: „... a néptáncot átalakították.” Hagyomány és modernizáció egy mezőségi falu tánc-kultúrájában. Szakdolgozat a Pécsi Tudományegyetem BTK Néprajz és Kulturális Antropológiai Tanszékén. 2006.
- VARGA E. ÁRPÁD: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*. IV. rész: Fehér, Beszterce-Naszód és Kolozs megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között. Budapest–Csíkszereda, 2001, Teleki László Alapítvány – ProPrint.
- WAGNER, ERNST: *Historisch-Statistischer Ortsnamenbuch für Siebenbürgen*. Studia Transylvanica 4. Köln – Wien, 1977, Böhlau Verlag.

GÉZA KISS – PÉTER MOLNÁR – SÁNDOR VARGA
The Field: Mezőség and Visa

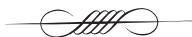
In this study we attempt to give a brief introduction of the study area: Mezőség, and Visa inside it. Besides the geographical location, we delineate ethnic and religious compositions of the local inhabitants, as well as their economic opportunities and subsistence spectrum.

¹² 1993-ban a korábbi felekezeti iskola, majd a (be nem fejezett) református kultúrház helyén, a hollandiai Valkenburg protestáns közösségének anyagi és fizikai támogatásával református közösségi ház és óvoda is épült.

VARGA SÁNDOR

Az erdélyi Mezőség a középkortól napjainkig

Történeti áttekintés Visáról és környékéről

Az Erdélybe betelepülő magyarság a Mezőségen a helynevek tanulása szerint meglehetősen gyér, többségében szláv népséget talált.¹ Erre utalnak a Szamos-könyök, Dés, valamint a mezősegi tavak környékén található helynevek is, melyek valószínűleg az itt élő szláv népek vízelvezéseiből származnak.² *Vélhetően a vizsgált falu neve, Visa is szláv személynévből, a Visoslavból (jelentése: magas) ered. A Várad Regestrum szerint a név magyar használatban is előfordult.*³

Területünkön a Kis-Szamos bal partjára, valamint a mezősegi tavak környékére települtek az első magyarok. Egy részük a legelőkelőbb nemzetséghez, a Gyula-Zsombor törzshöz tartozott, körülöttük a Farkas-Ágmánd, Borsa, Szil-Kalota és a Mikola nemzetség területei feküdtek. Győrffy szerint ez utóbbiak települtek először a későbbi Kolozs megye területére, míg Balázs Éva szerint a Mezőség nagyobb részének betelepítése a Borsa nemzetségnek köszönhető.⁴ A letelepült törzsek a félnomad legelőváltó életmódnak megfelelően a nyári (Kis-Szamos mente) és a téli (mezősegi tóvidék) szállásaik között vándoroltak.⁵ Hadászati is igyekeztek biztosítani területeiket, védelmi vonalakat, „gyepüket” alkottak, ezek egykori jelenlétét helynevek (Bálványosvára, Katona, Mezőkapus, Mezőörke stb.) őrzik.⁶

A honfoglalás után a vizsgált területünkön haladt a gypűhatár a Zsombor és Zoltán, majd a Doboka és Zsombor nemzetség szállásterülete között. A vidéken futott át a széki sóbányától nyugati, majd déli irányban egészen Szolnokig haladó hadi és sószállító út, emellett „...a megye

¹ Vö. Balás – Domokos 1991. 10; Gyalay 1997. I. 72; Győrffy 1987. III. 326–327; Makkai G. 2003. 18; Makkai L. 1988. 255–256, 258–260.

² Balázs 1939. 13; Győrffy 1987. III. 327; Szláv eredetű helységnév a Visával szomszédos Zsuk (bogár) és a közeli Palatka (sátor) is. (Mikó 1932. 28.)

³ Egy helytörténeti monda szerint a zsuki gróf a tőle elszakított és a mai Visa területén bujdosó jobbágyságot akarta visszahívni, de mivel selypített, csak annyit tudott mondani: „vissa, vissza” – így lett a falu neve Visa. Az elnevezés különböző szláv nyelvekben ma is előfordul személynévként, pl: Vyša, Visha. A mai román Vișea helynév átvétel a magyarból. (Kiss L. 1988. II. 768; Kniezsa 1943. 229.) A Várad Regestrum (Regestrum Varadiense) XIII. századi magyar nyelvemlék, helyneveink és személyneveink történetének fontos forrása.

⁴ Balázs 1939. 9–11; Győrffy 1987. III. 328. A megszálló nemzetségeket illetően sem egyezik meg történelmünk véleménye: többek szerint a Maros-völgyét a Gyula törzs egyik ága, a Szamos völgyét pedig Kende törzsbeliék szállták meg, de beszélnek Tétény és az abból származó Gyula-Zsombor és Ágmánd nemzetségekről, valamint Borsa, Tyukod és Mikola nemzetségekről is. (Vö. László 1944. 42–43; Makkai L. 1944b. 46; Makkai L. 1988. 260–268; Győrffy 1987. III. 327–328; Balázs 1939. 6–7.) Balázs Éva szerint a Gyula-Zsombor nemzetség és az Ágmánd nemzetség nem élt Kolozs megye területén. (Balázs 1939. 11.)

⁵ A szállásváltó életforma maradványai a földművelés elterjedése után is tetten érhetőek a nemzetségi birtokviszonyok vizsgálatakor. (Makkai L. 1944b. 50.)

⁶ Makkai L. 1944b. 50 és Kós 2000. II. 11. Vö. Balázs 1939. 14–19.

keletre, Mocs felé irányuló fő útjába Somatelnénél kapcsolódott a Bonchida felől jövő Molnár út (via molendinatorum), amely Zsuk és Gyulatelke között kelt át a hegyen, majd Visáról Báréra vezető nagy útban folytatódott.⁷ Mindezek őrzésére-figyelésére alkalmas lehetett a Visa fölött nyugati irányban magasodó Csigla-domb.⁸

I. István korában a nemzetségek politikai hatalma csökkent, a királyság fokozatosan birtokba vette a nemzetségek által be nem telepített területeket, amelyekből uradalmakat, „megyéket” szervezett. Erdélyben a középkor végére hét királyi vármegye alakult ki, köztük Kolozs és Doboka megyék, melyekhez az öt korábban említett nemzetség birtokai között fekvő területek tartoztak. Az észak-erdélyi területeket a Tisza melletti Szolnok vár megyéjéhez csatolták.⁹ A királyi vármegyék népessége a fokozatosan felbomló, környékbeli törzsszövetségek területéről származókból, illetve telepítő ispánok révén az ország minden részéről idesereglett magyarságból állott.¹⁰ A vármegyék társadalma élén álló várjobbágyok a nekik juttatott földeken falvakat alapítottak, és azokat földművelő lakossággal telepítették meg. Ilyen – oklevéllel igazolható – dobokai várjobbágyok voltak: Jenő, Kérő, Keszű, Ködölen, Pata, Szopor, Szováth stb. akik több mai mezőségi település (Kérő, Kötelen, Mezőkeszű, Szamosjenő, Szopor, Pata stb.) névadói lehettek. A nemzetségneveket rejtő településnevek alapján a vizsgált terület falvainak jelentős része a magyar települések legkorábbi rétegéhez tartozik.¹¹ Az Almás és a Szamos közötti terület, valamint a Kis-Szamos mente, a Borsa-patak völgye és Belső-Mezőség egy része a honfoglaló nemzetségek területei maradtak. A Mezőség korai birtok- és termelési viszonyait ezek – a királyi vármegye szervezését túlélő – uradalmak (zsuki, nagysajói, pusztakamarási stb.) is befolyásolták, sőt komoly szerepük volt Kolozs megye keleti részeinek benépesítésében is.¹²

A kolozs megyei váruradalmak kiépítésével párhuzamosan a közbeeső területeken a földesurak terjesztették a hatalmukat, mint például a Sukiak, a Borsa nembeli Iklódiak, vagy a Palatkaiak (ősi Jankafiak) stb.¹³ Településtörténeti szempontból Mezőség két jól elkülöníthető részre oszlik. A későbbi Szolnok-Doboka megye területének déli része, valamint Kolozs megye által elfoglalt vidékek már a XI. században benépesültek. A Nagy- és az egyesült Szamos vonaltól északra csak a XII-XIII. század folyamán indult el a letelepedés, és még a XVI. század folyamán is tartott. A XI. századi besenyő és kun betörések miatt ide telepítették az északi védővonal megerősítésére a szászokat is a XII. század második felében. Az általuk és a magyarok által üresen hagyott vidékeken települt meg a románság a XIII. századtól.¹⁴

1241-ben betörték Erdélybe a tatárok, akik Beszterce és Kolozsvár irányában előrenyomulva „számlálhatatlan sokaságú magyart” mészároltak le. Források szerint települések egész sora pusztult el ekkor.¹⁵ Ezek nagy része későbbi okleveleinkben telek megjelöléssel kerülnek elő. *Első ilyen telekről 1228-ból kapunk hírt. 1296-ban Palatkához tartozó telkeket (pl. Mikótelke, Petetelke) a latin area szóval jelölték. A telkek közül több faluvá is fejlődött, mint például később Visatelke*

⁷ Csánki 1913. V. 337; Győrffy 1977. 199.

⁸ A „csigla” (csöglye) elnevezést történeiszink a korabeli határvédelmi létesítményekkel, mint például „gáthellyel” (Győrffy 1977. 208.), illetve védett, őrzött helyekkel hozzák összefüggésbe. (Balás 1984. 43.)

⁹ Makkai L. 1944b. 52–54.

¹⁰ Győrffy 1987. III. 331; Makkai L. 1944b. 55.

¹¹ Kós 2000. II. 11. Ezek mellett számos mára elpusztult települést is említhetünk párhuzamként. (Vö. Balázs 1939. 29–31; Makkai L. 1944b. 55.)

¹² Győrffy 1987. III. 333–335; Makkai L. 1944b. 60.

¹³ Győrffy 1987. III. 336.

¹⁴ László 1944. 44; Világatlasz. 1997. 109. I. tábla.

¹⁵ Rogerius nagyváradi kanonok mezőségi útja során legelőször Magyarfráta környékén bukkant túlélőre. (Makkai L. 1988. 311.)

Régi ház az Újfaluban ❖ Márton Gábor fotója 2007. március 15-én készült

is. Visa környékén a XIV. század elején még három kisebb telek létezett, nevezetesen: Kőrös-telek, Varjad-telek és Búzös-telek. Nevük máig megőrződött olyan dülőnevekben, mint Kőrös, Varjas és Büdöstő.¹⁶ A pusztítások, a székelyek kivonása Belső-Erdélyből, és az ezeket követő betelepítések miatt első ízben változott Közép-Erdély etnikai képe, a megritkult magyarság mellé szászok és bajorok kerültek.¹⁷ Szolnok-Doboka vármegye monográfiája szerint IV. Béla korában a Visával szomszédos Szék lakói németek voltak.¹⁸

Szintén a XIII. században alakultak ki azok nagybirtokok, amiket királyi adományokból szerveztek meg külső-magyarországi családok. Tamás és Lob vitézek családjai – ez utóbbi őse a Wass grófoknak – a mezősegi tavak mellett kaptak birtokokat, a pest megyei Ákos nemzetség egy ága pedig Buza, Noszoly, Feketelak új tulajdonosai lettek. Rajtuk kívül a felvidéki Aba nemzetség Cente ága, valamint a Becse-Gergely főúri család (a Bethlenek, az Apafiak, és a somkerekai Erdélyiek elődjei) is ekkor települt ide.¹⁹

A XIII. század végén újfent tatárok és kunok dúlták fel Erdélyt. A pusztítások nyilvánvalóvá tették, hogy a királyi központosított várszervezet nem tölti be megfelelően a szerepét. A XIII. század végére a birtokadományok miatt elhatalmasodó arisztokrácia egyre inkább magához ragadta a hatalmat, a királyság befolyása fokozatosan meggyengült. A XIV. században kialakuló új közigazgatási rendszerben a megye már nem a királyi birtokok összességét, hanem a területén

¹⁶ Kiss G. 2006. 11. A telkek zöme talán állattartó szállás lehetett inkább, melynek „telkes” földje alkalmas földművelésre. (Győrffy 1987 III. 335.)

¹⁷ Makkai L. 1988. 312–313, 317. 1257 után Kolozsvárra, illetve Kolozs megye keleti részeire telepedtek németek. (Győrffy 1987 III. 335.)

¹⁸ Kádár 1903a. 392.

¹⁹ A Becse-Gergely család hatalmas területet telepített meg magyar lakossággal. (Makkai L. 1944b. 56–58, 60.) A Wass családról lásd: Siemers 1999, Wass A. 2001.

elő nemesség összességét jelentette. A felülről szervezett ún. nemesi megyék élesen elkülönültek a székelyek és szászok homogén területeitől, a „székektől”.²⁰ A középkori magyar források a vármegyék területét Lakságnak, németül Edelerde-nek (nemesi föld) nevezték.²¹ Mezőség lakossága ebben a korszakban nőtt meg ugrásszerűen, több új falu is keletkezett.²² A jobbágyság mint új társadalmi réteg kialakulása is ekkorra tehető.²³ A Kolozs megye legnagyobb részét alkotó királyi birtokok túlnyomóan világi vagy egyházi tulajdonba kerültek. Észak-Mezőség és az attól északra fekvő hegyvidékek különböző uradalmi (a Sajó és Mélyes völgyében) a Becse-Gergely nemzetség tulajdonában voltak. A mezőségi tájon csupán a tavak környékén található nagyobb birtok, a Wass családé, mellettük a honfoglaló nemzetségekből származó közép- és kismemesek falvai terültek el nagy számban. Ezek kulturális igényeik és színvonaluk miatt rendkívül fontos szerepet játszottak Mezőség középkori művelődéstörténetében.²⁴ *A kevésbé népes családok kezén is ritkán volt 10-20 falunál több, és csak a leggazdagabbak birtokoltak 20-30 falut, mint például a vagyonos Suki család is.*²⁵ *Egyik águk a három Zsukot (Alsó-, Felső- és Nemeszsuk) alapította.*²⁶

Felül: Kapuzmező töredéke a visai templomból, XV. század

❖ Debreczeni László rajza (Entz 1996. 245.)

Jobbra: Visai templomdísz ❖ Csemesz Péter fotója

Időközben az addig lakatlan erdélyi hegyvidékeken megjelentek az első román transzhumáló csoportok Moldva és Havaselve irányából.²⁷ Kolozs megye területén az első románokra utaló

²⁰ Makkai L. 1944b. 64; 1988. 319. 325-326. A XIV. század előtt öt vármegye (Szolnok, Doboka, Beszterce, Kolozs, Torda), a XIV. századtól hat vármegye (Belső-Szolnok, Doboka, Beszterce, Kolozs, Torda valamint Marosszék), az 1876-77-es megyei rendezések után pedig négy vármegye (Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód, Kolozs, Maros-Torda) között oszlott fel Mezőség területe. (Csáky 1988. 88, 108, 110-111, 114, 130.) Jelenleg Kolozs (Cluj), Maros (Mureş) és Beszterce-Naszód (Bistriţa-Nasăud) megyék találhatók itt. (Vö. Erdély térkép. 1993.)

²¹ Áron 1981. 102-103; Balás – Domokos 1991. 13, 16.

²² Balázs 1939. 63.

²³ Makkai L. 1944b. 64.

²⁴ Balázs 1939. 58. Itt elsősorban a Kis-Szamos melletti falvak kismemeseiről van szó. (Makkai L. 1944b. 68.)

²⁵ Makkai L. 1988. 325.

²⁶ Kelemen 1977. I. 115, 251. A Kolozsvár környéki falvakban, legkorábban az erdélyi püspökség, a kolozsmonostori bencés apátság, valamint nagy és középbirtokos nemesek építettek templomot. Az egyik ilyen templom vélhetően a XIII. században, a suki család által emelt templom volt Alsózsukon, ami mára teljesen eltűnt. (Entz 1994. 56.)

²⁷ Az első oklevéllel igazolható román települések a XIII. század közepén-végén jelennek Dél-Erdélyben. (Balás – Domokos 1991. 12, 20.) Szolnok-Doboka vármegye monográfiájának első kötete, szinte éves pontossággal

adat 1332-ből való. Egy pápai tizedjegyzék Kolozs és Torda közötti hegygerincen Oláhfenés nevű falut említ.²⁸ Mezőségi területen a románok legkorábbi említései a következők: 1367-ben Oláhvásárhelyen a bálványosi várhoz tartozó románok éltek, 1379-ben pedig Székalájon jeleznek már korábban letelepedett román lakosokat.²⁹ *Egy 1326-os zsuki határjárás során említik „sylva Vysaerdey”-t. Ez a terület már telek 1332-ben, amikor a Suki család megosztotta birtokait, és Vizateluke Zsuk több más tartozékával együtt Suki Demeter és Domokos fiaié lett. Tizenhárom évvel később Vizouteluk névvel találkozunk, vélhetően ez idő tájt alakította művelhető (és talán lakható) területté a birtokos Suki család. Lakott településre biztosan először egy 1348-as adat utal, mely szerint a falu neve villa Visa. 1368-ban már Kötelenddel együtt possessio néven említik, ami a Suki nagybirtokosok telepítő akcióját jelzi.*³⁰

A közép-erdélyi magyarság összefüggő tömbjét először az 1348-49-es nagy pestisjárvány bontotta meg. A Radna-és Beszterce környékén lévő autonóm szász vidékről már a XIII. század folyamán már a nyugat felé terjeszkedő németek előtt út nyílt a Mezősége. Így jöttek létre Belső-Szolnok és Doboka területén magyar falvak közé ékelődve a „szász” előnevével települések. *Ebben a korszakban Mezőség nyugati és északi részein igazolható a német jelenlét is: egy 1370-ben keltezett oklevél szerint ekkor Bonchidának csak magyar és szász lakosai voltak.*³¹ A tatárjárás és a járvány utáni munkaerőhiány miatt számos, a közeli hegyvidékeken élő román családot telepítettek a Mezősége. Elsősorban az ekkor épült új várak (pl. Bálványosvár) környékén szervezett királyi uradalmakba költöztettek máramarosi valamint kővári románokat, és ruténeket a XIV. század elején. Ezek letelepítése pásztorkodó, vándorló életmódjuk miatt lassú ütemben folyt.³² Ebben az időszakban kimutatható, hogy az Erdélyi Középhegységből a Mezősége transzhumáló románok megpróbálták megtelepedni a dombos vidékeken is. Ekkor keletkezett a Mezősége jellemző, Magyar-, Oláh- jelzővel ellátott „ikerfalvak” többsége. A magyar anyafalu mellett állandóan felbukkanó román telepek lakossága ebben a korszakban általában még kisebbségben volt a magyarokkal szemben. Jelentősebb betelepülés azután történt, mikor Zsigmond király román vajdáknak ajándékozta Kővárt, 1392-ben.³³ *Visa környékét is érinthette pusztulás, hiszen a 1332-37-ben pápai tizedet fizető (tehát római katolikus lakosságú) szomszédos Báré egy 1411-es adat szerint lakatlan volt, 1461-ben viszont már juhótvenedet fizető oláh-jobbágyok lakták, neve pedig 1467-ben és 1468-ban Oláh-Báré. Vélhetően magyar betelepülésnek köszönhető az, hogy az 1474-es, 1479-es és 1481-es adatok szerint már ismét Báré a falu neve.*³⁴

jelöli meg a megye területén keletkezett idegen szórványokat, 1405-től egészen 1820-ig. A szerzők szerint a románság első megjelenése Beszterce környékén egy 1317-es oklevéllel bizonyítható legkorábban. (Tagányi – Réthy – Pokoly 1901. I. 83–91.) Moldvai vajdák telepítéseinek köszönhető a meglehetősen nagyszámú román telep XIV-XV. századi jelenléte a Mezőségtől északra fekvő hegyvidékeken. (Makkai L. 1942. 4–5.)

²⁸ A pápai tizedjegyzékben egy Pál nevű plébánosról írnak „de Olahfenés”. A plébános ottléte, valamint maga a pápai tizedjegyzékbe való bekerülés magyar lakosságot is sejtet. (Balázs 1939. 46.)

²⁹ Kádár 1901a. 374. (Kisszék); 1903b. 74. (ma Kékesvásárhely)

³⁰ Balázs 1939. 62-63; Gyórfy 1987. III. 378; 380–381. A ma is meglévő szomszédos települések első írásos említései: Báré (1279), Bonchida (1263), Gyulatelke (1318), Kötelen (1320), Marokháza (1318), Zsuk (1314). Visa nevének okiratokban, írásokban előforduló további formája, időrendben: Wysa (1368); Wysa (1450), Visa (1587-89); Vyssa (1652); Visa (1733); Vischa (1750); Viza (1760–62); Vissa (1835); Jisa (1858); Iisa (1854). (Coriolan 1968. 252; Csánki 1913. V. 425.) A falu neve helyi román tájszólásban ma is Jişa.

³¹ Mikó 1932. 28.

³² Makkai L. 1944b. 65–66.

³³ Az új telepesek esetében nem homogén etnikumú, transzhumáló pásztornépekről van szó: a románokkal bolgárok, szerbek és albánok is keveredtek. (Balázs 1939. 61, 63; Makkai L. 1988. 343.) A legtöbb mezőségi kusza-halmaz település esetében jól kivehető még ma is a település legkorábbi magja – általában a templom körüli zegzugos utcahálózat jelzi ezt. (Vö. Kós 2000. II. 16.) A románoknak új falvakat is építenek, mint például Kolozsvár melletti irtványterületen Feleket 1377-ben. (Balázs 1939. 55.)

³⁴ Csánki 1913. V. 332; Keszeg 1999. 8.

Mezőség nyugati, középső és déli, tömbmagyarsággal bíró települései között a XVII. század elejéig elszórtan helyezkedtek el szász, illetve román települések. Az utóbbiak száma a XIV. századtól kezdve emelkedő tendenciát mutat, melynek oka sok esetben nem idegen hadak betörései, hanem a helybeli földesurak hatalmaskodásai volt. Ilyen esetben elvértve magyar falvakba is kerültek románok.³⁵ A XV. századból már adataink vannak a Suki család telepítéseire is. *Visa – amit lakott településként először éppen a fent említett nagy pestisjárvánnyal egy időben, 1348-ban jeleztek – első lakói valószínűleg magyar nemzetiségűek lehettek, hiszen egyik névváltozatában sem jelenik meg az oláh, vagy szász jelző. Nem kizárható azonban, hogy az 1400-as évek közepén-végén Visában is voltak román lakosok. A szomszédos Zsuk egyházas (magyar) helység volt, de a közelben fekvő Ábeltelkére a Sukiak a XV. század folyamán románokat hoztak. A település 1482-ben még Ábeltelke, 1483-ban már a neve mellé leírják, hogy „más néven Oláhzsuk.”³⁶ A Suki család szép számmal tartott románokat, 1460-ban érdemes is volt elkérniük a királytól Oláhkályán, Báré, Kötelend és Oláhzsuk ötvenedjövédelmét. 1461-ben Kötelenden, Oláhzsukon és Palatkán is juhötvenedet fizető jobbágyokat regisztráltak. Mindezek mellett éppen Visa példája igazolja, hogy magyarokat is telepítettek – Visa 1450-ben a Zsuki Szent Márton egyház filiáléja volt. A környéken ekkor a magyar lakosság még túlsúlyban volt, amit Báré és Palatka későbbi „visszamagyarosodása” is alátámaszt.³⁷ Német és román telepések folyamatos beszivárgásáról tanúskodnak a XIV-XV. századi adatok is. Magyarfráta határában 1391-ben Oláhfráta néven falu keletkezett. A román fatemplomokról szóló első adatok közül az oláhfrátai 1402-es, a bogácsi 1430-as említésű.³⁸ A Visával szomszédos Széken lakó németeknek még 1481-ben is külön papjuk volt.³⁹*

A XV. században már megkezdődött az eddig zárt magyar és román területek lakosságának lassú összekeveredése. Ezt elősegítette, hogy a század közepétől a mezőégi falvak magyarsága nagy számban menekült a közeli városokba a jobbágyterhek elől. Az elhagyott telkekre sok esetben a földesurak saját hegyvidéki birtokaikon pásztorkodó románokat telepítettek le. Ezek nagy létszámú nyájai miatt a legelőterületek a pusztán, gazdátlanul maradt szántóföldek kárára jelentősen megnöttek.⁴⁰ Ez időben a pásztorkodó románság egyetlen adóterhe a juhötvened volt, szemben a magyarok tized, kilenced, illetve robotszolgáltatásaival.⁴¹ A XV. században a magyar nemesség, a városi polgárság is erős asszimiláló képességgel rendelkezett, a városokba és környékükre (Dés, Szék) telepített németiséget, és nemesített románságot valamint a kiváltságos szász székekből kihúzódó németek nagy részét egyaránt magába olvasztotta. A kisszámú rutén betelepülőt a románság asszimilálta. Nemzetiségi szempontból a területünkön fekvő falvak nagy része ekkor még zárt volt, kevés volt a vegyes lakosságú település, ez utóbbiak esetében is általában egymástól elkülönülve éltek a falu területén, egy idő után gyakran maga a falu is kettévált. A jobbágyok esetében az etnikumok keveredését az eltérő életforma és az ezen alapuló

³⁵ Balázs 1939. 38, 40; Makkai L. 1942. 4; 1944b. 56.

³⁶ Györffy szerint Ábeltelke egyik mai Zsukkal sem azonos, mert Alsózsuk északnyugati szegletében a Szamos bal partján terült el. (Györffy 1987. III. 341.)

³⁷ Balázs 1939. 24; Entz 1996. 358, 417; Györffy 1987. III. 340. A gyors etnikai változásokban nagy szerepet játszhatott az is, hogy az ide került románok valószínűleg csak részben folytattak letelepedett életmódot, nagyobb részük valószínűsíthetően transzhumált.

³⁸ Entz 1996. 95-96. A görögkeleti egyház fakápolnáiról is van tudomásunk. Egy 1450-es osztálylevél kilencet sorol fel Közép-Szolnok megyében és Naszód környékén. (Entz 1996. 136.)

³⁹ Kádár 1903a. 392.

⁴⁰ Jakó 1944b. 93-94; Makkai L. 1988. 361. A jobbágytság lehetőségei és terhei változatos képet mutattak Erdélyszerte, emiatt a vándorlások, szökések meglehetősen gyakorisággal fordultak elő, a legtöbbször 1447 és 1486 között. (Balás – Domokos 1991. 23.)

⁴¹ Balás – Domokos 1991. 67.

⁴² Jakó 1944b. 93; Makkai L. 1944b. 68-70.

eltérő adózási rendszer is lassította. A XVI. század során az így beköltözött románság nagy része beolvadt az ekkor még abszolút többségben lévő magyar tömbbe.⁴²

A jobbágyok terhei különösen a török alatti háborúk alatt nőttek meg. Az elégedetlenség felkelésekbe torkolt, ezek közül az 1437-es és az 1514-es is érintette Mezőséget. A *Budai Nagy Antal féle-felkelés leverésében a már említett Suki Darabos János két fia közül Benedek fontos szerepet játszott.*⁴³ A visai katolikus közösséget is ebben a korszakban említik legelőször: *1450-ben „Labiszyni Máté erdélyi püspök megengedi Suki Benedeknek és Mihálynak, hogy a zszuki anyaegyház sérelme nélkül Visán lévő kegyúri templomukban (Alsózsuk leányegyházában) minden szertartás elvégezhető legyen...”*⁴⁴ A XV. század közepén-végén a kolozsvári és besztercei domonkos kolostor szerzetesei birtokokat és halastavakat kaptak Visa környékén.⁴⁵ Suki Mihály részt vett az 1467-i erdélyi főnemesi királyellenes felkelésben, ami miatt az egész Suki család kegyvesztett lett. A hűtlenek elkobzott vagyonáért aztán hosszú küzdelem indult meg. Birtokaikat (Visát is) 1468-ban az a Monoszlói Csopor Miklós kapta meg, aki 1472-ig erdélyi vajda volt. A következő évtizedekben a Suki család megpróbálta visszaszerezni birtokait, ami királyi kegyelemből, illetve házassági összeköttetések révén nagy részben sikerült is. A falu érintett még későbbi birtokvitákban is: 1515-től új tulajdonos az Erdélyi Somkerekai, mellettük 1553-ban pedig a Szentiványi Kendi család lett.⁴⁶ A XVI. század elejétől a Sukiakat már nem említik a Visára vonatkozó források, „...a család további története lényegében a lassú lecsúszás az országos szereplés színteréről.”⁴⁷

Vizsgált területünket a középkor végén virágzó magyar gazdasági és kulturális élet jellemezte.⁴⁸ Ennek a magyar állam három részre szakadása vetett véget, amikor is a Mezőségtől északra elterülő vidék egyszeriben határvidékké vált. Ekkor derült ki, hogy az észak-erdélyi sóvidékre és a Mezőségre vezető út nehezen védhető, és hogy az itt élő magyarság egésze ki van téve a háborús pusztításoknak. Mohács után első sorban Felső-Magyarország irányából, a Szamos völgyén és a Meszesi kapun keresztül érkeztek ide hadak, de egyre gyakoribbá váltak keletről a román vajdaságok támadásai is.⁴⁹ 1526-után a török Moldvát és Havasalföldet is végleg igába hajtotta. Ettől kezdve tömegessé vált a balkáni néptömegek beáramlása Erdélybe és a Partiumba.⁵⁰ A beözönlő tömegek egy része közvetlenül Moldvából érkezett, más része Máramaros és Kővár közvetítésével jutott el a Mezőségre. Az új erdélyi telepkek szaporodásának mértékét jelzi, hogy Belső-Szolnok és Doboka megyék településeinek közel 28%-a a XVI. század derekán keletkezett.⁵¹ A nomád pásztorkodó népeket az uradalmak földművelésre igyekeztek szorítani, elősegítve ezzel végleges letelepedésüket, illetve adóztathatóságukat. A románok nagy részét sikerült is helyhez kötni, a délszlávokat azonban kevésbé: Közép-Erdély területén a XVI. század végén több helyen emeltek panaszt szerb menekültek garázdálkodásai miatt.⁵²

A Mohács utáni időszakban többször is csapatfelvonulások és csaták helyszínévé váltak

⁴³ Makkai L. 1988. 353–356; 1944b. 64–65.

⁴⁴ Entz 1996. 135, 225, 508.

⁴⁵ Entz 1996. 150–151, 344.

⁴⁶ Jakó 1990. I. 660, 754, 784, 794–795, 811; II. 83, 145–146, 235, 263, 315–316, 364, 765–766.

⁴⁷ Kelemen 1977. I. 115.

⁴⁸ Makkai L. 1944b. 70.

⁴⁹ Fráter György igyekezett megerősíteni a védelmi rendszert, ezért építtette Bálványos vár romjaiból Szamosújvárt, ami később Kővárral, Bethlennel és Déssel együtt az északról jövő támadásoknak volt hivatott ellenállni. Az új vár jelentőségét mutatja, hogy a korábbi bálványosi uradalom 1540-től Szamosújvár tartozéka lett. (Jakó 1944b. 72, 78; Makkai L. 1944b. 72; Tonk 1994. 24.)

⁵⁰ Barta 1988. 492–493; 539.

⁵¹ A német birodalmi adószedők ebben az időszakban már az „oláh ülések” tizedmentességének eltörlését javasolják. (Jakó 1944b. 96.)

⁵² Jakó 1944b. 97–99. Mezősámszondon például a régi lakosság elűzte a rác menekülteket. (Jakó 1944b. 99.)

erdélyi területek. Mezőség lakossága a fejedelemség első századában is folyamatosan ritkult a járványok és éhínségek, valamint császári zsoldosok és moldvai vajdák betörései miatt.⁵³ 1551-ben Ferdinánd a török elleni védelmet biztosítva Castaldo tábornokot és zsoldosait küldte Erdélybe, aki megszállta Szamosújvárt. Az itteni környék különösen az 1556-os ostrom idején szenvedett súlyos károkat. 1554-ben Erdély-szerzte hatalmas pestisjárvány tizedelte a népességet.⁵⁴ Mindezek után, 1570-ben már olyan Doboka megyei falvakról hallhatunk, ahol a kihalt keresztények helyett románok és egyéb más népek éltek.⁵⁵ 1586-ban újabb pestisjárvány volt Erdélyben.⁵⁶ A pusztulások a völgyekben, a hadi utak mentén élő magyarokat érintették leginkább, a hegyvidéken élő románságot kevésbé, kiknek száma a Kárpátokon túlról menekülőkkel folyamatosan nőtt. A XVI. századi nemzetiségi arányokban már finom eltolódás volt megfigyelhető. Kővár vidékéről és a Nagyszamos jobb partjáról folyamatosra vált a román betelepülés Mezőség északi részére.⁵⁷ *Kisebb mértékben Mezőség belső területeit is érintették a telepítések, ahogy ez néhány Szolnok-Doboka megyei falu, pl.: Vasasszentgotthárd esetén bizonyítható is: a falu 1507-ben még színmagyar lakosságú volt, a század közepén azonban már jelentős volt a román lakosság számaránya.*⁵⁸

A XVI. században Kolozsvárt és környékét is elértek a református tanok, amelyek gyorsan hódítottak. Az 1548-as tordai türelmi rendszabály Erdély valamennyi lakosának szabad vallásgyakorlatot biztosított. A római katolikus vallás pozíciója rendkívül meggyengült Erdélyben. *„Ez idő tájt Visa katolikus lakossága is reformátussá lett, a templommal együtt. „A hitújításkor a község birtokosa két magyar kisasszony lett volna, kik a református vallásra térve az egyháznak az udvari kert mellett másfél holdnyi templom és temetkező helyet adtak. (...)”*⁵⁹ Kiss Géza helytörténész szerint a visai református közösség még francia kálvinista (hugenotta) menekülteket is befogadott, melyek egyes leszármazottai, a Duzsárdiak (eredetileg Dujardinek) ma is a faluban élnek.⁶⁰

Mezőség magyar lakossága időközben Magyarországról Erdélybe a török elől menekülő Zapolya-párti magyar, illetve horvát nemesekkel és jobbágyaikkal gyarapodott.⁶¹ Az így betelepült földesurak összeolvadtak az itteni családokkal.⁶² A növekvő honvédelmi feladatok ellátására csak a fejedelmi birtokok termeltek eleget, ezért létszükségletté vált ezek további növelése, ami megakadályozta komoly, földesúri kézben lévő uradalmak kialakulását. Az egyre szaporodó nemesség csak az eredeti birtokállományán osztozhatott, így a nagy- és középbirtokos nemesség uradalmi (Bethleni, somkeréki Erdélyi, Apafi, harinai Farkas-vagyonok stb.) a XVI-XVII. században elaprózódtak. Ezzel az újkori Erdélyben egy új kis- és középnemesi réteg született meg.⁶³ A kisebb számú nagybirtokosból csak néhányan birtokoltak mezőségi területeket is.⁶⁴

⁵³ Mikó 1932. 32.

⁵⁴ Az 1556-os esztendőben havasalföldi és moldvai hadak, „... a Szamosmentiben, és a Szilágyságban nagy dúlásokat és égetéseket tőnek.” (Borsos S. 1855. 17.) A pusztulás mértéke jelentős lehetett, hiszen az 1553-as kolozsvári országgyűlésen egész vidékek elnéptelenedéséről beszéltek. (Jakó 1944b. 92.) A járványról lásd: Borsos S. 1855. 16.

⁵⁵ Jakó 1944b. 92.

⁵⁶ Nagy Szabó 1855. 40.

⁵⁷ Makkai L. 1942. 24; Szabó T. 1991. 317–318.

⁵⁸ 1632-ben ezt vallják a szentgotthárdiak: „Az régi eleink idejében is ezen Szentgotthárd oláh és magyar falu volt.” (Makkai L. 1942. 21.)

⁵⁹ Az egyháznak ma is meglévő kisebb harangja 1592-ből datálódik. Az ekkor épült templomot 1802-ben újjáépítették. Lásd: Incze (szerk.) 1887. 6–7.

⁶⁰ Kiss G. 2006. 40. Ennek ellentmond, hogy az 1652-es jobbágylajstromban nem szerepel Duzsárdi név. (Jakó 1944a. 135–137.)

⁶¹ Makkai L. 1944a. 434.

⁶² A magyarországi és erdélyi nemesi családok keveredéséről bővebben lásd: Jakó 1944b. 73–77.

⁶³ Jakó 1944b. 80–82.

⁶⁴ A Hallerek Doboka környékét, a Csákyak Búzát, Centét és Feketelakot, a Mindszentiek Vicét, Csabát, Csabaujfalut stb. birtokolták. (Jakó 1944b. 82–83.)

A megyék vezetésében azonban továbbra is a törzsökös erdélyi családok játszották a főszerepet, köztük kis-, közép- és főnemeseik is. Főleg a kismemesek száma emelkedett – elsősorban a Szamos bal partján fekvő területeken – a folyamatos birtokaprózódással párhuzamosan.⁶⁵ *Egy 1587-89-es visai dézsmajegyzék már Wass Györgynek járó tizedről tudósít, bár a Wass-ok családtörténetében és czegei levéltárunkban nem találunk arra utalást, hogy Visában birtokoltak volna.*⁶⁶

A történelem során többször nehéz helyzetbe került mezősi lakosság a legnagyobb csapásokat az XVII. században szenvedte el. A magyar politikai vezetőség nagyravágása, tehetetlensége, török és német irányba való megosztottsága, a vármegyei magyar nemesség meghasonlott állapota, valamint az erdélyi vezetőrétegnek a székelységgel szemben elkövetett kegyetlen vérengzései⁶⁷ miatt az ország védtelenné vált, amit Mihály havaseli vajda és Basta, osztrák zsoldban lévő generális kihasznál, csapataik 1601–1603 között több ízben végigdúlták egész Belső-Erdélyt. A harcok, fosztogatások, valamint a különösen kemény telek, éhínség és járványok miatt Mezőség magyar népe a XVII. század elején szinte teljesen kipusztult.⁶⁸ Makkai László Szolnok-Doboka keleti területeire vonatkozó számításai 1603-ra a magyarság részéről 85%; szász részről 88%; román részről 45%-os népességcsökkenést mutatnak. A pusztulás vidékenként más méretet öltött: a Kis-és Nagyszamos által bezárt területen fekvő magyar és román falvak aránylag kevesebbet szenvedett, a hadiutak mentén és a nehezebben védhető környékeken (Szamosok völgyei, a Sajó-völgy, Mélyes mente és a mezősi tavak vidéke) viszont sokkal nagyobb, 90, néhol 100%-os a pusztulás. Mezőség egyéb tájairól is szól Makkai László, mikor azt írja, hogy a XVI. század közepén még sok száz, esetenként néhány ezer lelket számláló, többségében magyar falvakban 1603-ban alig lézengett két-három, ritka esetben 20-30 ember.⁶⁹ *A Visához közel eső Szolnok-Doboka, ill. Kolozs megyei falvak közül tizenkettőtől rendelkezünk a megmaradt gazdaságra és népességre vonatkozó adatokkal 1603 augusztusából. Ezekből kiderül, hogy az érintett falvakban átlagosan 3,4 túlélő család maradt. Mindezek alapján feltételezhetjük, hogy a Belső-Mezőséget legalább annyira megviselték a 1600-1603-as évek eseményei, mint az északi területeket.*⁷⁰

Az elpusztult munkaerő pótlásának megszervezésekor a földesurak szempontjából fontos volt az is, hogy minél olcsóbb munkaerőt hívjanak elpusztult birtokaikra. Ezt akkor a pásztorokodó életmód miatt is könnyebben mobilizálható románságban találták meg. Az elnéptelenedett Mezőségre a szomszédos hegyvidékek kevésbé pusztult román népfölöslege, valamint Havaselve és Moldva töröktől szorongatott, nincstelen tömegei érkeztek. **Mezőség lakosságának nemzetiségi aránya ekkor változott meg visszafordíthatatlanul.**⁷¹ Erdély gazdasága is súlyos veszteséget szenvedett: a megmaradt jobbágyság pénz, gazdasági felszerelés és állatok nélkül

⁶⁵ Jakó 1944b. 84-86.

⁶⁶ Jakó 1945. 54; W. Kovács (szerk.) 2006. 115. Visa közvetlen közelében, Alsószukon és Asszonyfalván voltak Wass-birtokok. (W. Kovács /szerk./ 2006. 124.)

⁶⁷ Demény 1977. 63-80; Nagy Szabó 1855. 46-47, 54.

⁶⁸ A történetek egyik keserű mellékíze, hogy az erdélyi Lakság elpusztításában vallonok, németek, törökök, tatárok, lengyelek, szerbek és románok mellett tevékenyen részt vettek Felső-Tisza vidéki hajdúk, felvidéki magyar zsoldosok, sőt nagy számban székelyek is, közöttük számos székely-mezősi lakos. (Demény 1977. II. fejezet; Konrád 1996. 20.)

⁶⁹ Makkai L. 1944. 30-34, 333.

⁷⁰ A Visához legközelebb eső (és vele egy néprajzi egységbe tartozó) falvak közül Omboztelek teljesen kipusztult, Kispulyonban és Mezőszaván 5-5 túlélő család maradt. (Makkai L. 1942. 110.) A Visától légvonalban mintegy 30 km-re fekvő Katonát, valamint a dél-mezősi Mezősályit is teljesen felperzselte Basta. (Kós 2000. II. 17, 31 (28-as lábjeget); Vö. Jakó 1944b. 102-103.

⁷¹ Makkai G. 2003. 40-41; Jakó 1944b. 102-103. Levéltári anyagok szerint a XVII-XVIII. század folyamán Bonchida, Borsa, Válaszút, Bádok és Csomafája lakosságában a román nevek kerültek túlsúlyba. Ugyanez történt a határnevek esetében is. (Mikó 1932. 42, 45.)

maradt a felégett falvakban. Ezt jelzi, hogy az 1607-es országgyűlés hat év adómentességet rendelt az újraépülő falvaknak, valamint hogy 1608-ban az adókulcs alapegységét, a portát újra meg kellett határozni: addig négy jobbágy számított egy portát, 1608 után már tíz. Az adózó porták száma Erdély-szerte hozzávetőlegesen negyvenezerrel négyezerre esett vissza.⁷²

*A Visához legközelebb eső mezőváros Szék Budához és Kolozsvárhoz hasonló városi jogai a XVII. század eleji pusztítások okozta elnéptelenedés miatt mentek feledésbe.*⁷³

A XV–XVI. század folyamán kialakult kisenemesi réteg az 1600-as évek eleji háborúban szinte teljesen megsemmisült.⁷⁴ A fejedelmi nagybirtokhoz tartozó katonaelemek a fejedelmi szolgálatért tömegesen kaptak nemesi kiváltságokat, így például a XVI. század végén a Szamosújvár környéki magyar darabontok. A XVII. századtól egyre nagyobb arányban már román származású katonákat részesítettek nemesi kiváltságokban, így Szolnok-Doboka újkori nemességének egy része román etnikumú volt.⁷⁵ A megfogyatkozott régi lakosság helyébe érkező balkáni népek többnyire továbbálltak, így sok falu állandó lakosságát a XVII. század közepéig a néhány megmaradt magyar, vagy szász lélek jelentette, akik sokáig aránytalan földesúri terheket voltak kénytelenek viselni. Mezőség történetének eddig kevésbé kutatott része a XVII. század eleji pusztulás utáni magyar letelepedések krónikája. Szórványos adataink vannak arról, hogy a háborúból itt maradt hajdúelemek földet foglaltak maguknak,⁷⁶ sőt tervszerű telepítésről is tudunk: *A Tordától keletre fekvő, a harcok közben elnéptelenedett vidéket (Gyéres, Oláhtóhát, Detre, Oláhszentjakab, Mindszent, Kók, Beölk) 1610-ben Báthory Gábor fejedelem 55 nemesi rangra emelt testőrének adományozta. Detre és Mindszent lakói e nemesi családok és a XVII. században betelepült román pásztorcsaládok leszármazottai. Alsó-, és Felsődetreheim magyar lakossága a XVIII. század folyamán románosodott el.*⁷⁷ *Szék lakossága a XVII. század folyamán települt újra, a faluban a XIX. század végén még ismertek voltak a székely és a magyarországi eredetű családok.*⁷⁸ *A Beszterce-naszódi Zselyk szász lakosságának nagy része is vélhetően a XVII. században pusztult el. Helyettük református magyar családok települtek ide.*⁷⁹ Bár a hajdúk letelepítése nagy részben a Felső-Tisza-vidékre történt, Mezőség újraneépítése szempontjából mégsem hagyható figyelmen kívül, hogy a csúcspontjukat a XVII. század derekán elérő magánföldesúri hajdútelepítések erdélyi területeket is érintettek.

A XVII. század elején Mezőség lakossága még sokszor szenvedett török és tatár betörésektől, pestistől és egyéb csapásoktól.⁸⁰ 1613-ban törökök és tatárok hatoltak be Erdélybe: „... a tatárság a Báthori Gábor üzése ürügyivel az egész Mezőséget mind elrablá és felnyaláblá, égeté s haza mene a rabbal.”⁸¹ A XVII. század első harmadában a Bethlen Gábor-féle konszolidáció viszonylagos nyugalmat és gazdasági fejlődést hozott az országra.⁸² Az ő idejében épült újjá Erdély. Vallási téren példás toleranciát mutatott, uralkodása alatt Erdély a magyarság szellemi központja lett, udvara pedig a késő reneszánsz és barokk kultúra erdélyi terjesztőjévé vált.⁸³ Az elmenekült lakságiak egy része visszatelepült, a falvaikat újraterelíteni szándékozó földesuraknak viszont

⁷² Péter 1988. 726–728; Makkai L. 1944a. 434; Jakó 1944b. 104.

⁷³ Kádár 1903a. 392.

⁷⁴ Jakó 1944b. 84–86.

⁷⁵ Jakó 1944b. 89–91.

⁷⁶ Rác 1969. 49, 53.

⁷⁷ Keszeg 2006. (Lásd a Detreheimtelep telepítésének előzményei, a szomszéd települések c. fejezetet.)

⁷⁸ Kádár 1903a. 392.

⁷⁹ Wass Gy. 1994. 8.

⁸⁰ R. Várkonyi 1988. 786.

⁸¹ Nagy Szabó 1855. 115. Kortársak szerint a török és a tatár több mint huszonötezer embert vitt magával rabláncon. (Nagy Szabó 1855. 116.)

⁸² Nagy Szabó 1855. 146.

első sorban román, rutén és lengyel telepeseikkel kellett megelégedniük. A Magyarországról és a Székelyföldről érkezők elsősorban a vitézlő rend, a darabontok számát növelték.⁸⁴

A mezősgési települések nagy részének századelőtől tartó természetes szaporulatát az 1628–36 és 1640–47 közötti pestisjárványok tizedelték meg, sok faluból ekkor tűntek el az eredeti lakók.⁸⁵ A XVII. század elején-közepén elpusztult magyarság helyébe beköltöző román tömegek nem egyszerre szállták meg a mezősgési falvak lakatlanná vált telkeit. *Tudjuk például, hogy a Szamosújvár melletti Kérőben 1658-ban még nem lakott román lakos. Itt ekkor annyira kicsi volt a magyar közösség, hogy nem tudott eltartani egy egyházközséget. Boncníyresen viszont már a XVII. század derekán nagy román egyházközség volt. Ide a telepések Kővárról és vidékéről érkeztek.*⁸⁶ A kóborló pásztornépek letelepítése érdekében a földesurak kénytelenek voltak kevesebb terhet (robot, terményadó) róni rájuk. A régi lakosok és az új telepések életmódja gyakran összeegyeztethetetlennek bizonyult, ilyenkor a kisebbségbe szorult magyarok és szászok gyakran falujuk elhagyására kényszerültek. Mindezek következtében a Mezősgési lakosság gazdasági és kulturális életében jelentős változások álltak be, az új élet kísérőjelensége – Jakó Zsigmond szavaival élve – minden tekintetben a szegénység lett.⁸⁷

Az egyházi uradalmak által birtokolt területeket a reformáció korától kezdve folyamatosan a fejedelmek vették közvetlen kezelésükbe. A gyalui várbirtok 1556-ban kerül az erdélyi fejedelmek birtokába, akik később többször bérletbe adják.⁸⁸ *1649-ben Rákóczy Zsigmond II. Rákóczy György fiának, Ferencnek engedte át az uradalmat, melyhez ekkor mezősgési területeket (pl. Visát is) csatoltak. 1663-ban Bánffy Dénes, annak halála (1674) után özvegye Bornemissza Kata és fia György lett a fiscalis birtokos. Egy 1652-ben kelt gyalui urbárium rögzítette a földesúrnak járó jobbágyi szolgáltatásokat Visából. Az oklevél 13 lakott jobbágytelket említ, összesen kb. 26 jobbágycsaláddal.*⁸⁹ Ebben a korszakban jelenik meg Mezősgén nagy számban a cigány népesség, oklevelek tanulsága szerint a XVII. századtól Válaszúton, Dobokán és más nagybirtokos falu szélén már cigánytelepek találhatók.⁹⁰

A 15 éves háború alatt, 1657 és 1661 között több büntető hadjárat zúdult végig a Mezősgén, újabb hatalmas vérvesztést okozva: 1658-ban török, tatár, román és kozák hadak dúlták fel Belső-Erdélyt, több ezer embert hurcoltak magukkal rabságba, maguk után óriási mértékű pusztulást hagyva.⁹¹ Az 1661-es betörés alkalmával a török seregek „...a Szamos és a Maros völgyét Basta korára emlékeztető kegyetlenséggel elpusztították.” A török elől a havasokba bujdosó jobbágyokat évekig nem tudták lecsalogatni, míg az 1668-as országgyűlés határozata szerint felgyújtották kunyhóikat, hogy ezzel bírják visszatérésre őket. A Nagyvárad és Kolozsvár közötti területet, valamint a Maros völgyét folyamatosan sarcolták a törökök az 1680-as évek elejéig. A kortársak szerint Belső-Erdélyben ekkor mintegy hetvenezer embert gyilkoltak le. Kolozs, Doboka, Belső-és Közép-Szolnok, illetve Kraszna megyére vonatkoztatva: „Ez az öt vármegye Várad megvétele (1660) előtt és után néhány esztendőök leforgása alatt úgy elpusztult volt, hogy öt-hat mérföldnyire is egy faluban egy kunyhó sem volt, egy ember nem lakott, elraboltattak,

⁸³ Makkai L. 1944. 358–375.

⁸⁴ Jakó 1944b. 104–105.

⁸⁵ Jakó 1944b. 106; Nagy Szabó 1855. 51.

⁸⁶ Kádár 1900. 327-328; 1901a. 346.

⁸⁷ Jakó 1944b. 107.

⁸⁸ Makkai L. 1942. 5; Jakó 1944a. X. A gyalui vár uradalma a reformáció kibontakozásiga a gyulafehérvári püspökök legjelentősebb birtoka maradt. (Jakó 1944a. XII.)

⁸⁹ Jakó 1944a. X, XX, XXII–XXIV, 135–136.

⁹⁰ Mikó 1932. 46.

⁹¹ Gyalay 1997. I. 138-139; Makkai L. 1944a. 396.

levágattak és a dög miatt elhaltak.” A pusztítások már az itt élő románságot is érintették.⁹² A *Szatomárt védő német főparancsnok 1664-ben német és magyar hadaival beütött Erdélybe, Széket és környékét is megsarcolta. 1690-ben újból német támadás érte a várost és környékét. Ekkor török és tatár csapatok is dúltak a Mezőségen, Búzáat teljesen felégették.*⁹³

A török büntetőhadjáratait azonban már nem követte „aranykor”, mint korábban Bethlen Gábor alatt. A források a korabeli állapotokról szörnyű részleteket közölnek, kihalt falvak soráról írnak. Jakó Zsigmond szerint a pusztulás mértéke azonos volt a Basta-félével.⁹⁴ A Szamos és a Sajó melléke ekkor teljesen elpusztult. A török által felperzselt területekre újult erővel tört be a románság, egy részük a hegyvidékekről költözött le, más részük azokból a falvakból szökött el terhei elől, ahová néhány évtizede letelepítették őket. A magyarság számára az ezt követő időszak számbeli regenerációra már nem volt alkalmas, bár az ide-oda hullámozó román tömegben „még mindig sok volt az olyan község, melyben a magyar életnek valami gyenge lángja pislákol.” Belső magyar migrációra csupán szórványos adatok állnak rendelkezésünkre ebből az időszakból.⁹⁵

Gazdasági értelemben újból teljesen ellehetetlenültek a mezősegi falvak, hiszen Nagyvárad elestével nagy területek lettek a török adófizetői, más részről a magyarság magas fokú földművelése és nagyállattartása ekkor már teljesen visszaszorult a románság kezdetlegesebb földművelési és vándorló-kisállattartó kultúrájával szemben. A román betelepülők egy része a vajdaságok nincstelen, csavargó rétegéből került ki. Ezek az ún. „kíméleti idő” leteltével azonnal továbbálltak, mielőtt az addigi évi néhány rókaprém helyett már juhötvenedet vettek volna tőlük. Mezőségen az 1600-as években és az 1700-as évek elején ugyanolyan kóborlás folyt, mint a XIV. században; a „vagabundusok” a szász és magyar birtokokban rengeteg kárt tettek.⁹⁶

A többi fiscalis uradalmakkal ellentétben azonban a gyaluiban még a XVIII. században is magyar elem volt a döntő, annak ellenére, hogy a XVII. században ez a terület is sokat pusztult. Ennek egyik oka, hogy mindig hasonló népiségű vidékekkel került kapcsolatba.⁹⁷ Az *1649-ben megszerzett mezősegi falvak (köztük Visa) lakosságának nagy része magyar volt.*⁹⁸

Jakó Zsigmond szerint a gyalui váruadalombeli magyarság pusztulásának mértéke felveti a kérdést, hogy a mai lakosság mennyiben tekinthető a régi leszármazottjának. A vizsgálataihoz felhasznált urbáriumok szerint a XVII. századi népesség majdnem teljesen a középkori népesség vér szerinti utódja volt. A gyalui uradalomban jelentős telepítő akcióra vonatkozó adatunk nincs, úgy tűnik, hogy a regenerálódás alapja a természetes szaporodás és a belső migráció lehetett. A belső migráció útjain főleg székelyek, partiumi, sőt távolabbi vidékekről származó magyarok is érkeztek. A betelepülés azonban szerény mértékű volt, hiszen a XVII. század végén is még sok volt a lakatlan fundus. Csekély mértékben számolni kell a távoli vidékekre menekültek visszatérésével, amire még a XVIII. század közepéről is van adatunk.⁹⁹

A románok letelepítése, vándorló életmódjuk és gyakori szökéseik miatt itt is sok nehézségbe ütközött. Egy részük a vár fegyvereseinek számát növelte. Gyakori volt az ún. átszállítás is,

⁹² Makkai L. 1944a. 400, 405, 411, 434; Jakó 1944b. 108; R. Várkonyi 1988. 805–806.

⁹³ Kádár 1903a. 344, 405.

⁹⁴ Evila Cselebi, a szemtanú krónikás leírásából tudjuk, hogy a törökök 1661-ben a Szamos-melletti falvakban, a Kemény János hadseregével való ütközet előtt 9000 fegyverforgatásra képes férfit gyilkoltak le, nehogy azok harcba szálljanak ellenük. (Jakó 1944b. 108.)

⁹⁵ Jakó 1944b. 109-111; Szabó T. (szerk.) 1975. I. 1090. (bujdosik címszó)

⁹⁶ Makkai L. 1944a. 435–436.

⁹⁷ Jakó 1944a. X; XXII–XXIV. A mezősegi területeket nem a szerves fejlődés, hanem a fejedelmi birtokszerző politika juttatta gyalui várbirtok testébe. (Jakó 1944a. XCII–XCIII.) A gyalui vár uradalma a reformáció kibontakozásáig a gyulafehérvári püspökök legjelentősebb birtoka maradt. (Jakó 1944a. XII.)

⁹⁸ Jakó 1944a. XXXVI, 135–143.

⁹⁹ Jakó 1944a. LXXII–LXXIII, LXXIV–LXXVI.

melynek során az uradalom egyik falujába letelepített és földhöz szoktatott jobbágyát más faluba telepítették át. Több adat utal arra, hogy az uradalom kalotaszegi és mezősegi birtokai között zajlottak ilyen mozgások. Tudjuk például, hogy Bornemissza Kata a Mezőségre vitt jobbágyait visszaköltöztette Sóllyomtelkére.¹⁰⁰ *A gyalui vártartomány 1652-es urbáriumának névjegyzéke szerint Visában néhány székelyföldi (Csíki, Galambodi), magyarországi (Budai), német (Szász), illetve kalotaszegi (Türei), egy 1679-es urbéri összeírásból szintén kalotaszegi (Jegenye), 1687-ből pedig magyarországi (Ormánd) letelepedőt sejtethetünk. 1652-ben a faluban mindössze egy név (Vajda Lőrincz) utalhat – kevés valószínűség szerint – román betelepülőre. A falu 13 jobbágycsaládjának ez kb. felét teszi ki (összesen 6, 1679-ben 7, 1687-ben max. 8 családot).*¹⁰¹

A Habsburg vezetés alatt álló keresztény seregek a XVII. század végére felszabadították az egykori magyar királyság területeit a török uralom alól. Ezt az 1699-es karlócai béke szentesítette, ami után Erdélyt visszacsatolták Magyarországhoz. *Erdély egyes területei szintén csak a XVII. század végére szabadulnak fel a török befolyás alól. Tudjuk például, hogy néhány Szamosújvár környéki falu (pl. Kérő, Ormány) 1696-ban még a török adófizetője volt.*¹⁰² 1697-ben I. Lipót, a református magyarság erejét ellensúlyozandó, a katolicizmus terjedését támogató rendelkezései eredményeképpen az erdélyi ortodox püspök megegyezett a római egyházzal való egyesülésben. A románok fokozatosan tértek át a görögkeleti vallásról a görögkatolikus vallásgyakorlatra.¹⁰³ Az ortodox egyház háttérbe szorult, a XVII-XVIII. században a románság túlnyomó többsége már az egyesült görög hitet vallotta.¹⁰⁴

A XVIII. század első felében a kuruc harcok pusztításai (Kolozsvár és Szamosújvár ostromakor), valamint a császári zsoldban álló szerb csapatok embertelen vérengzései újból teljesen kiélték a Mezőséget.¹⁰⁵ *1702 aug. 15-én Válaszútnál a kurucok csatába keveredtek Kolozsvár császári őrségével. II. Rákóczi Ferenc fejedelem kurucái Visa közelében a bonchidai réten, Báréban, majd Pata mellett ütköztek meg labanc csapatokkal 1703 novemberében. 1705-ben labancok és rácok rohanták meg Széket.*¹⁰⁶ Nagy pusztulás éri a gyalui váruradalmat a kuruc háború, és az azt követő pestisjárvány alatt. Az ezt követő időszakban tömegessé váltak a jobbágyszökések a jobb lehetőséget biztosító magyarországi részekre.¹⁰⁷

*Egy 1727-es adatból kiderül, hogy Visa (vagy bizonyos része) még mindig a gyalui vár uradalmához tartozik, aminek birtokosa ekkor a losonci Bánffy család sarja, gróf Bánffy György volt.*¹⁰⁸ Mezőség lakosaira a XVIII. században tizenegy pestisjárvány várt még, melyek közül az 1711-es a megmaradt mezősegi lakosságot megtizedelte. Szabó Miklós felmérései szerint Mezőségen, az utak közelében fekvő falvak esetében közel 50%-os, távolabb eső falvak esetében 25%-os, egyes helyeken azonban teljes volt a pusztulás (Felsődetrehem, Apahida stb.).¹⁰⁹ *Az 1711-es pestisjárványnak „...Visán 292-en estek áldozatul.”*¹¹⁰

A XVIII. század elején újabb török, tatár és moldvai hadak pusztították tovább a túlélőket. 1717-ben utoljára törnek rá Erdélyre tatár seregek. A Beszterce, Belső-Szolnok, Doboka, Kolozs

¹⁰⁰ Jakó 1944a. LXXVII–LXXVIII.

¹⁰¹ Lásd: Jakó 1944a. 135–136, 140; illetve a Vajda tételt a kötet tárgy és névmutatójában, a 480. oldalon.

¹⁰² Kádár 1901a. 344; 1901b. 303

¹⁰³ Balás–Domokos 1991. 65.

¹⁰⁴ Mikó 1932. 49–50.

¹⁰⁵ R. Várkonyi 1988. 895–906. Jakó 1944b. 111.

¹⁰⁶ Kádár 1903a. 407; Kiss G. 2006. 15; R. Várkonyi 1988. 895, 897.

¹⁰⁷ Jakó 1944a. LXXIX.

¹⁰⁸ Jakó 1944a. 235.

¹⁰⁹ Makkai G. 2003. 40; Mikó 1932. 28; Szabó T. Attila szerint az illető községek lakosságának legalább fele, de akár négyötöde is elpusztulhatott. (Szabó T. 1991. 314.)

¹¹⁰ Szabó T. 1991. 314.

és Torda megyét végigégető tatárok sok ezer rabot hurcoltak magukkal. Emellett óriási szárazság és pestisjárvány is dúlt a környéken, így e megyék sík része hosszú éveken át nem tudta kiheverni a veszteségeket. A hegyekbe menekülő lakosság nagy része a félelem és az éhínség miatt már nem tért vissza felégetett otthonába, hanem kimenekült Magyarországra. Az elvándorlás nagy mértékű volt, 1726-ban már nemcsak a románok és a magyarok, hanem a Szászföldön lakó szászok is megindultak.¹¹¹ *1717 aug. 24-én, Bertalan-napon Széket is feldúlták a tatár seregek, a rabul ejtett lakosokat a visai déli kapun (a Kapuskán) át hajtották a kályáni gát irányába, ahol egy részüket a helyi fegyveresek kiszabadították.*¹¹²

Demográfiai vizsgálatok szerint Mezőségen a románok jelenléte az 1600-as évek közepén már jelentős volt. Az 1700-as évek elejétől visszaállt az eredeti (1600-as évek előtti) népességszám, sőt enyhe túlnépesedés is tapasztalható volt, ennek oka a románság betelepítése. 1713 és 1787 között egy hatalmas demográfiai robbanás volt megfigyelhető a románság körében. 1720-ban Mezőségen 7870 ember él (ennek a nagy része már a XVII. század közepe óta betelepült román), 1785-ben pedig már 158 000. Míg az 1713–1787 közötti ötven évben Erdély természetes népszaporulata 20-25%-os, **addig a Mezőségé 400%-os!**¹¹³

*A gyalui váruradalomhoz tartozó mezőszégi falvak – így Visa is – valamikor 1727 és 1731 között cseréltek birtokost. Visa román lakosaira vonatkozó első írott történelmi adatunk 1733-ból való. A Zsuki Általános Esperességének okirata szerint ekkor Visában már van templomuk (papjuk és parókiájuk), valamint hozzá tartozó kaszálójuk és szántójuk. Az oklevél szerint a visai görögkatolikus közösséghez 30 család, tehát körülbelül 120-150 személy tartozik. A Ioan Inocențiu Klein püspök által elrendelt összeírás a visai görögkatolikus egyházzal kapcsolatban egy, már kialakult intézményrendszerrel tudósít 1733-ban.*¹¹⁴

A XVII. és XIX. század közötti időszak pusztulásainak mértékét a számtalan pusztá előtagú helységnév (Pusztakamarás, Pusztacsán stb.) helynév (Pusztatemplom, Pusztá) is jelzi. Ezek mellett az oklevelek is rengeteg elpusztult faluról tudósítanak.¹¹⁵ *Ilyen elpusztult települések voltak például Visa közvetlen közelében Ábeltelke, Asszonyfalva és Ondótelke.* A XVIII. század békés éveiben gazdasági okokból folytatódott a magyar lakosság elvándorlása mezőszégi falvakból, az örökös jobbágyság a román zsellérekkel szemben ugyanis aránytalanul nagy terheket viseltek, emiatt más földesúrhoz menekültek szabadköltözésű zsellérnek. Így több olyan faluról is tudunk, ahol a zsellérek sokkal tehetősebbek („marhásabbak”) voltak a jobbágyoknál. Az is többször előfordult, hogy a jogai mellett kiálló magyar jobbágyot a földesura elüldözte, és helyére engedelmesebb románt telepített.¹¹⁶ A folyamatosan megerősödő új nagybirtokos réteg (ekkor már a görög-katolikus püspökséget is ide kell számítani) az egytelkes kisnemesek nagy részét is kiforgatta birtokából. Vallási okból is történtek kitelepítések: a katolikus színezetű Habsburg uralom idején a földesurak sok esetben szívesebben látták birtokaikon az ortodox és főleg görögkatolikus románokat, mint a protestáns magyarokat. E folyamat eredménye az volt, hogy a protestáns és a római katolikus egyház is meggyengült, a románságot tömörítő egyházak pozíciója viszont jelentősen erősödött. Több egyházközség emiatt néptelenedett el a XVIII. század közepén-végén. Mindez további magyarországi kivándorláshoz, illetve lassú, de határozott asszimilációhoz vezetett. Apró szórványok csak ott maradtak meg, ahol a földesurak patronálták

¹¹¹ Jakó 1944b. 1111–112; Szabó T. (szerk.) 1975. I. 865. (a beütés címszó); Trócsányi 1988a. 974.

¹¹² Kiss G. 2006. 15; Székre vonatkozó adatokat lásd: Kádár 1903a. 407.

¹¹³ Makkai G. 2003. 40–41.

¹¹⁴ Bunea 1900. 302–303, 327.

¹¹⁵ Kós 2000. II. 12.

¹¹⁶ Vö. Szabó T. 1991. 5. Az erdélyi magyar nemesség körében még az 1800-as években is élt a mondás: „Oláh jobbágy zsíros bődön, magyar jobbágy veszekedő társ.” (idézi: Szabó T. 1991. 315.)

a református egyházat. Tartós népességbeli növekedést azonban nem érhetett el a magyarság, mert ekkor már nem állt rendelkezésükre elég terület, illetve mert a románság bevándorlása még ekkor is folyamatos volt.¹¹⁷

A XVIII. század során átalakulás következett be az erdélyi nemesség összetételében is. Míg a régi nemesség korábban a fejedelemség idejében háttérbe szorult, addig a Habsburg időkben fokozatosan újra magához ragadta a hatalmat, a bécsi kormány ugyanis keveset törődött a tőle távol lévő, elszegényedett vidékkel. A leromlott gazdasági állapotok és a szoros vérségi kapcsolataik miatt a nemesség rétegei között nem voltak jelentős anyagi különbségek, kivéve a legjelentősebb családokat. A fejedelmi uradalmak felbomlása miatt a nagybirtokosok mellett közép-, de főleg a kisbirtokosok száma, és birtokolt területeik nagysága nőtt meg ez időszakban. A kisenemesek rétegét a XVII. század második felétől a török elől menekülő partiumi, illetve a szűkös lehetőségek elől menekülő székely birtokosok is folyamatosan növelték. Az itteni régi családokkal, valamint a nemesített románokkal keveredve hozták létre a jelentős mezősegi és környékbeli kisenemességet a XVIII. század végére. A kisbirtokosok rendkívül nagy felhígulása hozta magával az egytelkesek elszegényedését. Az így keletkezett réteg szoros kulturális és gazdasági kapcsolatban állt a helybeli parasztsággal, tőle gyakran csak nemesi öntudatuk különböztette meg, életformájuk ritkán.¹¹⁸

A XVIII. század közepétől újabb telepések, örmények, csehek, szlovákok, svábok és zsidók érkeztek a Mezősége szórványosan. A zsidók megtelepedése előtt, a XIX. század elejéig a Mezőség szerény kereskedelmi életét az örmények irányították. Mivel a telepítéseket a földesurak egyenként végezték, a telepésanyag főleg az olcsó munkaerőt jelentő románságból állott. A földesurak a nemzet fogalmát csak saját rendjükre vonatkoztatták, emiatt nem törődtek telepeseik nemzetiségi hovatartozásával, így a túlnépesedett Székelyföldről például alig kerültek telepések a Mezősége.¹¹⁹ A XVIII. században a telepés népesség nagymértékű hullámozása volt megfigyelhető, a falvak lakossága szinte évtizedenként teljesen kicserélődött.¹²⁰

Kós Károly családnév vizsgálatai szerint az itteni mezősegi románság a Mezőségtől északkeletre és délnyugatra fekvő hegyvidékekről nyert folyamatos utánpótlást.¹²¹ A keleti Kárpátokon túlról érkezők kisebb hányada került közvetlenül a Mezősége, túlnyomó részük először a Mezőségtől északra fekvő hegyvidékeken települt meg, majd onnan érkezett a vizsgált területre. A román családnévek vizsgálata arra is rámutat, hogy jelentős volt a környékbeli helységek közötti áramlás: a vizsgált nevek közel fele mezősegi, vagy Maros ill. Küküllő menti településnevet rejt magában. Mindez a mezősegi románság házassági szokásainak erős exogám tendenciája mellett arra a tényre utal, hogy sokan mentek közülük „vőnek”, ez pedig matrilocális-matriarchalis jellegű családi viszonyokra utal. A családnévek közül fontosak még a Rus, Rațiu és Turc, amik valamikori rutén, szerb és török kapcsolatra utalnak. Hasonló neveket (Rác, Török, Orosz, Horvát stb.) elvéve találunk a magyarok között. Más vidékre, falura utaló nevek előfordulása a magyarok esetében kevésbé jelentős, inkább a mesterségekkel kapcsolatosak (Borbély, Szabó, Juhos, Kerekes stb.) a gyakoribbak, míg ez utóbbiak a románok esetében elenyésző számban jelennek meg.¹²²

¹¹⁷ Jakó 1944b. 112–115.

¹¹⁸ Jakó 1944b. 124–129.

¹¹⁹ Jakó 1944b. 117, 121; A telepítés korában gyakorlat volt, hogy a Kóvár vidéki román szabadosok elpusztult Mezősegi falvakat vettek a földesuraktól árendába és azokat román paraszttal töltötték meg. (Jakó 1944b. 118.)

¹²⁰ Jakó 1944b. 119. Egy 1721-es felmérés szerint Doboka megye lakosságának közel 24%-a vagabundus volt. (Jakó 1944b. 120.) A letelepedők közül sokan kikötötték, hogy bármikor hazamehessenek Moldvába, amit gyakran meg is tettek, más alkalommal inkább elszöktek. A helyben maradt magyarok többet szenvedtek, mint a telepések, hiszen azokat „déldegelve” kellett maradásra bírni. (Szabó T. 1991. 317–318.)

¹²¹ Balázs 1939. 40; Kós 2000. II. 9.

¹²² Kós 2000. II. 316–319.

Az állandó elvándorlás mellett az is nehezíti e korszak népességtörténeti vizsgálatát, hogy az elszökő románok új helyükön gyakran magyar nevet vettek fel, a magyarok pedig románt, hogy valamelyest mentesüljenek a terhek alól.¹²³ Az 1700-as évek elején-közepén *Visa környékén több helyről (pl. Boncznyíresről, Füzesmikolából, Kisszékről, Vasasszentgyedről, Vasasszentgotthárdról, Vasasszentiványból stb.) jeleztek „kóborlókat” a népességfelmérések.*¹²⁴ A háborúk mellett az állandó migráció is oka volt annak, hogy Mezőség soha nem tudott már arra a gazdasági és kulturális fokra eljutni, ami a Basta előtti korszakot jellemezte.¹²⁵

A XVIII. század második felében már tapasztalható volt a társadalmi és gazdasági fejlődésbeli különbség Magyarország és Erdély között. Míg Magyarországon rendezték az úrbéri helyzetet, felvilágosult reformokat vezettek be, addig Erdélyben a XVII–XVIII. századi pusztulások és telepítések gyökeresen megváltoztatták a gazdaság és a társadalom struktúráját. Ilyen körülmények között a magyarországihoz hasonló reformokra gondolni sem lehetett. A termelés és a kereskedelem visszaesése, az óriási szegénység, a közbiztonság romlása a társadalmi kapcsolatok szétesését (földesúr-jobbágy szembenállás, etnikai problémák stb.) hozta magával.¹²⁶

A mezőszégi magyarság XVIII. századi sorsát befolyásolta a nagypolitika is. Mária Terézia reformáció- és rebellisellenes intézkedései nyomán megerősödtek a katolikus vallási intézmények, így a református többségű magyarság érdekei gyakran háttérbe szorultak. *A magyar lakosságú Szék mellett egy új város, a katolikus örményekkel betelepített Szamosújvár született, ami lassan átvette a megye- és járásközpont szerepét. Székre is ekkor kerültek be először román telepések, de a környékbeli román falvakat is erőteljesen katolizálták ez időben.*¹²⁷ Egy 1766-os összeírás szerint *Visában 49 férfi és 51 nő (összesen 100 személy) volt a helvét vallásúak között. A falu összlakosságára vonatkozó adatunk nincs ebből az évből, de tudjuk, hogy húsz évvel később, 1786-ban 423 lakost regisztráltak a faluban (az előzőnél 323-mal több személyt), ami a helyi románok nagy számarányára utal.*¹²⁸ A XVIII–XIX. század fordulóján jobbágymozgalmak és éhínség befolyásolták negatívan Mezőség népességét. Az 1780-as évektől kezdődő kisebb-nagyobb, már nemzeti jellegű jobbágylázasások felerősödtek az 1790-es és az 1813–1817-ig tartó inséges időkben, majd az 1817–19-es úrbérrendezést követően. A mozgalmak egyik gócpontja Doboka megye és Kolozs megye keleti része volt.¹²⁹

*Visa középkori temploma a XVIII. század végére már használhatatlanná vált. 1802-ben az akkori birtokos, gróf Bánffy György újjáépítette a templomot. A ma is meglevő román ortodox (1949-ig görög katolikus) fatemplom 1812-ben épült és az „összes arkangyalok” tiszteletére szentelték fel.*¹³⁰ Egy 1806-os adat szerint *a falu közigazgatásilag Kolozs vármegye palatkai járásához tartozott.*¹³¹ *A Kolozsvári Állami Levéltár 1809-es oklevele szerint Visa birtokosa már gróf Bánffy Miklós volt.*¹³²

A reformkor viszonylagos nyugalmat hozott Mezőségre, a népesség száma hosszú századok óta először – főleg román részről – növekvő tendenciát mutatott. 1837-re Mezőségen – négy

¹²³ Szabó T. 1991. 318.

¹²⁴ Kádár 1900. 241. (Boncznyíres); 1901a. 376. (Kisszék); 1901b. 182. (Füzesmikola); 1903a. 341, 351–352. (Szentgyed és Szentgotthárd); 1903b. 73. (Vasasszentivány)

¹²⁵ Jakó 1944b. 119–120.

¹²⁶ Vö. Jakó 1944a. LXVII.

¹²⁷ Kádár 1903a. 394; Kós 2000. I. 176.

¹²⁸ Wagner 1977. 228–229.

¹²⁹ Trócsányi 1988b. 1097, 1138–1139.

¹³⁰ Incze (szerk.) 1888. 10; Kiss G. 2006. 41–42, 46.

¹³¹ Gyalay 1997. I. 448.

¹³² Cannabich 1817; Kolozsvári Állami Levéltár. Kolozs vármegyei birtokos nemesek és birtokaik jegyzéke. Com. Cluj Protocoale diverse úr crt 301, Cota V/1

falut kivéve – mindenhol laktak már románok, sőt a cigányok egy része is görög hitet vallott ekkorra.¹³³ Az 1848–49-es szabadságharc előtt és alatt a véres etnikai villongások több mezőségi falut is érintettek, többek között Válaszúton és Bonchidán is történtek incidensek.¹³⁴ A szomszédos Báré határában a felkelő románok katonai táborát rendezték be, melyet gróf Bethlen Gergely kapitány lovassapata szórt szét 1848. október 13-án.¹³⁵ „Kolozs és Szék mezővárosoknak nem volt nemzetőrsége, az oláhok hátrahúzó, a magyarok közönyösek és szegények...”¹³⁶ A visai szájhagyomány megemlékezik arról, hogy Kiss Andris (a helytörténész Kiss Géza dédapja), 1848 telén Visától Csucsáig gyalogolt, hogy beállhasson önkéntesnek Bem seregébe.¹³⁷

Az abszolutizmus korában nem volt hadi esemény, ill. járvány ezen a tájon, így a jobbágymozgalmak és a szabadságharc eseményei után ismét rendeződött az élet, amit a vallási és oktatási élet fejlődése is mutat.¹³⁸ Az 1848-49-es szabadságharc eseményei utáni konszolidációt a lakosság számának növekedése is alátámasztja: 1850-re Visa lakosságának száma (420 fő) közelébe kerül az 1786-ban regisztráltaknak.¹³⁹ A görög-katolikus, illetve ortodox egyház ez ideig utolsó parókiája 1857-ben épült. 1869-ben a román közösség felekezeti iskolát indított be. Egy 1864-ben keltezett egyházkerületi irat szerint ekkor hetei Bakó Károly¹⁴⁰ volt Visa és Zsuk birtokosa. Az ő idejében épült fel a visai magyar iskola, valamint egy magtár a kántortanító fizetésére.¹⁴¹ 1873-ban a falu közigazgatásilag Kolozs megye alsó kerületének kolozsi járásához, törvényszéki és adóhivatal tekintetében Kolozsvárhoz tartozott. Ekkor Visa a császári és királyi hadsereg XXXII-es honvédségi zászlóaljának 51-es hadkiegészítési körzetében feküdt. A faluhoz található legközelebbi posta Válaszúton volt.¹⁴² 1876-ban – közigazgatási rendezés után – Visa már Kolozs vármegye mocsai járásához tartozott.¹⁴³ 1879-ben a visai reformátusok a Dézsi egyházmegyéhez, 1880-ban pedig már a Széki egyházmegyéhez tartoztak.¹⁴⁴

1858 és 1915 között kisebb stagnálásokról eltekintve folyamatos volt a falu lakosságának növekedése. A református lélekszám is folyamatosan nőtt, míg a románság lélekszáma 1880-as évektől stagnált az I. világháborútól lassan csökkent. Zsidó és cigány lakosságra vonatkozóan először 1850-ből van adatunk Visából. Az első világháborúig lélekszámuk soha nem haladta meg a tíz, illetve a húsz főt.¹⁴⁵

A mezőségi magyarságot a XIX. századi társadalmi változások is sok esetben nehéz helyzet-

¹³³ Mikó 1932. 50. Vö: Miskolczy 1988. 1195–1211.

¹³⁴ Gyalay 1997. I. 549; Mikó 1932. 62–63.

¹³⁵ Jakab 1880. 428.

¹³⁶ Jakab 1880. 300.

¹³⁷ Kiss G. 2006. 15, 40, 42.

¹³⁸ Szász 1988a, b, c.

¹³⁹ Wagner 1977. 228. Más adatok szerint 414 fő lakossága volt ekkor Visának: 178 magyar, 212 román, 6 zsidó, 18 cigány. (Varga 2001. 607.)

¹⁴⁰ A hetei Bakók címeres nemeslevelét a család három tagja III. Ferdinánd magyar királytól kapta 1647. március 21-i keltezéssel. Ez időben birtokaik a korabeli Bereg és Szatmár megyében voltak.

¹⁴¹ Kövesdi 2006. 473.

¹⁴² Hnt. 1873. 1463.

¹⁴³ Gyalay 1997. I. 448.

¹⁴⁴ Vö. Ref. Névkönyvek (1879. 74; 1880. 84.)

¹⁴⁵ Ref. Névkönyvek (1858. 23; 1859. 25; 1860. 42; 1861. 64; 1862. 54; 1864. 75; 1865. 102; 1866. 59; 1867. 64; 1869. 65; 1873. 1463; 1877. 58; 1878. 74; 1879. 74; 1880. 84; 1881. 107; 1882. 29; 1883. 60; 1884. 55; 1885. 75; 1880. 84; 1885. 75; 1886. 37; 1887. 69; 1888. 56; 1889. 76; 1890. 79; 1891. 38; 1892. 89; 1893. 86. 1894. 91; 1898. 120; 1901. 44; 1902. 42; 1903. 47; 1904. 33; 1905. 33; 1906. 33, 137. 1909. 40; 1911. 188; 1912. 320; 1913–15. 320.) Az Erdélyi Református Egyházkerület Kolozsvári Gyűjtőlevéltára, Visa csomag / 11, 28, 36, 115; Varga 2001. 607; Wagner 1977. 228; Mindez összegyűjtve Barabás Endre megállapításával, miszerint Visában 1890-óta csökkent a román etnikum aránya. (Barabás 1910. 21.)

be hozták. A jobbágyfelszabadítás előtt a hasonló méretű telekkel rendelkező román telepesek még mindig csak zsellér-szolgálatot teljesítettek, a magyar jobbágyra nagyobb terhek hárultak, így az az úrbériség eltörlése után szegényebben vált kisgazdává. 1848 után a földesúr már nem tartotta kötelességének fenntartani az iskolát és a templomot, ezt a terhet a kisebb, szegényebb közösségek nem tudták átvállalni. A városba áramlás is egyre erőteljesebbé vált a XIX. század közepétől, ami a vidéki magyarság további csökkenéséhez vezetett, így tűnt el a Szamos menti falvak magyarságának jelentős részét adó népes kismemesség is. Jakó Zsigmond szerint: „... megyénk magyarsága a kiegyezés korában, tehát amikor Magyarországon az állítólagos nemzetiségi elnyomás és magyarosítás folyt, vesztett szórányaiban a legtöbbet a románok javára.”¹⁴⁶ Néhány mezősegi faluba (pl. Detrehemtelep) ugyan a XIX. század végén az etnikai arányok javítására, illetve a mezőgazdasági színvonal növelése céljából hoztak magyarországi telepeseket, de ezek száma elenyésző volt.¹⁴⁷

*Visát az XIX. század végi, XX. század eleji állami telepítések nem érintették. Szájhagyományból tudható, hogy ez időszakban székely családokat telepítettek a közelben fekvő Kolozskorpádra. Ezek gyermekei a két világháború közötti időszakban már románnak vallották magukat. A hetei Bakó család 1911-ben eladta a zsuki és visai uradalmait báró Bánffy Györgyné első házasságából származó fiának, gróf Teleki Gézának.*¹⁴⁸

Az I. világháborút megelőző és az azt követő időszakban Erdély nagy részében tovább növekedett a románság számaránya. A városi magyarság lélekszáma ugyanakkor a bevándorló magyarokon kívül a városba kerülő és lassan asszimilálódó románság egy részével is erősödött. Trianontól a II. világháborúig eltelt korszakban a Mezőség magyarsága megőrizte korábbi létszámát, sőt néhány helyen nőtt is a magyarok lélekszáma.¹⁴⁹ 1919 közepén az Erdélybe behatoló román csapatok átvonultak a Mezőségen, arról azonban nem tudunk, hogy Visa környékén történt volna harci cselekmény. *Visa 1913-ban 131 házzal és 617 lakossal (református magyarokkal és görögkatolikus románsággal) rendelkezett. Lakossága a világháborús pusztítás ellenére is nőtt, így 1920-ban Visában 618 fő élt, ebből 186 román, 428 magyar és 4 zsidó.*¹⁵⁰

A trianoni békeszerződésben foglaltaknak megfelelően a történeti Erdély egész területe Románia birtokába került.¹⁵¹ 1930-ban Visának 691 lakosa volt, ebből 461 magyar, 224 román, 4 zsidó és 2 cigány, más adatok szerint 226 román, 461 magyar és 4 zsidó.¹⁵² *Teleki Géza gróf családját – szerencsétlenül alakuló pénzügyei miatt – súlyos anyagi veszteségek érték a két világháború között. Halála után, 1938-ban, a család kénytelen volt eladni a zsuki birtokot a kastéllyal együtt. Özvegy gr. Teleki Gézáné ekkor két lányával a visai udvarházba költözött.*¹⁵³

Az 1940-es II. bécsi döntés értelmében Erdély északi és keleti része újból Magyarországhoz került.¹⁵⁴ Az újabb országhatár Mezőséget szinte kettévágva a Kolozsvár–Szászrégen út mentén húzódott, Visa déli fekvésű dombjaitól alig 2-3 kilométernyire.¹⁵⁵ *Visa is a visszacsatolt területe-*

¹⁴⁶ Jakó 1944b. 122–123.

¹⁴⁷ Barabás 1910. 21; 51–58, Keszeg 2006.

¹⁴⁸ Kiss G. 2006. 36.

¹⁴⁹ Jakó 1944b. 123; Egy, 80 Kolozs megyei és 151 Szolnok-Doboka megyei falura vonatkozó szociológiai felmérés adatai szerint a 1910-ben a vizsgált falvak 65.5 %-ában 10%-nál kevesebb volt a magyarok számaránya, 1930-ra ez az arány elérte a 78%-ot. (Tóth P. 1999. 12.)

¹⁵⁰ Hnt. 1913. 1311; Varga 2001. 607. Az első nagy világháború 1914–1918 között Visából tizenkilenc áldozatot követelt. (Kiss G. 2006. 16.)

¹⁵¹ Szász 1988d. 1731; Világatlasz 1997. 132. II. tábla.

¹⁵² Varga 2001. 607; Wagner 1977. 228.

¹⁵³ Kiss G. 2006. 37.

¹⁵⁴ Köpeczi 1988. 1753.

ken feküdt. 1943-as adatok szerint közigazgatásilag Kolozs vármegye kolozsi járásához tartozott.¹⁵⁵ A háborúba elszóltított hadköteles férfiak közül tíz sohasem tért vissza, nyolc hadiözvegyet és tizenegy árvát hagytak maguk után hátra.¹⁵⁷ 1944-ben a zsidóságot elhurcolták a mezőségi falvakból is, a háború közeledtével a mezőségi földbirtokosok nagy része is elmenekült.¹⁵⁸ Özvegy gr. Teleki Gézáné, idősebbik leányával 1944 őszén a front közeledtekor elhagyta Visát. A háború végén kisebb harcok, fosztogatások történtek a faluban és közvetlen közelében.¹⁵⁹ A visszacsatoláskor néhány román család elköltözött a faluból, aminek a lakossága a világháborús pusztítást is megérezte: egy 1941-es felmérés szerint Visában 731 lakos volt (román felmérés szerint: 168 román, 549 magyar, 2 zsidó, 7 cigány, 5 ukrán, magyar felmérés szerint: 162 román, 562 magyar, 2 zsidó és 5 cigány). A magyar helységnévtár szerint a falunak 1943-ban 370 református lakosa volt, az összlakosság létszáma 560 személyre csökkent.¹⁶⁰

1945-öt követően egészen az 1989-es forradalomig kommunista rezsim volt hatalmon Romániában. Az 1989-es rendszerváltozásig tartó időszakban Mezőség társadalmi képe gyökeresen megváltozott. A nagyrészt magyar nemzetiségű arisztokrácia nagy része elhagyta Erdélyt, köztük az utolsó birtokos, a zsuki gróf Teleki család is. A magyarság lélekszáma folyamatosan csökkent és csökken ma is.¹⁶¹ A falusi emberek megélhetési és gazdálkodási stratégiáit, társadalmi-kulturális kapcsolatrendszerüket gyökeresen megváltoztatta az 1950-es években indult kollektivizálás és iparosítás, melynek során jelentős migrációs hullám indult a városok felé.¹⁶² Visának 1956-ban 895, 1966-ban pedig 798 lakosa volt, ebből 573 magyar, 225 román etnikumú.¹⁶³

A Ceaușescu-éra új közigazgatási rendszerében általános volt, hogy a magyar falvakat több szomszédos román faluval vonták össze egy községgé, így a helyi gazdasági, társadalmi életben a magyarok sok helyen elvesztették önrendelkezési lehetőségeiket. 1969-től Visa közigazgatásilag Zsuk községhez tartozik.¹⁶⁴ 1977-ben 830 személy (610 magyar, 220 román) lakott Visában.¹⁶⁵

A falu termőföldje gyenge minősége, és kis lélekszáma miatt még a vele egy néprajzi csoportba tartozó falvak között is szegénynek számított. Kisiparosok sem voltak a faluban, legalább is Kolozs vármegye 1910-es háziipari jegyzékében Visa nincs feljegyezve, holott ekkor az omboztelki, magyarlégeni és magyarpalatkai fonó-, szövőiparban foglalkozók számosan voltak.¹⁶⁶ 2002-ben 589 volt Visa hivatalos lélekszáma.¹⁶⁷ 2006-ban 589 főnyi lakosságából 431 lélek volt református magyar (73%), 152 fő román (26%), 6 pedig cigány nemzetiségű (1%).¹⁶⁸ A visai református anya-egyház ma mintegy 450 tagból áll, egyetlen szórványa Alsózsuk, három lélekkel. Anyagi javai – az

¹⁵⁵ Kiss G. 2006. 16.

¹⁵⁶ Gyalay 1997. I. 448; Hnt. 1943. 259.

¹⁵⁷ Kiss G. 2006. 17.

¹⁵⁸ Köpeczi 1988. 1757.

¹⁵⁹ Kiss G. 2006. 17, 36; Tóth P. 1999. 8–10.

¹⁶⁰ Hnt. 1943. 259; Varga 2001. 607.

¹⁶¹ Köpeczi 1988. 1745. A II. világháború után a románok tömegei özönlöttek városra, jelentősen javítva ezzel a falusi magyarság számarányán. (Mikó 1932. 74.)

¹⁶² Lásd: Keszeg 1999. 9.

¹⁶³ Varga 2001. 607.

¹⁶⁴ Wagner 1977. 228.

¹⁶⁵ Varga 2001. 607.

¹⁶⁶ Barabás 1910. 45.

¹⁶⁷ 2003-ban végzett felmérésem jóval nagyobb számra enged következtetni: kb. 750 lakosról (460 magyar, 260 románról és kb. 30 cigányról) beszélt ekkor a falu képviselője.

¹⁶⁸ Az adatok a Zsuki Községházáról (Primaria Comunei Jucu) származnak, a hivatal 2006. január 23-án kiállított dokumentuma alapján. (Molnár 2006. 9.) Egy 2007-es lelkészi jelentés szerint a falu lakossága 700 fő. Ebből 435 református magyar, kb. 250 ortodox román, ill. cigány, valamint néhány magyar család, aki az adventista illetve a Jehova tanúja vallást követi. A két adat közötti nagy eltérés oka az lehet, hogy a nagy történelmi egyházak

épületeken és a kegytárgyakon kívül – csak kis részét képezik a korábban birtokolt szántóföldeknek, kaszálóknak, erdőknek.¹⁶⁹ Különböző cigány népességek bevándorlása, főleg a jobb infrastruktúrájú, nagyobb falvakba (például: Bonchida, Ördöngösfüzes) folyamatos, de kisebb falvakba is – mint például Visa – emelkedő tendenciát mutat.¹⁷⁰

IRODALOM

- ÁRON PÉTER: Erdély történelmi tájveleinek adattára és népeinek tájszemlélete. In: Kálmán Béla – Sebestyén Árpád (szerk.): „Magyar nyelvjárások.” A Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Évkönyve. XXIV. Debrecen, 1981, Kossuth Lajos Tudományegyetem. 101–132.
- BALÁS GÁBOR – DOMOKOS ANDREA: *Erdély rövid jogtörténete 1947-ig*. Budapest, 1991, A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó és az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete közös kiadványa.
- BALÁZS ÉVA: *Kolozs megye kialakulása*. Település és népességtörténeti értekezések 3. sz. Budapest, 1939, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- BARABÁS ENDRE: *Kolozs vármegye közgazdasági leírása*. Különnyomat a Közgazdasági Szemle 1910. évi július-augusztus havi füzetéből. Budapest, 1910, Pesti Könyvnyomda-Rt.
- BARTA GÁBOR: Az erdélyi fejedelemség első korszaka (1526–1606). In: Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története*. I. Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó. 409–541.
- BORSOS SEBESTYÉN: Borsos Sebestyén krónikája. In: Gróf Mikó Imre (szerk.): *Erdélyi történelmi adatok I. Kolozsvár, 1855, Ev. Ref. Főtanoda*. 1–37.
- BUNEA, AUGUSTIN: *Din istoria românilor*. Episcopul Ioan Inocențiu Klein. Blaș, 1900.
- CSÁKY IMRE: *A Magyar Királyság Vármegyéinek Címerei a XVIII–XIX. Sz.-ban*. Budapest, 1998, Corvina Kiadó.
- CSÁNKI DEZSŐ: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*. Budapest, 1913, MTA.
- DEMÉNY LAJOS: *A székelyek és Mihály vajda. 1593–1601*. Bukarest, 1977, Kriterion Könyvkiadó.
- EMKE: *AZ EMKE megalapítása és negyedszázados működése 1885–1910*. Kolozsvár 1910, EMKE.
- ENTZ GÉZA: *Erdély építészete a 11–13. században*. Kolozsvár, 1994, Erdélyi Múzeum Egyesület.
- ENTZ GÉZA: *Erdély építészete a 14–16. században*. Kolozsvár, 1996, Erdélyi Múzeum Egyesület.
- ERDÉLY TÉRKÉP: *Erdély Térképe és Helységnévtára*. Budapest, 1993, DIMAP.
- GYALAY MIHÁLY: *Magyar igazgatástörténeti helységnévtáron I. 2. kiadás*. Budapest, 1997, Egeler Kft.
- GYÖRFFY GYÖRGY: *István király és műve*. Budapest, 1977, Gondolat Kiadó.
- GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. III.* Budapest, 1987, Akadémiai Kiadó.
- HNT.: *A Magyar Korona Országainak Helységnévtára*. Budapest, 1873, Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal.
- HNT.: *A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára*. Budapest, 1913, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.
- HNT.: *A Csonka-Magyarország közigazgatási helységnévtára*. A visszacsatolt Felvidéki-, Keleti-, Erdélyi-, és Délvidéki országrészekkel bővített 1943. évi kiadás. Budapest, 1943, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.
- INCZE LAJOS (szerk): *Névkönyv az Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület számára*. 1888./31. évf. Kolozsvár, 1887, Nyomatott Ormós Ferencnél.
- INCZE LAJOS (SZERK): *Névkönyv az Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület számára*. 1887–88. Kolozsvár, 1888, Nyomatott Ormós Ferencnél.
- JAKÓ ZSIGMOND: *A gyalui vártartomány urbáriumai*. Kolozsvár, 1944a, Erdélyi Tudományos Intézet.

(református, görög-katolikus) hívei közül többen elköltöztek már a faluból, de még a falu egyházközségeihez tartoznak. (Gatti 2009. 7.)

¹⁶⁹ A környék falvainak vallási és nemzeti összetétele változására egy jellemző adat: 1889-ben a visai anyaegyházhoz tartozott Kötelenen 25 lélek, Gyulatelkén 80 lélek, Báréban 14 lélek, Alsózsukon 20 lélek, Felsőzsukon 38 lélek, Márokházán 40 lélek. A felsorolt helységek közül ma mindössze Kötelenen vallja magát 7 lélek és Alsózsukon pedig 3 lélek református magyarnak... (Kiss G. 2006. 40; Zajzon (szerk.) 1889. 76.)

¹⁷⁰ Cigányság számarányairól lásd. Kézdí–Kertesi 1998. 266–267, 281, 290.

- JAKÓ ZSIGMOND: Belső-Szolnok és Doboka magyarsága az újkorban. In: Szabó T. Attila (szerk.): *Szolnok-Doboka magyarsága*. Dés-Kolozsvár, 1944b, Minerva Nyomda Rt. 71–130.
- JAKÓ ZSIGMOND: *Adatok a dézsma fejedelemségkori adminisztrációjához*. Kolozsvár, 1945, Erdélyi Múzeum Egyesület.
- A Kolozsmonostori Konvent jegyzőkönyvei. 1–11. Budapest, 1990, Akadémiai Kiadó.
- KÁDÁR JÓZSEF: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája II*. Deés, 1900, Szolnok-Dobokavármegye Közönsége.
- KÁDÁR JÓZSEF: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája IV*. Deés, 1901a, Szolnok-Dobokavármegye Közönsége.
- KÁDÁR JÓZSEF: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája V*. Deés, 1901b, Szolnok-Dobokavármegye Közönsége.
- KÁDÁR JÓZSEF: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája VI*. Deés, 1903a, Szolnok-Dobokavármegye Közönsége.
- KÁDÁR JÓZSEF: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája VII*. Deés, 1903b, Szolnok-Dobokavármegye Közönsége.
- KELEMEN LAJOS: *Művészettörténeti tanulmányok. I*. Bukarest, 1977, Kriterion Kiadó.
- KESZEG VILMOS: *Mezőségi hiedelmek*. Marosvásárhely, 1999, Mentor Kiadó.
- KESZEG VILMOS: XX. századi betelepítések (Detrehemtelep). *Kisebbségkutatás* 2006/2. http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2006_02/cikk.php?id=1373#_ftn4 Nyomtatott formában: XX. századi telepítések. *Kisebbségkutatás* 15. 2. 2006. 260–294.
- KÉZDI GÁBOR – KERTESI GÁBOR: *A cigány népesség Magyarországon*. Budapest, 1999, Socio-typo.
- KISS GÉZA: *Visai fényképes krónika*. Híradás egy mezőszéki faluról. Kolozsvár, 2006, Magánkiadás.
- KISS LAJOS: *Földrajzi nevek etimológiai szótára. II. (L–Zs)*. Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó.
- KNIEZSA ISTVÁN: Keletmagyarország helynevei. In: Deér József – Gáldi László (szerk.): *Magyarok és románok I. A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve*. Budapest, 1943, Athenaeum, 111–313.
- KONRÁD BÉLA: *Mezőpanit. Falumonográfia*. Székelyudvarhely, 1996, Alutus Nyomda.
- KÓS KÁROLY: *A Mezőség néprajza I-II*. Marosvásárhely, 2000, Mentor Kiadó.
- KÖPECZI BÉLA: Kitekintés: Erdély útja 1918 után. In: Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története. III*. Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó. 1733–1778.
- KÖVESDI KISS FERENC: *Riadóra szól a harang. A Mezőség településeinek helyzetképe (1891–1991)*. Pomáz, 2006, Kráter Kiadó.
- LÁSZLÓ GYULA: Szolnok-Doboka területének települése Szent István koráig. In: Szabó T. Attila (szerk.) *Szolnok-Doboka magyarsága*. 20–44. Dés-Kolozsvár, 1944, Minerva Nyomda Rt. 20–44.
- MAKKAI GERGELY: *Az erdélyi Mezőség tájökológiája*. Marosvásárhely, 2003, Mentor Kiadó.
- MAKKAI LÁSZLÓ: *Szolnok-Doboka megye pusztulása a XVII. század elején*. Kolozsvár, 1942, Erdélyi Múzeum Egyesület.
- MAKKAI LÁSZLÓ: *Erdély története*. Budapest, 1944a, Renaissance Könyvkiadóvállalat.
- MAKKAI LÁSZLÓ: Belső-Szolnok és Doboka megye a középkorban. In: Szabó T. Attila (szerk.): *Szolnok-Doboka magyarsága*. Dés-Kolozsvár, 1944b, Minerva Nyomda Rt. 45–70.
- MAKKAI LÁSZLÓ: Erdély a középkori magyar királyságban. (896–1526) In: Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története. I*. Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó. 235–408.
- MIRÓK IMRE: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. Az Erdélyi Fialatok Falu füzetek 4. Cluj (Kolozsvár), 1932, az Erdélyi Fialatok Kiadása.
- MISKOLCZY AMBRUS: Erdély a reformkorban (1830–1848). In: Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története. III*. Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó. 1193–1345.
- NAGY SZABÓ FERENCZ: Marosvásárhelyi Nagy Szabó Ferencz memorialéja. In: Gróf Mikó Imre (szerk.): *Erdélyi történelmi adatok. I*. Kolozsvár, 1855, Ev. Ref. Főtanoda. 39–168.
- PÉTER KATALIN: A fejedelemség virágkora (1606–1660). In: Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története. II*. Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó. 617–783.
- RÁCZ ISTVÁN: Hajdútelepítések és kiváltságolások. In: Módy György (szerk.): *A hajdúk a magyar történelemben*. Debrecen, 1969, Debreceni Déri Múzeum. 47–68.

- R. VÁRKONYI ÁGNES: Az önálló fejedelemség utolsó évtizedei (1660–1711). In: Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története. II.* Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó. 784–972.
- SIEMERS ILONA: *Wass-kor*. Marosvásárhely, 1999, Mentor Kiadó.
- SZABÓ T. ATTILA: A románok újkori erdélyi betelepülése. In: Záhony Éva (szerk.): *Hitel-Kolozsvár 1935–1944. Tanulmányok, repertórium. II.* Kolozsvár, 1991, Bethlen Gábor Könyvkiadó. 310–319. (Eredeti megjelenése: *Hitel* 1942/6.)
- SZÁSZ ZOLTÁN: Az abszolutizmus kora Erdélyben (1849–1867). In: Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története. III.* Budapest, 1988a, Akadémiai Kiadó. 1425–1507.
- SZÁSZ ZOLTÁN: Gazdaság és társadalom a kapitalista átalakulás korában. In: Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története. III.* Budapest, 1988b, Akadémiai Kiadó. 1508–1623.
- SZÁSZ ZOLTÁN: Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában (1867–1918). In: Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története. III.* Budapest, 1988c, Akadémiai Kiadó. 1624–1700.
- SZÁSZ ZOLTÁN: Forradalmak és nemzeti mozgalmak a monarchia összeomlása után (1918–1919). In: Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története. III.* Budapest, 1988d, Akadémiai Kiadó. 1701–1732.
- TAGÁNYI KÁROLY – DR. RÉTHY LÁSZLÓ – POKOLY JÓZSEF: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. I. Deés, 1901, Solnok-Dobokavármegye Közönsége.
- TONK SÁNDOR: Táj és ember az erdélyi Mezőségen a középkorban. *Korunk* V./9. 1994, 23–32.
- TÓTH PÁL PÉTER: *Szörvényban*. Budapest, 1999, Püski Kiadó.
- TRÓCSÁNYI ZSOLT: Új etnikai kép, új uralmi rendszer (1711–1770). In: Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története. II.* Budapest, 1988a, Akadémiai Kiadó. 972–1038.
- TRÓCSÁNYI ZSOLT: Felvilágosodás és ferenci reakció (1771–1830). In: Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története. I.* Budapest, 1988b, Akadémiai Kiadó. 1039–1140.
- VARGA E. ÁRPÁD: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája IV.* Fehér, Beszterce-Naszód és Kolozs megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között. Budapest – Csíkszereda, 2001, Teleki László Alapítvány – ProPrint.
- VÉKONY GÁBOR: Erdély őskora. In: Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története. I.* Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó. 13–32.
- VILÁGATLASZ: *Történelmi Világtalasz*. Budapest, 1997, Cartographia Kft.
- WAGNER, ERNST: *Historisch-Statistischer Ortsnamenbuch für Siebenbürgen*. Studia Transylvanica 4. Köln – Wien. 1977, Böhlau Verlag.
- WASS ALBERT: *Kard és kasza I-II.* Marosvásárhely, 2001, Mentor Kiadó.
- WASS GYÖRGY: *Zselyk. Egy magyar falu Beszterce-Naszód megyében*. Debrecen, 1994, Györffy István Néprajzi Egyesület.
- W. KOVÁCS ANDRÁS (SZERK.): *Wass család cegei levéltára*. Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 3. Kolozsvár, 2006, Erdélyi Múzeum Egyesület.
- ZAJZON LAJOS (SZERK.): *Névkönyv az erdélyi ev. ref. egyházkerület számára*. 76. Kolozsvár, 1889, Nyomtatott Ormós Ferencnél.

SÁNDOR VARGA

Mezőség: a Historical Overview

This study gives a brief insight of the history of the Transylvanian Plain (Mezőség) region paying special attention to its microregion called the Belső-Mezőség, and also Visa village with its surrounding. I point out those historical events that determined ethnical, social, and cultural transformations in the local society. The most important ones of these were military campaigns taking place between the 17th and 18th centuries, whose aftermath concluded the almost complete extinction of the Hungarian population. Subsequently, their homelands were populated by peoples of the Balkan predominantly of Romanian origin, which determines even today's ethnic aspect and that has resulted in small Hungarian sporadic communities.

VIRÁG RITA

Visai gyermekjátékok¹

Bevezetés

Tanulmányomban kísérletet teszek Visa népi gyermekjátékainak bemutatására, melyek zömében az 1920 és 1950 közti időszakot jellemezték. Az 1999 és 2003 közt folytatott gyűjtéseim során elsődlegesen azokat a játékokat kerestem, melyeket sokan és sokáig játszottak, és eredetük a hagyományos paraszti kultúrában gyökerezik. A cikk elején a játék biológiai, lélektani és társadalmi funkcióit mutatom be, majd a gyűjtés tükrében írok arról, hogy az említett időszakban a hagyományos népi játékok milyen szocializációs szerepet töltek be Visában. Külön foglalkozok a gyűjtött játékok nemi, korosztályi és időszaki különbségeivel, valamint azzal, hogy vajon tovább élnek-e a hagyományos népi játékok a fiatalabb generációknál. Azokat a hagyományos népi játékokat kerestem a fiatalabb generációknál (12-18, és a 25-30 évesek), amelyeket emlékezetből sikerült feltárni az idősebb generációknál (a 45 és 85 év közöttiek). Kíváncsi voltam, hogy a gyűjtés idején (2000–2001-ben) a fiatalabb korosztályok ismerték-e, játszották-e még nagyszüleik játékait?

Ehhez a munkához igyekeztem az adatközlőimet úgy megválasztani, hogy a gyűjtés során reprezentatív mintát kapjak. A munka során gyerekekkel, az akkor 20-25 évesekkel és az 1950 előtt születettekkel is kapcsolatba kerültem. Legidősebb adatközlőm 1918-as születésű, a legfiatalabb pedig, 1993-as születésű volt. A gyűjtés során sok adatot kaptam a mai gyerekek időtöltésével kapcsolatban. Az interjúk, és a kérdőívésés során előkerültek olyan modern játékok is, melyek nem sorolhatóak a hagyományos népi játékok közé. Ilyenek a boltban megvásárolható késztermékek: például a matchbox, a Barbie baba, a tévéjátékok, stb., melyek részét képezik a fiatal generáció játékkészletének, de a dolgozatomnak nem tárgyai, ezért nem is vizsgáltam ezeket.

A játékról

Az emberi cselekvések széles tartományát alkotja játéktevékenység, ezért a játék fogalmát meghatározni nem egyszerű feladat. Két alapvető megközelítést ismerünk a játék fogalmának meghatározására. Az egyik szerint csak akkor beszélhetünk játékról, mikor a gyermek valamilyen játékszerrel foglalatkosodik, illetve, mikor valamilyen szabály rögzítette csoportos játékot űz a társaival együtt. A másik megközelítés szerint a játék fogalmába szinte minden beletartozik, a gyermekjátékokon át a felnőtteknek olyan időtöltései is, mint a különböző sportok, a kártyázás, vagy a sakkozás. Ez a két a felfogás megmutatkozik a játék tudományos elemzésében és a játékeffektívumokban is.

A játékeffektívumok áttekintése után két sajátosság tűnik fel azonnal, egyrészt a meghatározások fő célja a munka, a rítus és a játék közötti határvonal meghúzása, másrészt leíró jellegük, mely

¹ Kivonat Virág Rita: „Visai játékok. 1920 és 1950 közötti időszak játékaik és továbbélésük a XX-XXI. század fordulóján” című szakdolgozatból. PTE BTK Néprajz és Kulturális Antropológia Tanszék, Pécs, 2006.

A modern kor játékaival játszó visai gyermek ❖ Gatti Beáta fotója 2007. március 15-én készült

A juhokat fejő felnőtteket utánzó gyerekek Visában ❖ Boros Balázs fotója 2007. április 24-én készült

a játékfolyamat jellemzőinek összegyűjtésén alapul.² A játékeffektívumok egy tézisben azonosságot mutatnak, mely szerint a játék minden külső kényszerítő körülményt nélkülöző, szabad cselekvés. Ez a meghatározás azt sugallja, hogy a játék nem fontos, nem baj, ha kimarad az életünkből. Ám a játéknak igen fontos pszichológiai és társadalmi,³ és nem utolsó sorban biológiai szerepe van.

A játék biológiai szerepe

Mielőtt rátérnék e kérdés tárgyalására, mindenképp le kell szögezni, hogy az alábbiakban felsorolt funkciók szorosan összefüggnek egymással, feltételezik egymás meglétét.

Bagdy Emőke könyvében külön fejezetet szentel a társas kapcsolatok, ezen belül az anyagyermek kapcsolatok fontosságának. Állatkísérletek tanúbizonysága szerint a „mozgásos úton, a kicsinnyel való foglalkozásban közvetített szomatoszenzoros (testérzéseket adó) ingerek hiánya vált ki fejlődést károsító hatást”.⁴ Prescottt elmélete szerint a kisagyi sejtek, és ezeknek a limbikus rendszerrel és a homlokagyi lebennyel való kapcsolata csak a korai életszakasz anyától eredő ingerei hatására fejlődik ki. Ezek az ingerek, pedig nem mások, mint az ölelés, ringatás, tisztasági műveletek, bőringerek és a mozgási ingerek.⁵ Mindezek az ingerek akkor is generálódnak, mikor a felnőttek foglalkoznak a kicsikkel, csiklandozzák őket, ujjukat számolják, lábukat lógazzák, tehát, mikor a mozgásos játékok közül az ölbeli gyermekek játékait játsszák. A testközelség ezen kívül az egészséges személyiségfejlődés feltétele is.

A játék pszichológiai szerepe

Amikor a felnőttek, illetve az idősebb testvérek és a kicsik a fent említett játékokkal mulatják az időt, nem csupán a biológiai funkciók lépnek működésbe. Ezeknek a foglalkozásoknak köszönhetően a gyermek megtanulja, hol vannak testének határai, ezáltal már képes érzékelni az én és a külvilág közti különbséget, és megtanulja azt is, miként tudja használni a végtagjait. A tanulás feltételezi és szolgálja az értelmi fejlődést. Piaget játékelmélete szoros kapcsolatban van az értelem fejlődésére adott magyarázatával, amelyben négy nagyobb periódust különböztet meg az értelmi fejlődésben. A születéstől körülbelül tizennyolc hónapos korig tart az érzékszervi-motoros periódus. A csecsemőben fokozatosan kialakul az érzékszervi-mozgásos koordináció,

² Niedermüller 1990. 537.

³ Lázár 1997. 19.

⁴ Bagdy 2002. 22.

⁵ Bagdy 2002. 23.

a tárgyak észleléséhez és manipulálásához, és a közöttük fennálló ok-okozati összefüggések meglátásához szükséges alkalmazkodás.

Ezt követi a képzetekben való gondolkodás időszaka, a művelet előtti szakasz, amely megközelítőleg nyolc éves korig tart. Ebben a periódusban megisméltódnak az eddig elért eredmények szimbolikus és verbális szinten. A tíz-tizenkét évesekre már a konkrét műveleti gondolkodás a jellemző, majd a serdülőkorban jutnak el odáig, hogy képesek legyenek elvonatkoztatni. Ez a korszak az absztraháló gondolkodás megjelenésének időszaka.⁶

Piaget szerint a játék az érzékszervi-mozgásos periódusban kezdődik. Ebben a szakaszban a játék legegyszerűbb formája, a gyakorló játék van jelen. Ez a játékfajta egy gesztusnak, egy mozdulatnak, például az ujjak mozgásának, a kar lendítésének, egy rikkantásnak, majd később egy tárgy gurításának, dobásának a sokszoros megisméltése. Csupán a funkcióöröm, az *én csinálom* öröme a kiváltó ok. Ezáltal történik az új készségek gyakorlása, és a játék addig tölti be funkcióját, míg az adott készségek be nem járatódnak.⁷

A gyakorló játék két éves kor környékén egyre inkább háttérbe szorul és átadja a helyét a szimbolikus játéknak. Piaget nyomán Millar jut arra a következtetésre, hogy ebben a játékfajtában a történéseknek, helyzeteknek a megértése, az ismereteknek az elrendezése történik játékos áttételeken keresztül. Ezért nevezi Millar ezt a játékfajtát *hidd el!-játéknak*. A szimbolikus játék során egyre differenciáltabb ismereteket szereznek a gyerekek a közvetlen környezetükről, a különböző emberi tulajdonságokról és szociális helyzetekről is.

A szimbolikus játék lassacskán átadja helyét egy újabb tevékenységnek, melyet az utánzó játékok, a szerepjátékok, majd a szabályjátékok jellemeznek.⁸ Bár már négy-öt éves kor környékén megjelenik, mégis a szabályjáték kialakulásának fő időszaka a hét és tizenegy év közötti periódus. A szabályjátékok kialakulásának idején az egyéni képzetek lassan átalakulnak a többi egyénnel való együttműködés során, mert a gyermek ráeszmél, hogy az adott dologról másnak is van elképzelése, amely nem feltétlenül egyezik meg az övével. Mivel egyre inkább belső kényszer a másikkal való együttműködés, így a játékot már a közösen meghozott szabályok irányítják. A szabályjátékokban a kommunikációs képességek, szociális viselkedések elsajátítására van lehetőség. Mindez már a játékok társadalmi szerepét vetíti elő.

A gyermekek játékaik során ismereteket és készségeket szereznek, környezetük újabb és újabb lehetőségeit fedezhetik fel, mindezt szabadon, saját kíváncsiságuk által vezérelve. Egyes pszichológusok szerint ez a spontán, ön maga által motivált tanulás előfeltétele a későbbi tudatos tanulásnak, mert viszonylag korán szembesülnek a környezetük állította kihívásokkal. Így megtapasztalják a problémakezelés, a tapasztalatszerzés és az aktív cselekvés élményét.⁹

Összefoglalva elmondható, hogy a játék a szó legszorosabb értelmében a tanulás alapvető formája.

A szocializáció és a játék társadalmi szerepe

Az ember társas lény, ugyanis „létünk forrása, feltétele, szükséglete és katalizátora a társ-kapcsolat.”¹⁰ „A szocializáció a társadalomba való beilleszkedés folyamata, amelynek során az egyén megtanulja megismerni önmagát és környezetét, elsajátítja az együttélés szabályait, a lehetséges és elvárt viselkedésmódokat.”¹¹ Ha a szocializáció folyamatát a társadalom oldaláról

⁶ Millar 1973. 96–111.

⁷ Piaget 1995. 194–199.

⁸ Mérei 1995. 69–74.

⁹ Calliess 1995. 217.

¹⁰ Bagdy 2002. 5.

¹¹ Bagdy 2002. 11.

közelítjük meg, elmondható, hogy a szocializáció a társadalom fennmaradását biztosítja azáltal, hogy betagozza a felnövekvő generációt az érvényes társadalmi rendszerbe. A szocializációt a személyiségformáló hatások teljes köre jellemzi, melyben az akaratlan szociális tanulás mellett a szervezett oktatás és nevelés is jelen van.¹² A szocializációval foglalkozó elméletek szerint e jelenség komplex folyamat, melyben elkülöníthetünk elsődleges és másodlagos szocializációt. Az elsődleges szocializáció az a szakasz, melynek során az egyén gyermekkorában a társadalom tagjává válik. A másodlagos szocializáció minden olyan későbbi szakasz, melyben az egyén a társadalom egy újabb részterületét ismeri meg.¹³ A szocializáció csak társas kapcsolatokban bontakozhat ki és elsődleges színtere a család. Olyan keret, melyben a fogantatással és születéssel megvalósul biológiai lényünk, az anyával való testközelség, valamint a családtagokkal való rendszeres kapcsolat révén kibontakozik pszichés fejlődésünk és individualitásunk. A család nem más, mint a társadalom és az egyén közti közvetítő kiscsoport. A család szocializációs funkciója többszintű, ellátja a gyermek biológiai gondozását, biztosítja a fejlődéshez szükséges feltételeket, mindezek mellett magatartási és szerepmintákat is közvetít. Erre az elsődleges szocializációs alapra épül aztán a családon belüli tudatos nevelés, szoktatás, tanítás, megteremtve a személyiségbeli alapjait a családon kívüli nevelésnek.

A családi identitáshoz hozzátartozik a családon belüli funkció- és szerepmegosztás is. Egy jól működő családban a szülők érték közvetítőként szerepelnek. Magatartásukkal pedig szociális értékeket közvetítenek, ennek hatására a felnövekvő gyermek számtalan olyan „tudást”, értéket sajátít el, melyeket a családi életen kívül is eredménnyel tud használni. Egy érzelmileg stabil családban nagy valószínűséggel a gyermekben kialakul a beleélő, átérző készség, az empátia is. Hatodik életév környékén következik be egy jelentős fordulat a társas kapcsolatokban. Azok mellett, hogy továbbra is fontos a család, mint biztos háttér, a gyermek érdeklődése fokozatosan áttolódik a felnőttekről a gyerektársakra. Ezt a jelenséget nevezzük átpártolásnak.¹⁴ A gyerekek már nagyon korán, a saját én kialakulása után, érdeklődéssel fordulnak a másik gyermek felé. A felnőtellel ellentétben a másik gyermek egyenrangú kommunikációs partner,¹⁵ és ez segíti a gyermek kioldódását a szülőkapcsolatokból. Ezekben a gyermekcsoportokban össze tudja magát hasonlítani másokkal, és a csoportokban folyó kommunikáció, a kölcsönösség és az agresszió első megnyilvánulásai és ezek szabályozódása nagyon fontos a gyermek fejlődése érdekében.¹⁶

Mint látjuk, az embernek szüksége van társakra, ez az igény feltételezi az alkalmazkodóképesség meglétét és az együttélés szabályainak betartását. Mindezt elősegíti a szabálytudat kialakulása, mely a közösségi viselkedés fontos eleme. A szabálytudat kialakulása a szabályjatekok megjelenéséhez köthető, mely a személyiségfejlődés egy adott időszakában, úgy a hetedik év körül jelenik meg, mikor az értelmi fejlődés a konkrét művelési szakaszba lép. Ez az időszak megközelítőleg egybeesik az átpártolás jelenségével, mikor a gyermek érdeklődése a kortársak felé fordul. Ebben az időszakban a játéknak, mint a korszak szinte kizárólagos tevékenységi formájának fontos szerep jut. Az egyik legfontosabb feladata az, hogy a szocializáció folyamatát a társadalom szempontjából a lehető legkedvezőbben alakítsa, és segítse a saját kultúra alapvető elemeinek, elveinek az elfogadását. Emellett megtanítja a gyermeket a kortársakkal való kapcsolatteremtésre, ezzel segítve a társadalomba való beilleszkedését. A csapatjátékokon keresztül a gyermek megtanulja akaratát alávetni a többség akaratának, és megérti, hogy céljai eléréséhez fontos a csapatmunka.

¹² Buda 1986. 65.

¹³ Németh–Boreczky 1997. 40.

¹⁴ Bagdy 2002. 70.

¹⁵ Buda 1986. 90.

¹⁶ Buda 1986. 90–91.

A játék szocializációs szerepe Visában 1920 és 1950 között

A hagyományos kultúrák egyik legfontosabb célja egy olyan magyarázat-, akció- és normarendszer kidolgozása, mely a leghatékonyabb módon szolgálja az egyén kultúrába való bele-
nevelődését, ezért a falusi társadalomnak létfontosságú minden olyan mechanizmus működése, mely elősegíti ez a folyamatot. E mechanizmusok között a játéknak azért van kitüntetett szerepe, mert a kultúrába való belenevelődés szenzitív szakaszát, a gyermek- és ifjúkort jellemzi.¹⁷

A falusi közösség egyik sajátossága, hogy rendkívül fontos szerepe van a nemek és a korcsoportok szerinti elkülönülésnek. A játék egy bizonyos kor után elsősorban csoporttevékenység, ez azonban nem zárja ki az egyedül is játszható játékok meglétét. Ezeknek a játékcsoportoknak a szocializációban betöltött szerepük miatt van nagy jelentőségük. Ugyanis a falusi társadalom másodlagos csoportjai közül, melyek a közös cél és a szervezetség jegyében jönnek létre, épp ezek azok, melyek a leginkább megmaradnak egy-egy korcsoport határain belül.¹⁸ Mindezek mellett a játékcsoportokat jól jellemzi – de nem kizárólagosan – a nemek szerinti megosztottság. Számos olyan játékot ismerünk, ahol a fiúk és a lányok együtt játszanak. Mindezek mellett a hagyományos népi játékokat inkább a lány- és fiújátékok megléte, a lányok és a fiúk külön való játéka jellemzi. Ezek az általános jegyek megfigyelhetők a visai játékok esetében is.

Mikor a gyermek megszületik, szülei, nagyszülei bölcsődalokkal altatják, mondókat mondanak neki, közben cirógtatják, simogatják arcocskáját, kezét. Ezek a játékok a *mozgásos játékok* játéktömbjén belül az *ölbeli gyermek játéka*i típuscsoportban találhatóak. A játékok természetesen feltételezik a társ, a szülő, nagyszülő aktív közreműködését. A család az elsődleges szocializációs színtér, amelyben a szülők és a nagyszülők magatartásformái és társas viselkedésmódja mintaként szolgál a felnövekvő gyermek számára. A család közvetíti a gyermek felé a falu elvárásait, a közösség által megszabott normákat, melyeket a személyiségfejlődése során fokozatosan beépít a saját magatartásába. A hagyományos falusi társadalomban a fiatalok önként alávetették magukat a közösségi normáknak, melyek be nem tartását minden esetben szankcionálta a társadalom. Már a négy-hat éves gyermekben is kialakulnak a társadalmi attitűdök a családi magatartáson keresztül.

Ez idő tájt kitágul a világ a gyermek számára. Nem csak a ház, hanem az udvar, az utca is játékterévé válik. Ahogy növekszik, úgy merészkedik egyre távolabb a háztól. Felfedezi a rét, a patak, az erdő világát. A játékok egy nagyon jelentős csoportja dominál ekkor a gyermek játékaiban, ez pedig az *eszközös játékok* csoportja. A szellemi és fizikai képességei fejlődésével egyre többször próbálja ki magát különböző alkotó tevékenységekben. A *tárgykészítő játékok* típusai között találunk olyan játékokat, melyek a manipulációs képességei mellett a fantáziáját is fejlesztik. Hiszen csak a fejlett fantáziával megáldott gyermek tud maroknyi sárból egy egész gazdaságot teremteni:

„Azokat csináltunk, mikor sár volt, esett az eső: csináltunk teheneket, csináltunk ökröket nagy szarvakkal, akkor csináltuk a juhokat, úgy meg tudtuk csinálni a juhokat is sárból, reá hasonlított a juhra.”¹⁹

Mikor a kislány rongybabát készít, és a babájával úgy játszik, mintha saját gyermeke lenne, a fantáziajátékok jellegzetes mozzanatát mutatja. Ha ezt a babát visai népviseletbe is öltözteti, akkor

¹⁷ Niedermüller 1990. 542.

¹⁸ Csepeli 1997. 395; Niedermüller 1990. 543.

¹⁹ F. K. M. (Az adatközlők neveit lásd a mellékletben.)

játékában a családban szerzett etnikai attitűdök,²⁰ a visai ünnepi viseletről (ti. a fodrosköntöséről) szerzett tudás is kifejeződik. Erre példa a következő idézet:

„Megvarrtam rongyból a testét, akkor ide még tettem gyöngyöket nekijek, hát régen gyöngy volt, annyiféle gyöngy. ... S idevarrtam ide a vállaihoz, volt két keze, s külön varrtam lábakat, s ide felvarrtam a testihez. Akkor egyiknek csináltam fodrosköntöst, édesanyám megmagyarázta hogy, szóval magyarázta, s mutatta is, hogy csináljam a fodrost...”²¹

A gyermek kicsi korától fogva az anyagok kézbe vételével sajátítja el ismereteit környezete anyagairól. Megtanulja a velük való bánásmódot, az anyagok fizikai tulajdonságait, és azt, hogy melyik anyag mire való.

A kézügyességet a tárgykészítő játékok mellett különböző *eszközös ügyességi játékokkal* is lehet fejleszteni. De nem csak a manipulációs képességét tudja a gyermek a játékkal erősíteni, hanem testi ügyességét és fizikai erejét is. Az eszközös ügyességi játékokról elmondható, hogy szinte minden életkorban és mindkét nemnél előfordulnak a különböző típusai. A mozgásos játékok közé tartozó *ügyességi és erő játékok* között a kisebbek körében népszerű ülőhinta épp úgy megtalálható, mint a kígyós játék:

„Több gyermek is játszhatta, úgy, hogy jó erősen összekapaszkodva alkottak egy láncot, ez volt a kígyó. Aki elöl áll, az a kígyó feje. A kígyó elkezd szaladni, és közben tekereg ide-oda. Ha élesen kanyarodik, akkor a kígyó farka ide-oda csapódik, így a hátsók sokszor elesnek. Az a cél, hogy senki ne essen el. Addig szaladnak, míg egyben van a sor”²²

A fejlettebb mozgáskészséget feltételező ugróiskola is a mozgásos játékok közé tartozik. Az iskolás kor közeledtével már a játékkészletben is megmutatkozik a lányok és a fiúk elkülönülése. Például a kifordulós körjátékokat inkább a lányok szeretik:

Lánc, lánc, esz - ter lánc, esz - ter - lán - ci cér - na,

Cér - na vol - na, se - lyem vol - na, még - is ki - for - dul - na,

For - dul - jon ki Sá - ri - ka, Sá - ri - ka Sá - ri - ká - nak lánc kell.

²⁰ Vasas 1993. 70–71.

²¹ Vasas 1993. 69.

²² T. E. M.

„Körbe állunk, egymás kezét fogva énekeljük:
Akinek a nevét énekeljük, az kifordul, és onnantól kezdve háttal jár a körnek. Ha mindenki kifordult, vége a játéknak, és kezdhetjük újból.”²³

A nagyobb fizikai erőt feltételező bakugrásokat inkább fiúk játsszák. Ilyen játék például:

„A kapra noua. Több gyerek játssza. Az egyik lehajol, a másik nekiszalad, kezével a hátára támaszkodik, és terpesztett lábakkal átugorja. Majd egy kicsit távolabb megáll, ő is lehajol, ekkor következik a harmadik ugró, aki mindkét játékost átugorja. Így megy a játék több körön keresztül”²⁴

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a lányok ne játszották volna a „fiús” játékokat, hisz a bakugrás leírását lányoktól gyűjtöttem. Bár az iskolában a tanórák közötti szünetben sokszor játszottak együtt lányok és fiúk, de alapvetően jellemző, hogy a játzócsoportok lakhely szerint szerveződtek. Így volt ez már régen is, mikor a szülői szigor tiltotta, hogy a gyerekek a faluban csatangoljanak:

„A faluba nagyon ritkán, nagyon ritkán, nem engedtek édesapámék. Mind csak inkább ott, csak abból az utcából, nem mentünk mi másokkal, csak onnan abból az utcából, fiúkkal, lányokkal. Nem mentünk így, hogy más utcára. ... Nem tudtunk mással játszódni, csak velek, ezekkel a lapusiakkal.”²⁵

Visában, mint általában a hagyományos paraszti gazdálkodást folytató mezősegi falvakban a gyermekek már viszonylag korán kivették részüket a munkából. A legeltetési szezonban lányok is, de jobbra a fiúk egész nap kint voltak a falu melletti legelőkön a lábasjósággal. Jellemző, hogy a gyermekek csoportokba való szerveződése ebben az időszakban (gondolok itt a hat-nyolc éves korra, és a legeltetési szezonra) nem belső tulajdonságok, hanem külső tényezők hatására történt. Ugyanis azok a gyerekek verődtek össze, akik szüleinek legelője egymás mellett volt, így ezek a gyerekek egyszerre hajtották ki az állatokat, és együtt múltatták az időt az állatörzés közben. A legelőkön külön életet élt a gyerektársadalom. A leányok vitték magukkal a varrni-valójukat, de megesett, hogy vittek magukkal serpenyőt, tojást és lisztet is a palacsintasütéshez. Amíg az állatok deleltek, és elfeküdtek a hűvösben, addig a fiúk kipróbálhatták ügyességüket. Ilyenkor játszották a *labdajátékokat* és a *sport-jellegű népi játékok* közül azokat, melyekben az állatörzéshez használt bot nagyon fontos szerepet töltött be. Ezek a játékok már jól szervezett csoportok meglétét feltételezték. A gyermek fokozatosan megtanulja, hogy a szükségleteit nem elégítheti ki azonnal, ezáltal a kezdeti önzése és érvényesülési vágya, ami eddig a társas élet állandóságának akadálya volt, feloldódik társai igényeinek figyelembevételével. A csapatjátékok szép példái annak, mikor az egyéni érdek alárendelődik a csapatérdeknek.

A legelői kortárs csoportok élete és tevékenysége iskolája volt a kölcsönösségi elv begyakorlásának.

A különböző szintereken, iskolában, legelőkön így alakult ki lassan a gyermekek társas viselkedési rendszere. Ezek a játékok mind szabályjátékok, melyek feltételezik a szabálytudat meglétét, amely fontos tényező az egyén szocializációjában. A szabályok ismerete és elfogadása segíti a társadalomba való betagozódását.

²³ L. Zs.

²⁴ Írd: Capră nouă, jelentése: kilenc kecske. L. J.

²⁵ C. M.

A legelőkön játszott ügyességet és erőt fejlesztő játékok olyan technikák meglétét feltételezik, melyek megléte a későbbi munkafeladatokban hasznára válhat az egyénnek.

Testük edzése mellett egyre nagyobb örömet jelent a gyerekek számára szellemük játékos formában történő csiszolása, a *szellemi ügyességi játékok* lehetőséget biztosítottak erre.

A gyermekek a konfirmáció után átkerültek a falusi társadalom egy magasabb státuszt biztosító rétegébe, ettől kezdve a nagylányok, vagy a legények csoportjába tartoztak. Feléledt bennük az érdeklődés a másik nem iránt. A falusi társadalom szabályozó szerepe erre az érdeklődésre is kiterjedt, ugyanakkor meg is teremtette a két nem találkozási, ismerkedési lehetőségének intézményes formáját.

Mezőségben a kendernek nagyon fontos szerepe volt, hiszen ez szolgáltatta – a gypjú mellett – a ruhanemű fő nyersanyagát. A közös fonásra szervezett *fonók* a munka mellett lehetőséget biztosítottak a fiatalok együttlétére, a közös szórakozásra is. Nem véletlenül nem mehettek, csak a konfirmáltak a fonóba. Ez épp úgy vonatkozott a leányokra, mint a fiúkra. Az volt az általános, hogy a leányok a vacsora végeztével közösen mentek a fonóba. Tízen, tizenketten is összegyűlhettek a fonóházban, ahol a legények megérkezéséig serényen folyt a munka. Mikor már unták a lányok a fonást és még a fiúk sem jöttek, különféle erő és ügyességi játékokkal szórakoztatták magukat a leányok. Csizmaszárastak:

„[...] akkor összeszorították így a gúnyájukat, így ni, jól a lábuk közé, s akkor egy leánnak elvettek, lehúztak egy csizmát, akkor az felhánta a lábát, a másik leány ült szembe vele, mikor ez felhánta így a lábait, akkor az húzott egyet a csizmaszárával a fenekére. Aztán kacagás, mér’ ment vissza, akkor ő leeresztette, s akkor felemelte a szemben lévő, akkor ő húzott annak egyet. Aztán kacagtak, meg ment ott egész széjjel a gúnyájuk. Mondom, olyankor csináltuk, mikor nem voltak fiúk. Na, kacagás volt.”²⁶

Forgatták a pulykát:

„Játszottunk ilyent, hogy forgattuk a pulykát. Akkor állott két leány, így ni, akkor tartott egy jó botot, jó erős fát, botot. Akkor egyik leány a közepire reácuporodott, így ni, összefogta kezeit, lábait, így mindenit arra a botra. S akkor egyik forgatta, kettő tartotta, s egy forgatta. Aztán ezek a leányok elkacagták [...]. Aztán ahogy ott forgatták, mondom, még kilátszódot ez meg az [...]. Aki ügyesebb volt, az hajthatta saját magát.”²⁷

Ezek a játékok, amellett, hogy fejlesztették az erőt és az ügyességet, még egy fontos tulajdonsággal bírtak, művelésük által a leányokban felszabadultak a gátlások, szabadabban, felnőtt felügyelete nélkül szórakozhattak. Nem véletlen, hogy ezeket a gátlásfeloldó játékokat nem játszották máshol, csak a fonóban és nem játszották máskor, csak a farsangi időben.²⁸

A legények is csapatosan állítottak be a fonóba. Innentől kezdve a munka átadta helyét a szórakozásnak. Megkezdődtek azok a jellegzetes fiú-lány társasjátékok, melyek alkalmat teremtettek a négy szemközti beszélgetésre, ölelkezésre, csókolózásra. Ezek a játékok a párválasztó társasjátékok körébe tartozó libázás:

²⁶ F. A.

²⁷ F. A.

²⁸ Fonóról bővebben: Kós 2000. II. 254–273; Tátrai 1990. 213–217.

„Ezt a játékot a fonóban szokták játszani a lányok és a fiúk. Ha egy legény szeretett volna négy szemközt beszélni egy lánnyal, akkor összebeszélt a barátjával, hogy csináljanak libázást. - Van egy libám eladó, ki veszi meg? Te mennyit adsz érte? – Én ennyit adok érte. Akkor a barátja megvette, [...] – Na, gyere, menjünk ki! Add meg a pénzt! Aztán kimentek. Kint megbeszélték, - na, küldd ki nekem ezt a lányt. Aztán az bement, a lány ki kellett menjen, ha nem akart kimenni, vitték ki a fiúk. [...] Ha nem akart vele sokat beszélni, szóba állni, akkor egy darabig beszélt, s akkor küldte be (ti. a legényt), de ő kellett kihívjon egy legényt, akit akart, volt szeretője, vagy más legényt, s akkor így ment végig az egész, míg a sok fiatal kihívta egyik a másikat. Ez volt a libázás. Aztán volt bizony, sokszor kiment a legény a lánnyal, elég sok ideig, kiabáltak már – Megfagy a liba, ereszd bel!”²⁹

Hasonló funkciójú volt a csillagszámlálás is. Ez utóbbi az orsó, vagy kendő elrablása volt, amit a leánynak ki kellett váltania.

A fonóbeli udvarlás, a leánynak a mások előtti ölbe ültetése, a csók megengedett volt, holott a hagyományos falusi szokások szerint az utcán nem érintkezhetek a fiatalok, szinte az egymás melletti séta is tiltva volt.

A fonóban kedvelt játék volt a *tiltó játékok* közé sorolható *mosós* is. A legények is elemükben érezték magukat, folytonosan a tréfákon járt az eszük, ezek a játékok a szellemi játékok közül a *beugratások* közé sorolhatóak.

Nem lenne teljes a kép, ha nem említeném meg, hogy a játék Visában sem múlt el a házasságkötéssel, az asszonyok és az emberek vasárnap délutánonkénti időtöltésében a játék továbbra is fontos szerepet töltött be. Az idősebb adatközlőim közül szinte mindenki megemlítette, hogy az édesapjuk kedvenc vasárnapi időtöltése volt a *pürccsoj*, a *gulyázás*. Ezt két csapat játszotta egy nagy, nyílt téren, aminek az egyik végén volt rajzolva egy kb. 3 méter átmérőjű kör. A „benti” csapat első ütőjátékosa ebből a körből ütötte el a *gulyát* (kb. 30 cm-es, somfából készült bot): feldobta a levegőbe és az ütőfával (ez a saját kb. 1-1.2 méteres botja) ütötte el. A „kinti” csapat játékosai arra törekedtek, hogy elkapják a *gulyát*. Az volt a célszerű, ha a kabátjukkal próbálták meg elkapni, úgy, hogy a kabát alját kötéyszerűen feltartották, és ebbe esett bele a *gulya*, mert a bot a repülés közben forgott a levegőben, és komoly balesetet okozhatott. Ha sikerült kifogni (elkapni) a *gulyát*, akkor a csapatok cseréltek. Ezt a játékot is rendre játszották, tehát sikeres ütés esetén egymás után következtek az ütőjátékosok.³⁰ Hasonló volt a *ciglis*. Ezt a játékot is két csapat játszotta. Volt egy kb. 2 méter átmérőjű kör, aminek a közepébe be volt szúrva egy bot, amire rá volt keresztbe helyezve a *cigli* (kb. 30 cm-es, mindkét végén kihegyezett fa). A „benti” csapat ütőjátékosának a botja segítségével el kellett ütni a *ciglit*; lehetőség volt arra is, hogy több botot fogjon össze és azokkal üsse el a *ciglit*. A „kinti” csapat játékosai közül valaki megpróbálta a *cigli* kifogni és bedobni a körbe, ha ez sikerült, akkor a két csapat cserélt, ha nem sikerült, mert az ütőjátékos kivédte a dobást a botjával, akkor a benti csapat következő játékosa került sorra az ütéssel.³¹

A játék szinterei és a játékos csoportok

Az 1920–50-es években a játék iskolás korig nagyrészt otthon folyt. A kisgyermek rendszert a testvéreivel, és a szomszédságban lakó hasonló korú gyermekekkel együtt, egy idősebb testvér, vagy nagyszülő felügyelete alatt valamelyikük udvarában játszott.

²⁹ F. J.

³⁰ F. J.

³¹ P. F.

Ahogy egyre cseperedett a gyermek, úgy tágult ki az a tér, melyet játékaival uralhatott. A ház, az udvar mellett az utca vált a játék központi terévé. Ez meghatározta azt is, hogy kikkel játszott együtt. A szomszéd gyerekeken kívül már az utcában lakó hasonszórú gyerekek is játszópajtásai lettek.

Bár nem nagy a falu, mégis földrajzilag jól elkülöníthető játszócsoportok alakultak ki, melyek lakóhely szerint szerveződtek. Iskolás korban meghatározóvá válik, és ettől kezdve fontos szerepet tölt be az *egyszerűsők* csoportja, tehát az egyidős gyermekek csoportosulása. Az iskolában az órák közötti szünetekben az egy osztályba járó gyerekek játszottak együtt. Megfigyelhető, hogy az iskola az a színtér, ahol nem különültek el olyan élesen a nemi csoportok, mint ahogy ez általában jellemző volt a tradicionális falusi gyermekközösségekre. Több adatközlőm is utalt rá, hogy a szünetekben játszott párválasztó játékokba, amik a lányok által kedvelt játékok voltak, a fiúk is rendre bekapcsolódtak.

Mikor arra voltam kíváncsi, hogy melyek azok a játékok, amiket az iskolában tanultak a tanítójuktól, mind a női, mind a férfi adatközlőim elsődlegesen a lányok által játszott játékokat sorolták fel. Ilyen volt a *párválasztó játékok* csoportjába sorolható *Hol jársz, hová mész Erzsébet királynő* kezdetű játék, vagy a *vonulások* csoportjába tartozó *Bújj, bújj, zöld ág*, mely szintén sokak által lett említve.

Még egy rendkívül fontos szervezőelv figyelhető meg a visai gyermekcsoportok szerveződésében, az a külső körülmény, hogy kik jártak ugyanazon legelőterületre. A XX-XXI. század fordulóján a gyermekcsoportok szerveződésében továbbra is rendkívül nagy szerepe van a korosztálynak és a nemnek, de az iskola jelentőségének növekedése – ahol az egy osztályba járó lányok és fiúk együtt játszanak – árnyaltabbá teszi a képet. A lakóhely szerinti csoportosulás, különösen az iskolás korosztálynál, kicsit háttérbe szorult, mivel a mai gyermekek faluban történő mozgását a szülők kevésbé korlátozzák, mint az előző generációk esetében. A falu két szélén lakó, de egy osztályba járó gyerekek nyugodtan átjárhatnak egymáshoz játszani, vagy közösen felkereshetik a kedvelt játszóhelyeket. Gyakorlatilag megszűnt az egyéni legeltetés, így ez a tényező már nem befolyásolja a játszócsoportok kialakulását.

Mindkét nagy generációs csoportnál kedvelt helyszíne a játéknak az iskolaudvar, a templomkert és a falu központi füves területe, amit csak *Pusztának* emlegetnek. Ma focipálya van a *Lapusnak* nevezett résznek az erdő felé eső részén, ez a füves terület mindig is népszerű játszóhely volt a visaiak körében.

Az idősebb adatközlőim elmondása alapján a *Szamosnak* és a *Csergésnek* nevezett határreszen voltak a községi legelők, ide hajtották ki a fejős teheneket a gyerekek naponta. Tavasszal, illetve a sarjú lekasálása után a *Szénafűre* jártak rendre – tehát beosztás szerint – legeltetni a gyerekek. A *Hegymegett* és a *Csiki-hegy* a juhok legelője volt, de a gyereksereg itt is talált magának helyet a játéokra.

A játékok időszaki megosztottsága

Minden játéknak megvolt a maga ideje. Így volt ez a XX. század elején, közepén és a XXI. század elején egyaránt. Bár arra nézve nincs elég adat a birtokomban, hogy el tudjam különíteni a hétköznap játszott játékokat és az ünnepnapok játékeit, de a játékok éves periodizációja a rendelkezésemre álló adatokból is jól kiolvasható. A kisorsolók, a mondókák és a kiolvasók az év minden szakaszában részét képezték az aktuális játékkészletnek. Ez érhető, hiszen sem térbeli, sem időjárásbeli meghatározottságuk nincs. Viszont az eszközös játékok, a mozgásos játékok és a párválasztó játékok gyakorisága a tél beálltával csökkent a szellemi játékokhoz képest, melyeket

a leghidegebb évszakban játszottak a leggyakrabban. Télen a gyermekek beszorultak a házba, ahol nem állt rendelkezésükre akkora tér, hogy a szabadban játszott térigényes játékokat tudják gyakorolni. A ház mellett a fonó volt ekkor a játék legfőbb színtere, az itt játszott játékoknak viszont korbelt meghatározottsága volt, hiszen csak a konfirmált leányok és legények járhattak a fonóba. A kollektivizálással szűnt meg a faluban a fonó intézménye, így eltűnt a fonóbelti játékok jelentős része is. Vannak viszont, melyek a mai generációknál is tovább élnek, és leggyakrabban az iskolában, és telente otthon játsszák ezeket, ilyenek például a „Mit viszen a kishajó”:

„Kiválasztunk egy játszót, aki a többieket sorban kérdezi: Mit viszen a kishajó E betűvel? Egy, kettő, három! /Bármilyen betűt mondhatott./ Ha a kérdezett ennyi idő alatt nem tudott az adott betűvel kezdődő szót mondani, ami lehetett élőlény, tárgy, fogalom, akkor zálogot kellett adnia. A játék végén ki kellett váltani a zálogot.”³²

Hasonló a Cseng-peng az aranygyűrű:

„Többen játszhatjuk egy körben állva vagy ülve. Választunk egy osztót és egy hunyót. Az osztónál van egy gyűrű vagy egy apró tárgy, amit a két keze közé tesz. Miközben jár körbe, mindenkinek megérinti az előre tartott kezeit, és mondogatja: Nesze neked is, marad nekem is, nesze neked is, marad nekem is, nesze neked is, marad nekem is, cseng-peng az aranygyűrű, kinél van, nálam is, másnál is. Egyszer csak beleejti valaki kezébe a gyűrűt, úgy hogy azt senki ne vegye észre. Ekkor hívja a hunyót, aki kívül a körön huny, hogy keresse meg a gyűrűt. Ha megtalálja, akkor, akinél van a gyűrű, az lesz a hunyó. Az osztó helyett is állhat más, de maradhat is ugyanaz az osztó a játék végéig.”³³

A játékkészlet

Ha kicsit alaposabban megvizsgáljuk a játékok időbeli eloszlását, kiderül, hogy a legtöbb játék, mind a négy évszakban a mozgásos játékok csoportjába tartozik. Ezt követi „népszerűségben” az eszközös játékok csoportja. E két típus teszi ki az általam gyűjtött játékok alkotta játékkészlet 67,5%-át, a maradék 32,5%-ba a szellemi játékok (26 db.), a párválasztók (9 db.), a kisorsolók, kiolvasók (10 db.) és a mondókák (6 db.) tartoznak.

Az eszközös játékok általában a fiúknál, míg a mozgásos játékok a lányok körében voltak népszerűek. Megállapítható, hogy az eszközös játékok csoportjába tartozó sport-jellegű népi játékokat kizárólagosan fiúk játszották. A 75-85 éves korosztálynál a nőknél is van ilyen játék. Ez egyetlen játék, a *ciglis*, melyet Fodor Mihályné (sz. Szőlősi, 1926) játszott lánykorában.

A mozgásos játékok közül a különféle ügyességi és erő játékok altípusa a leggyakoribb. Megfigyelhető, hogy ezeket a játékokat a 12-18 évesek korosztályát leszámítva inkább a lányok játszották. Nem csoda, hiszen olyan játékok tartoznak ebbe a csoportba, mint a különféle *ugróiskolák*, illetve a *pulykaforgatás*, a *kurtatyúk*:

„Csinálódunk kurta tyúknak. [...] Azt egy férfikabátba kellett, de mondom, a férfikabátnak az ujaiba kellett dugjuk a lábainkat. [...] Ügyeltük a szőlőt, így ni-ni, egy másik leánnyal. [...] S akkor leterítettünk, egyik a másikat csináltuk meg, akkor, ahogy van az a fundátlepedő, ott a párnák alatt, leterítettük a borozdára, így az alsó borozdára, arra aztán kezdődnek a

³² F. Á.

³³ F. E.

szőlők, s akkor mikor a borozda tetejéről, amikor meg volt a kurta tyúk, onnat gurultunk le. Jaj, aztán kacagás. Mentünk neki a szőlőtőknek, ráztuk a le szőlőt, szedtük le. Akkor csináltuk a másik leánt kurta tyúknak [...]. Addig mentünk, amíg jött a másik, valahogy bontson ki, s vesse le rólunk, mert nem tudtunk kimászni. [...] a fonóban is csináltuk kurta tyúkot.”³⁴

Ilyen a csizmaszáras, melyekkel a lányok a fonóban múltatták az időt. Ugyanebbe az altípusba tartoznak a kifordulós körjátékok és a kendős játékok például az „Elvesztettem zsebkendőmet”:

„Körbe állunk, és kiválasztunk egyet, aki kívülről kerüli a kört, kezében egy zsebkendővel.

El - vesz - tet - tem zseb - ken - dő - met meg - ver a - nyám ér - te,
Sza - bad pén - tek, sza - bad szom - bat, sza - bad szap - pa - noz - ni,

ki meg - kap - ja ad - ja viz - sza csó - kot a - dok ér - te.
sza - bad en - nek a le - gény - nek egy - pár csó - kot ad - ni.

Közben énekeljük:

Az ének közben a körön kívül járó játékos valakinek a háta mögé ejti a kendőt. Ha a másik ezt nem veszi észre, és a kendős a kört megkerülve visszaér hozzá, felveszi a kendőt és megmosdatja vele a körben állót. Ha a kendő leejtését észrevette a körben álló, akkor felkapja, és szalad a kendőt elejtő játékos után, aki arra törekszik, hogy ő érjen be előbb az üres helyre. Ha sikerül beérnie, akkor most az jár körbe a kendővel, aki mögé leejtette a zsebkendőt. Ha a körben álló játékos utoléri a kendőt elejtő társát, akkor megmosdatja és visszaáll a saját helyére a körbe, és a kendőt újból az viszi, aki az előző körben is.³⁵

Ezeket iskolai közvetítéssel a fiúk is megtanulták. Ebben az altípusban szerepelnek fiúk által játszott játékok is, ezért nem mondhatjuk, hogy ez az altípus kizárólagosan lányjátékokat tartalmaz.

Mikor a párválasztó játékokra gondolunk, azok úgy jutnak eszünkbe, mint tipikusan lányok által játszott játékok. Ez nagy vonalakban igaz is, de nem csak lányok játszottak ilyen játékokat. Mint ahogy az előzőekben utaltam rá, ezeket a játékokat az iskolában is tanulhatták, és a fiúk is játszhatták a szünetekben. Gyakori volt, hogy a különböző lányjátékokba beengedték a kisebb fiúkat is. Előfordult az is, hogy a már nagyobb legényke is beállt a játékokba pusztán azért, hogy együtt lehessen a kis szeretőjével, azzal a leánnyal, aki tetszett neki.

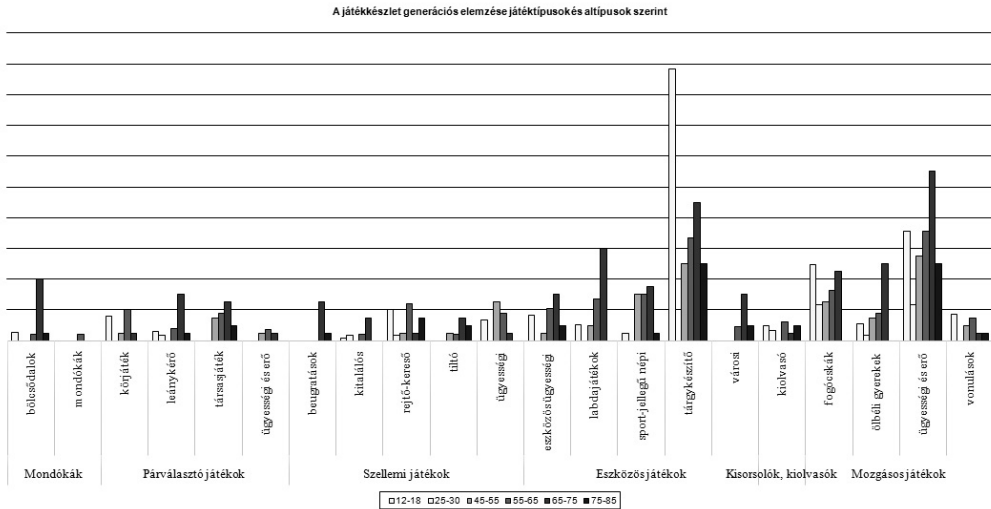
A játéktípusok megoszlása a mai gyerekeknél is hasonló képet mutat. Kiemelkedő a 12–18 éves fiúk között a tárgykészítő játékok altípusa. Azt hiszem ez a jelenség azzal magyarázható, hogy a gyűjtés idején ezek a fiúk aktívan foglalkoztak különböző játékszerek készítésével, míg az idősebb generációnak emlékezetből kellett felidéznie, hogy milyen játékokat készített gyerekkorában. Nagy a valószínűsége annak, ha a negyvenes, ötvenes években folyt volna Visában játékgyűjtés, hasonlóan magas lett volna a gyűjtött tárgykészítő játékok száma.

³⁴ F. A.

³⁵ L. Zs.

A játékok generációs megoszlásáról készítettem egy összesítő diagramot (1. ábra), melyen látható, hogy a hat – általam meghatározott – generációnál milyen arányban fordulnak elő a különböző játéktípusok. A játékkészlet összetétele a fiatalabb generációknál kevésbé egyenletes, mint az a négy idősebb korosztálynál. Itt is látható, hogy az eszközös és a mozgásos játékok alkotják a játékkészlet többségét, mindkét generációs csoportnál – ti. a 12–18 és a 25–30 évesek, valamint a 45–85 évesek csoportjaiban – is.

Bár szűk a keresztmetszet, az látszik, hogy a hat nagy típusból van olyan, amire kevés példát találtam. Viszonylag kevés mondókát, és kisorsolót, kiolvasót, valamint arányaiban kevés párválasztó játékot sikerült gyűjtenem. Az, hogy ez a jelenség tendenciózus, vagy pusztán a gyűjtés hiányosságából fakad, nem tudom, erre választ a monografikus gyűjtés adhat. Az mindenesetre figyelemreméltó, hogy a párválasztó játékokra vonatkozóan összesen 54 játékközlést sikerült gyűjtenem – ez az összes játékközlés 8,7 %-a –, ez csupán 9 különböző játékra vonatkozott, ami a 157 különböző játéknak pusztán a 0,57 %-a. Ebben a 9 játékban voltak a libázás és a csillagszámolás is, melyek a nagylányok és legények kedvelt fonóbeli szórakozásai közé tartoztak.

1. ábra

A játékok hagyományozódása

A játékok hagyományozódásával kapcsolatban a gyűjtések során azt tapasztaltam, hogy általában a gyermektársadalom az, amely a kedvelt játékokat tovább örökíti. Adatközlőim elmondása szerint a szülőknek az állandó elfoglaltságot jelentő mezei munkák és az állatgondozás mellett nem volt idejük a gyermekeiket megtanítani a különböző játékokra. Ebben inkább a nagyszülők jártak az élen. Kresz Mária a nyárszói játékokról készített tanulmányában arról ír, hogy van rá példa, mikor a játékok generációkat ugranak át, ami hozzájárul a variánsok kialakulásához – ti. mire sor kerül a felújításra, már nem emlékeznek pontosan a játékokra.³⁶ Ez a jelenség Visában is megfigyelhető. Az idősebb generáció *Málás* játéka némi tartalmi módosulással – *ülü* helyett a *cigány* viszi el a *málékat*, illetve a *szolgáló* helyett a *gyermek* vigyázza azokat, a játék végén a fogócska nem csak az *anya* és a *szolgáló*, illetve a *gyermek* között zajlik, hanem a *cigányt* is el kell

³⁶ Kresz 1959, 179.

³⁷ Kresz 1959, 179.

kapni – a fiatalabb nemzedék játékaként éledt újjá. Kresz Máriának ugyanebben a tanulmányában olvasható az is, hogy a nyárszói gyerekek a negyvenes évek elején, mikor a szerző a gyűjtést végezte, alig tanultak játékokat az iskolában.³⁷ Ezzel ellentétben Visában minden korosztálynál találunk példát olyan játékokra, melyeket a tanítójuktól sajátítottak el.

Csak a mai generációnál sikerült tetten érnem olyan játékokat, melyek bizonyíthatóan kívülről, más településekről – a faluban nyaraló rokongyerekek, illetve a szünetet a nagyszülőknél töltő városi gyerekek közvetítésével – kerültek be a visai játékok sorába, bár bizonyára régebben is voltak olyan játékok, melyek ily módon kerültek be a játékkészletbe.

A különbségek okai

A játékok egy jelentős része generációról generációra öröklődik a gyerekek között. Ezek olyan játékok, melyek áthaladtak a társadalmi szűrőn, melyek beépültek a falu kollektív tudásába. Megfigyelhető azonban, hogy a közeg, melyben az átörökítés zajlik, megváltozott. Előtérbe került az iskola, ahol a nevelés, oktatás, fejlesztés terén tudatosan használják fel a népi játékokat. A rendelkezésre álló gyűjteményekből a visai játékkészletbe kerülnek olyan, általánosan ismert típusok, melyek nem voltak megtalálhatóak az 1920 és 1950 évek közötti időszakban. Példa erre a *Bújj, bújj, zöld ág* kapus-hidas változata, mely csak a fiatal generációnál ismert és bizonyítottan iskolai eredetű, ezzel szemben az idősebb generáció a bújó-vonuló típusát ismerte a játéknak.

Természetesen mára sok játék kikopott a játszott játékok sorából. Mostanra teljesen megszűnt az egyéni legeltetés, az állatokat fizetett pásztorok őrzik. Így elsősorban azok a játékok tűntek el, amiket állatorzás közben, kint a legelőn játszottak. Ezek a játékok a sport-jellegű népi játékok csoportjában tartozó *pürccsoj*, *gulyázás*, *ciglis* és a *disznós*. Nem játsszák már a *csirkést* sem. Megszűnt a kender házi feldolgozása, ezért nem készítenek már *kenderszárpipát* sem. A fonó megszűntével a konfirmált fiatalok játéka is eltűntek.

A kollektivizálás és az urbanizáció következtében végbement életmódváltás és a migráció alapvetően megváltoztatta a visai gyerekek mindennapjait. Felgyorsult ütemben áramlottak be a faluba az új, városról érkező hatások, megjelent, majd elterjedt a rádió és a televízió is. Mindezek együttesen eredményezték a játékok és a játékszerek új „generációjának” megjelenését a faluban. Az 1960 őszétől visszaállított 8 osztályos oktatás, az általános iskolai tanulmányokat követően – többségében – a kolozsvári középiskolákban való továbbtanulás, illetve a Kolozsvárról naponta ingázó tanárok tevékenysége mind-mind hozzájárulhatott a két nagy generáció /a 12-30 évesek, és a 45-85 évesek generációjának /játékkészletében mutatkozó különbségek kialakulásához.

Összefoglalás

Az előzőekben láthattuk, hogy a játék több mint egyszerű gyermeki időtöltés, és nem csupán „minden külső kényszerítő körülményt nélkülöző szabad cselekvés”.³⁸

A játékok biológiai, pszichológiai és társadalmi szerepét áttekintve megállapíthatjuk, hogy a játék nélkülözhetetlen eszköze az idegrendszeri érésnek és az értelmi fejlődésnek. Fontos szerepet tölt be személyiségünk kialakításában, társas kapcsolataink kiépítésében és megerősítésében is. A játék könnyíti meg a társadalom által elvárt szerepek elsajátítását, a közösségi normák és értékek internalizációját is. Ezek az általános szabályok a visai játékokra is igazak. A gyermeknek észrevétlenül fejlődik mozgása, képessége, együttműködési készsége, viselkedési kultúrája a játék közben. A családi identitást, a társadalmi és családi szerepeket is elsajátíthatja a játékokon keresztül. A nemi és korosztályi meghatározottságú játzócsoportokban megtanulja alárendelni

³⁸ Niedermüller 1990. 538.

magát a többség akaratának, megtanulja késleltetni a saját szükségleteinek kielégítését. A fonó-béli játékok gyakorlása közben a párválasztás és a családi életre való felkészítés is megtörténik.

A visai játékok, a játékmag szerinti csoportosításban hat nagy típusba sorolhatóak. A játékkészlet tipológiai eloszlása mind a 12-30 évesek alkotta fiatal generációban, mind a 45-85 évesek alkotta idősebb generációban is egyenletlenséget mutat. Mindkét generációnál az eszközös és a mozgásos játékok túlsúlya figyelhető meg.

Ugyanígy a játéktípusok időszaki megosztottsága is megfigyelhető mindkét generációnál. A rosszidő beálltával a szellemi játékok gyakorisága nő az eszközös, a mozgásos és a párválasztó játékokhoz viszonyítva, míg a kisorsolók, kiolvasók és a mondókák éves szinten egyenletes eloszlást mutatnak.

Arra a kérdésre, hogy az 1920–1950-es években játszott játékok vajon tovább élnek-e a fiatal generációknál, egyértelműen igen a felelet. A játékok hagyományozódásában azonban már nem csak a gyermektársadalomnak és a családnak, de az iskolának is – az előző generációkhoz viszonyítva – kiemelkedő szerepe van. Meg kell azt is jegyezni, hogy az életmódváltás, a tan kötelezettség növekedése és a kolozsvári tanári kar megjelenése a faluban, jelentős mértékben változtatott az újabb generációk játékkészletén. Bizonyos, a hagyományos életmódban gyökerező játékok eltűntek, bekerültek viszont a játékkészletbe olyan, más néprajzi csoportnál gyűjtött népi játékok, melyeket a tanárok tanították meg a diákjaiknak. Ezek a játékok az idősebb generáció játékkincsében nem szerepeltek, vagy nem ilyen formában léteztek.

IRODALOM

- BAGDY EMŐKE: *Családi szocializáció és személyiségzavarok*. Budapest, 2002, Nemzeti Tankönyvkiadó
- BÁRKÁNYI ILDIKÓ: *Gyermekélet a két világháború között*. In Juhász Antal (szerk.): *Mórahalom; a település földje és népe*. 1992, Mórahalom Város Önkormányzata.
- BUDA BÉLA: *A személyiségfejlődés és a nevelés szociálpszichológiája*, Pszichológia – nevelőknek sorozat. Budapest, 1986, Tankönyvkiadó.
- CALLIESS, EDWARD: *Tanulás a játékban I*. In: Stöckert Károlyné (szerk.): *Játékszichológia Szöveggyűjtemény*. Budapest, 1995, Eötvös Károly Könyvkiadó.
- CSEPELI GYÖRGY: *Szociálpszichológia*. Budapest, 1997, Osiris Kiadó.
- CSETE BALÁZS: *A jászkiéséri gyermek élete a születéstől a házasságig: 1954*, Szolnok, 1993, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága.
- FÜGEDI MÁRTA: *A gyermek a matyó családban*. Miskolc, 1988, Herman Ottó Múzeum.
- GAZDA KLÁRA: *Gyermekvilág Esztelneken*. Néprajzi monográfia. Bukarest, 1980, Kriterion Könyvkiadó.
- GÖNCZI FERENC: *A somogyi gyermek: A Somogy megyei földművesnép gyermeknevelési módjának a gyermekek különböző szokásainak leírása*. Kaposvár, 1937, Uj-Somogy Nyomda- és Lapkiadó Rt.
- HINTALAN LÁSZLÓ JÁNOS: *Aranyalma – Játékhagyomány*. Harmadik, bővített kiadás. Keszthely, 2005, Örökség Alapítvány.
- KISS ÁRON (SZERK.): *A magyar gyermekjáték-gyűjtemény*. Budapest, 1891, Kiadja Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése.
- DR. KÓS KÁROLY: *A Mezőség néprajza I-II*. Marosvásárhely, 2000, Mentor Kiadó.
- KRESZ MÁRIA: *A gyermekkor és ifjúságkor néprajza egy kalotaszegi faluban*. *Ethnographia* LV. 1946. 143–147.
- KRESZ MÁRIA: *A magyar gyermekjáték-kutatás*. Különnyomat a Magyar Népkutatás Kézikönyvéből. Budapest, 1948.
- KRESZ MÁRIA: *A hagyományokba való belenevelődés egy parasztfaluban*. /klny/ Néprajzi Tanulmányok. Budapest, 1949.

- KRESZ MÁRIA: Játék a kalotaszegi Nyárszón. *Néprajzi Közlemények IV./4.* 1959. 172–203.
- KRESZ MÁRIA: A fiatalság társas élete a kalotaszegi Nyárszón. *Néprajzi Közlemények V./1.* 1960. 93–121.
- KRISTON VÍZI JÓZSEF: A palócöldi fiatalság társasélete és szórakozásformái. In: Viga Gyula (szerk.): *Kultúra és Tradíció I.* Tanulmányok Ujváry Zoltán tiszteletére. Miskolc, 1992.
- LÁZÁR KATALIN: Játéktípusok. A játékok rendje In: Hoppál Mihály (szerk.): *Magyar Néprajz VI.* Budapest, 1990, Akadémiai Kiadó. 544–648.
- LÁZÁR KATALIN: *Népi játékok.* Budapest, 1997, Planétás Kiadó.
- LÁZÁR KATALIN: *Gyertek, gyertek játszani I.* A népi játékok elmélete, Válogatás erdélyi és moldvai játékokból. Budapest, 2002, Eötvös Kiadó.
- MÉREI FERENC: A játék értelme és öröme. In: Stöckert Károlyné (szerk.): *Játékszociológia.* Szöveggyűjtemény. Budapest, 1995, Eötvös Károly Könyvkiadó.
- MILLAR, SUSANNA: *Játékszociológia.* Budapest, 1973, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- NÉMETH ANDRÁS – BORECZKY ÁGNES: *Nevelés, gyermek, iskola.* A gyermekkor változó színterei. Neveléstudományi és Nevelésszociológiai bevezetés. Budapest, 1997, Eötvös József Könyvkiadó.
- NIEDERMÜLLER PÉTER: Magyar népi játékok. Műfaji sajátosság. In: Hoppál Mihály (szerk.): *Magyar Néprajz VI.* Budapest, 1990, Akadémiai Kiadó. 537–543.
- PIAGET, JEAN: *Szimbólumképzés a gyermekkorban.* Utánzás, játék és álom; a kép és ábrázolása. Budapest, 1978, Gondolat Kiadó.
- PIAGET, JEAN: A játékszabályok és a gyermeki játékok fejlődése. In: Stöckert Károlyné (szerk.): *Játékszociológia* Szöveggyűjtemény. Budapest, 1995, Eötvös Károly Könyvkiadó.
- TÁTRAI ZSUZSANNA: Jeles napok – ünnepi szokások In Hoppál Mihály (szerk.): *Magyar Néprajz VII.* Budapest, 1990, Akadémiai Kiadó. 102–264.
- VASAS SAMU: *A kalotaszegi gyermek.* A személyiségfejlődés néphagyományai Kalotaszegen. Marosvásárhely, 1993, Kráter Kiadó – Colirom Rt.

RITA VIRÁG

Children's Games in Visa

In my study I essay to introduce the children's folk games in Visa. During my collections conducted between 1999 and 2003, I was looking for those games dominantly that were played by many participants, and for long time, and those that derived from the traditional peasant culture. The study attempts to shed light on the significance of children's games concerning biological, psychological and social functions. I pay distinguished attention to gender, age and chronological-based distinctions of the collected games, and the issue whether traditional folk games are transmitted to younger generations.

Esti tánc a mérési mulatságon ❖ Boros Balázs fotója 2007. április 24-én készült

MOLNÁR PÉTER

„...a néptáncot átalakították...”

Hagyomány és modernizáció egy erdélyi falu tánc kultúrájában

Bevezetés: a téma és kutatásának motivációi¹

A visai *bárban*² 2005. december 3-án átlagos szombat éjszakához készülődtek a falu fiataljai. Az enyhe és esős téli időjárásnak megfelelően zömmel gumicsizmában érkeztek a helyszínre, zseblámpával felszerelve, hiszen a víz bevezetéséhez frissen felásott, sáros utcákon a világitást aznap este kikapcsolták. A gyülekező lányok duruzsolását, fiúk iddogalását, s az előtérben

¹ Kutatásomhoz helyszíni terepmunkámat 2005 októbere és 2006 januárja között, három gyűjtőút alkalmával végeztem, résztvevő megfigyeléssel, interjúkészítéssel, valamint statisztikai adatok begyűjtésével. Emellett átvizsgáltam az MTA Zenetudományi Intézet Tánc Osztályának terepre vonatkozó anyagát.

folytatott sakkparti nyugalomát 22 óra 50 perckor zavarta meg a zene, mely diszkókhöz illő hangerőn semlegesítette az alapzajt. Szolgáltatója egy huszonéves, Kolozsvárról érkezett fiú volt, aki a fal mellett kialakított DJ³-állásból, számítógépről keverte a számokat. Eleinte angol és spanyol nyelvű diszkó-, illetve house-zenék váltották egymást, majd néhány magyar szám megszólalása után átvette a stafétát a *manele*, a napjaink Romániájában igen divatos, közel-keleti ízt sugárzó populáris zene, mely az este további részében uralta a repertoárt. A bárban összegyűlt fiatalok meglehetősen hosszú ideig hangolódtak a tánc megkezdésére, mígnem – a DJ, valamint a bár tulajdonosának, a *patronnak* többszöri unszolására – éjfél előtt néhány perccel öt fiú felállt a pulttal szemközti sarokban, és elkezdett táncolni. Kis idő elteltével újabb három fiú csatlakozott hozzájuk, s valamivel arrébb, a terem közepén két lány is táncolni kezdett. Fél egyre aztán többé-kevésbé megtelt a táncter: középen, a DJ-állás előtt lányok, mellettük, a bárpulttal átellenben fiúk táncoltak egy-egy kört alkotva, a lányok másik oldalán pedig néhányan a pultot támasztva, vagy előtte ülve figyelték az eseményeket. A nemek szerinti csoportosulások aztán vegyülni kezdtek egymással – kialakult egy-egy pár, a lányok s a fiúk köre összemosódott. A továbbiakban leginkább ez a helyzet jellemezte a hajnali ötig tartó diszkó alakulását. Rövid ideig csupán akkor változott meg a tánc képe, amikor egy népies dallam diszkó-parafrázisének megszólalására egy idősebb fiú megpörgette párját, a hagyományos helyi párostáncot idéző mozdulatokkal.

Miért érdekes számomra, hogy Visában, egy kis erdélyi, mezősegi faluban diszkóba mennek a fiatalok szombaton esténként, s a környezetükben legpopulárisabbnak számító zenére szórakoznak? Visa és környéke lakóinak táncos szokásairól számos videofelvétel, szöveges leírás született már, az ezeket készítő és megismerő városi, nagyrészt magyarországi érdeklődőknek azonban aligha a *manele* és a diszkó jut eszébe a falu nevének hallatán. E vidék olyan terület, melyet a néptánc kutatás az 1960-as években nagy lelkesedéssel szemelt ki célpontjául,⁴ hiszen a régi hagyományok rezervátumát találta meg benne, s ennek nyomdokain ma is táncgyűjtők és a táncházas revival-mozgalom számára a hagyományok forrását jelenti. A „terep” azonban az elmúlt negyven esztendőben gyökeresen megváltozott: a falu fokozatos modernizációjával és lakói életmódjának átalakulásával a tradicionális zene és tánc szerepe többször átértékelődött, más divatok jelentek meg mellette, s vették át helyét az egymást követő generációk életében.

Visa tánc- és zenekultúrája tehát jelentős változáson ment keresztül az elmúlt évtizedekben. Dolgozatom célja, hogy megvizsgálja és bemutassa e kulturális tényezők működésében végbement átalakulás folyamatát és hátterét, számba vegye a tradicionálisnak tekintett tánc kultúra mellett megjelenő és azt felváltó újabb megnyilvánulásokat, s nyomon kövesse a hagyomány, valamint az azt követő, attól megkülönböztetett jelenségek egymáshoz való viszonyát. Megkíséreltem áttekinteni: a hagyományos táncnak milyen kifejeződési lehetőségei vannak, a változások

² A helyiek szóhasználatából kölcsönzött kifejezéseket dőlt betűvel jelzem.

³ Disc jockey = lemezlovas.

⁴ A mezősegi tánc kultúra kutatását később részletesen tárgyalom.

felgyorsulása óta milyen formában van jelen s milyen szerepet tölt be a falu és lakói közösségnek életében?⁵ Kutatásom és az annak eredményeit ismertető tanulmány korántsem teljességre törekvő – egy nagyobb lélegzetvételű munka első szakaszának összegzése.

A hagyományos, „néptánc” és „népzene” terminusokkal jelölt, valamint a modern, helyi tradíciókkal nem rendelkező táncművelés összehasonlíthatósága eddig nem jelent meg a magyar táncstudomány szakirodalmában. Ennek magyarázatát a tudományterület szemléletmódjában lelhetjük meg. Olyan definíció, mely pontosabban körülhatárolta volna a vizsgálat tárgyát a táncstudományban, egészen az 1990-es évek végéig nem született. Pesovár Ernő hiánypótló, 1997-ben publikált meghatározásában pedig – meglehetősen szubjektív értelmezhetőséget hagyva – a „tágabb értelemben vett folklór” „mindenkori nép” által determinált művészeti ágáról beszél.⁶ A táncstudomány irányadó és összefoglaló munkáiból azonban azt olvashatjuk ki, hogy a tudományterület a „néptánc” kifejezésen a XX. században felbomló tradicionális paraszti társadalom táncművelését érti, s annak megnyilvánulásait formai-szerkezeti megjelenésük alapján különböző típusokba és történeti rétegekbe sorolja.⁷

A kutatás tárgyát képező néptánc tehát egy bizonyos történeti korszak terméke, melyet megfelelő formai jegyek különböztetnek meg más, a néptánc kategóriáján kívül eső táncos jelenségektől. A néptáncstudomány így érdeklődéséből kizárja a tánc azon megjelenési formáit, melyek nem a klasszikus néprajzi értelemben vett „nép” táncművelésére érvényes tulajdonságokkal jellemezhetők.

Az effajta megközelítés értelmében ahol a tradicionális paraszti társadalommal együtt a táncművelés is jelentősen átalakult, ott néptáncról nem beszélhetünk. Ebből pedig az következik, hogy a XX. század folyamán a Kárpát-medencében mindenütt végbemenő társadalmi és életmódbeli átalakulásokkal a néptáncstudomány gyakorlatilag elveszítette tárgyát. Aligha gondolhatjuk azonban, hogy a tánc gyakorlata és jelentősége elvesz a társadalmi és kulturális változásokkal. A néptáncstudomásnak ezért érdemes volna átgondolnia, nem terjeszti-e ki figyelmét a tradicionális követő társadalom táncos jelenségeire. Erre a problémára nemrég Könczei Csongor kérdésfelvetése hívta fel a figyelmet, rávilágítva a tánc funkcionális aspektusára, s összeegyeztethetőséget feltételezve a tradicionális néptánc és korunk populáris táncművelés között.⁸ A hagyományos „néptáncot” és a jelenkori „nép táncát” összekötő gondolati kapocsként tehát a funkció fogalma szolgálhat – a tánc időtől és megjelenési formától független társadalmi szerepe, jelentősége.⁹ A társadalmi funkció mint meghatározó szempont alkalmazása Ratkó Lujza munkájában érvényesül igazán, aki a nyírségi táncművelés paraszti társadalomban betöltött szerepét elemzi. A tánc mint funkcióval bíró kulturális tényező vizsgálata azonban hivatkozott művében is a tradicionális társadalmi állapotokra korlátozódik.¹⁰ A magyar táncstudományban érvényesülő, formai-

⁵ Visai terepmunkám során a magyar lakosság táncos szokásainak megfigyelésére vállalkoztam. Az etnikailag vegyes falu táncművelésében azonban magyar és román nemzetiség szoros együttélése tapasztalható, így megállapításaim nagyrészt a románság táncos gyakorlatára is érvényesek.

⁶ Pesovár E. 1997

⁷ Lásd Felföldi – Pesovár (szerk.) 1997, Lelkes (szerk.) 1980, Martin 1970-72, Martin: 1979.

⁸ Könczei Csongor 2004a. 126.

⁹ A funkcionális táncstudomány nem gyakorolt termékeny hatást a magyar táncstudomány képviselőire, a funkció fogalma azonban többször is megjelenik a hazai néptáncstudomány irodalmában. Martin György a néptánc komplex vizsgálatának jelentőségét hangsúlyozza, amely egyik alappillérenek a tartalmi és funkcionális elemzést tartja. (Martin 1979. 481.) Pesovár Ferenc a táncnak az ember életében betöltött fontos szerepét emeli ki, amikor azt mint szórakozási formát, a társas érintkezés egyfajta lehetőségét említi. (Pesovár F. 1978. 3; 1997. 17.) Mégis, a szakirodalom a formai-történeti nézőpontú munkák dominanciája mellett sokáig nem fektetett komolyabb hangsúlyt a tánc funkcionális szemléletű vizsgálatára. (Ratkó 1996. 16–17.)

¹⁰ Ratkó 1996.

szerkezeti jellemzőkre koncentráló történeti-tipológiai szemléletmód a közép- és kelet-európai és az ahhoz sorolható hazai néptánc kutatás sajátossága, mely határozottan megkülönböztethető egy másik jelentős irányvonal, az amerikai táncantropológia módszereitől és célkitűzéseitől. E különbségek mibenlétét és hátterét Felföldi László nyomán a következőkben jelölhetjük meg: az antropológiai megközelítést követő tánc kutatás távlati célja az emberi közösségek működésének általános megismerése, melyhez a tánc közösségi funkciójának, társadalmi kontextusának, tehát az emberi kultúrában elfoglalt helyének és szerepének feltérképezésével próbál közelebb kerülni – rendszerint idegen kultúrák táncos szokásainak elemzésén keresztül. Ehhez elméleti háttérként egyaránt felhasználja az antropológiai társtudományokban, valamint a szociológia és a pszichológia területén elért eredményeket. Ezzel szemben Közép- és Kelet-Európában olyan nemzeti keretekben zajló kutatási iskolákkal találkozhatunk, melyek tevékenységükben elsősorban a zenetudományhoz és a néprajzhoz, folklorisztikához kötődnek. Ily módon a táncot mint a saját kultúra egyik szegmensét elemzik, s lényegében annak kultúrtörténetére és jellemző formáira koncentrálnak. Az amerikai táncantropológia és a magyar tánc kutatás különbözőségei eszerint tudománytörténeti és ismeretelméleti eltérések következményei.¹¹ A két iskola kutatási és elméleti irányvonalának határozott elkülönülése eredményeképpen Magyarországon nem érvényesültek az Amerikában jellemző tudományos szempontok és megközelítésmódok. A magyar tánc tudomány effajta egyoldalúságára a kilencvenes évek közepén Kürti László hívta fel a figyelmet, amikor a tánc szerkezeti elemeire irányuló gyűjtőrendszerző tevékenység túlsúlyát és a nemzetközi elméletekhez való kapcsolódás hiányát hangsúlyozta, a kialakult helyzetet több évtizedes lemaradásként értékelve.¹²

A magyar tánc kutatás hagyományos vizsgálati kereteinek és az antropológiai szemléletmódnak összeegyeztetésére tett kísérletet figyelhetünk meg Köncei Csilla egyik korai munkájában, melyet a hétfalusi csángók borica-tánca elemzésének szentel.¹³ 1989-ben megjelent cikke a magyar tánc kutatási iskola formai szemléletéből táplálkozik – a tánc motívumszerkesztési elveit tanulmányozza –, emellett azonban megjelenik benne a tudatalatti mélyszerkezet feltérképezésének igénye, emlékeztetve Claude Lévi-Strauss munkásságára. Így a dolgozat nem korlátozódik a formai jegyek tanulmányozására, hanem az azokat megalkotó gondolkodási séma megismerése áll középpontjában. Köncei Csilla nemrég újabb gondolattal járult hozzá a tánc újszerű elméleti megközelítéséhez, amikor kommunikációs szerepét hangsúlyozta: szerinte a tánc olyan nyelv mellett élő jelentésteremtő, jelentésközvetítő médium, mely „nem-verbális reprezentációs eszközként” szolgál az emberi társadalomban.¹⁴ Idézett műveivel a szerző a tánc jelenségének időtől, társadalmi körülményektől és megjelenési formától független, funkcionális alapokon nyugvó szemléletmódjához csatlakozott.

A magyar tánc kutatás első olyan megnyilvánulásai, amelyek bevonják látókörükbe a nem hagyományosnak tekintett, modernizálódó-modernizálódott társadalmi közegben tetten érhető táncos jelenségek megfigyelését, csupán az utolsó néhány esztendőre datálhatók. Ezek között említhetjük Kovács Flóra tanulmányát, mely a néprajzi irodalomban és a tánc házmozgalomban tradícióinak megőrzéséről ismertté vált erdélyi Szék község kultúrájának XX. század végi változását mutatja be. A szerző a hagyományos táncalkalmak körülményeinek átalakulása mellett röviden kitér a diszkókultúra megjelenésére is.¹⁵

A funkcionalista gondolkodásmódból kiindulva, a táncot mint megjelenési formájától

¹¹ Felföldi 2005. 24–26.

¹² Kürti 1995. 139-140.

¹³ Köncei Csilla 1989.

¹⁴ Köncei Csilla 2004.

¹⁵ Kovács 2000. 20-22.

független társadalmi szereppel bíró intézményt szemlélve Visa táncművészetének vizsgálatába beemelhetjük a tradicionális gyakorlatot követő jelenségeket is, s ezáltal képet kaphatunk egy kulturális tényező átalakulásának folyamatáról. Az átalakuló tánc különböző állapotai között összeköttetést biztosíthat a funkció, érvényt szerezve ezek egybevetésének. E kiindulópont létjogosultságát az adatközlők szavai is alátámasztják, hiszen elbeszéléseikben a hajdani tánc¹⁶ és a mai diszkó rendszeresen egymű, egymást helyettesítő, egymással párhuzamba vagy ellentétbe állítható kategóriákként jelennek meg, generációtól függetlenül. A tánc különböző változatai közötti funkcionális összefüggést jól szemléltetik egy idősebb és egy fiatalabb adatközlőtől idézett következő mondatok:

„Hát akkor az volt a szórakozás, Péter! Diszkó nem volt...”¹⁷

„...csak mind az ilyen manelére táncolnak, csak így evvel szórakoznak, mert a néptáncot nincsen ki taníssa. Mert ha lenne ki taníssa, lehet hogy lenne néptánc is itten – vannak néhány fiatalok itten is, aki tud néptáncolni. Tanult táncolni. Gyuri nagyon jól érti, [...] még vannak itten egy páran, akik értik..., de hát... ha nem nagyon foglalkozunk vele, akkor nem... nem megy. Hanem a manelét, a könnyűzenét, meg ilyesmiket.”¹⁸

Jelen munkámban a hagyományos és a modernizálódott táncművészet összevetése során nem tűztem ki célul magának a táncos mozgásnak és a vele szorosan összefüggő jelenségeknek a formai-szerkezeti vizsgálatát. Bár e probléma kétségekívül alapvető kérdéseket vet fel a tánc foglalkozó kutató számára, e dolgozat keretei között a hangsúlyt a tánc megjelenési formájától független társadalmi szerepére, helyére kívánom fektetni. Ezzel először is annak kívánok utánajárni, mennyiben tekinthetjük egymű, összevethető és funkcionális szempontból kontinuum kategóriáknak a táncművészet tradicionális és modern jelenségeit.

Néprajzi és táncfolklorkutató kutatások a Mezőségen

Martin György öt kisebb táncdialektust állapított meg a Mezőség területén, melyeknek egyike a Nyugat-Mezőség – az a vidék, amelyen Visa található.¹⁹ A hagyományos táncok formai jellemzőitől eltekintve azonban szükséges ez esetben olyan szempontot alkalmazni, mely révén a táncolás módjának megváltozásától, az idő előrehaladásától többé-kevésbé független, általánosan érvényes megállapításra juthatunk. Érdemes figyelmünket afelé fordítani, milyen egység rajzolódik ki azon adatközlők fejében, akik szemüvegén keresztül megkíséreljük megismerni a tánc szerepét a falu életében. Ha e terület meghatározását az adatközlők által elmondott táncos történetekre alapozzuk, egy néhány településből álló, nagyjából 15-20 km átmérőjű egységet határolhatunk körül, melynek központja Visa, széleit pedig tőle északra Szék (Sic), keletre Magyarpalatka (Pálatca), délre Magyarország (Suatu), nyugatra pedig Zsuk (Jucu) jelölik. E községek és a közöttük elhelyezkedő kisebb falvak nagy részének neve gyakran jelenik meg táncos élmények kapcsán,²⁰ ezért azt mondhatjuk, hogy a visai táncos szokások vizsgálatakor, a visaiak szemszögéből tekintve egységként kezelhetjük e területet. A visai táncművészetével összefüggésbe kell hoznunk Kolozsvárt is, amely kívül esik ugyan a fent meghatározott terület határain, mégis, a visai lakosság életmódjának megváltozásával egyre jelentősebb szerepet töltött be a szórakozás,

¹⁶ A helyi szóhasználat a hagyományos, hétfőként rendszeresen előforduló táncalkalmat egyszerűen így jelöli, szemben a különleges alkalmakkor (pl. szüreti bál) megrendezett *bállal*. A továbbiakban e meghatározást én is alkalmazom.

¹⁷ F. Á.

¹⁸ K. Z. F.

¹⁹ Martin 1997. 261.

²⁰ Visai adatközlők által említett települések: Bărăi (Bărăi), Gyulatelke (Coasta), Kötelen (Gădălin), Magyarpalatka (Pálatca), Magyarországi (Suatu), Mezőkeszű (Chesău), Szék (Sic), Vajdakamarás (VaidaCămăraș), Zsuk (Jucu).

a táncolás módjának átformálásában. Kolozsvár – amint a következő fejezetekben látni fogjuk – a táncos tradíciók megőrzésében és átalakulásában egyaránt komoly befolyásolóerőként hatott.

A Mezőség bevezetőben körvonalazott infrastrukturális és etnikai elzártsága következtében sokáig fehér foltnak számított a néprajztudomány számára, hiszen az elsősorban Erdély tömb-szerűen magyarok lakta vidékeire koncentrált.²¹ Az első adatok az 1930-as évekből származnak, s paraszti viseletekről adnak számot,²² igazán jelentős eredménynek azonban Lajtha László széki és szépkenyerűszentmártoni népzenei gyűjtéseit tekinthetjük.²³ E kettő közül a Visa közelében fekvő egykori sóbányavárosba, Székre, 1940–41 telén tett látogatása volt az első lépés, mely nyilvánvalóvá tette a folklórkutatás számára, mennyi minden vár felfedezésre ezen a területen. Lajtha kiemelkedő színvonalú és úttörő jelentőségű munkái nyomán aztán megindult Szék, s a Mezőség paraszti kultúrájának kiterjedtebb feltárása, melyben a folklór vizsgálatának, s azon belül a népzene- és néptánc kutatásnak továbbra is kiemelkedő szerepe volt.²⁴ A kultúra egyéb területeiről hosszú időn át csupán töredékesebb ismeretekkel rendelkezett a néprajztudomány.²⁵ Ezek között meg kell említenünk Kós Károly már idézett, két kötetben megjelentetett munkáit,²⁶ melyek révén a hagyományos kultúra több ágazatába betekintést nyerhetünk, a gazdálkodástól a településnéprajzig, az öltözködéstől a táncos szokásokig. Emellett a szövegfolklór, a népmesék gyűjtésében találkozhatunk jelentősebb eredményekkel,²⁷ Keszeg Vilmos újabb kutatásai révén pedig már a Mezőség lakossága hiedelemvilágának összetevőit is megismerhetjük.²⁸

A Lajtha nyomán fellendülő népzene kutatás további eredményei között említhetjük Faragó József, Jagamas János, valamint Kallós Zoltán népdal- és balladagyűjteményeit, tanulmányait,²⁹ melyek egyebek mellett számos adatot szolgáltatnak az általunk vizsgált területről. A vokális és instrumentális népzene gyűjtése és vizsgálata számos hangfelvétel publikálását eredményezte, melyek révén a mezősegi zenekultúra a tudomány keretein kívül, szélesebb körben is ismertté vált.³⁰ A tánczene kutatásának legvonzóbb célpontja Magyarpalatka volt, ahol jól működő cigányzenekarra bukkantak a folkloristák. A környék – s ezen belül Visa – hagyományos táncalkalmainak zenekíséretét rendszeresen biztosító banda repertoárjáról, tevékenységéről több elemzés született.³¹

A folklorisztikai vizsgálatok meghatározó ágazatává nőtte ki magát a néptánc kutatás. Csekély előzmények után az 1960-as években jelentős gyűjtéssorozat indult a területen, melynek köszönhetően számottevő mennyiségű táncfilm került a Magyar Tudományos Akadémia birtokába.³² Az összegyűjtött anyag alapján Martin György fogalmazta meg a Mezőség tánc kultúrájának főbb jellegzetességeit, s megállapításai máig meghatározó irányt szabtak a néptánc kutatás érdeklődésének. Legfőbb jellemzőként az archaizmust és a hagyományörzést említi, mely a környező területekhez képest sokkal régiesebb formák megőrzését eredményezte: „A Mezőség tánc és hangszeres zene tekintetében a legérdekesebb és legfontosabb foltja Erdélynek. [...] Tánc-

²¹ Kósa 1998. 334.

²² Tőkés 1935, 1938.

²³ Lajtha 1954a, 1954b.

²⁴ A speciálisnak tekinthető széki paraszti kultúrával foglalkozó publikációk felsorolását ehelyütt mellőzöm, összefoglalását lásd: Martin 1982.

²⁵ Kósa 1998. 336.

²⁶ Kós 2000.

²⁷ Nagy 1958; Nagy–Faragó 1954.

²⁸ Keszeg 1999.

²⁹ Faragó 1947; Faragó – Jagamas 1974.

³⁰ Kallós 1973a; Észak-mezősegi magyar népzene I–IV. (Hungaroton 1985); Kallós-archívum magnetofon-kiadványai.

³¹ Árendás 1992; Busai 2000.

Legényes a mérési mulatságon ❖ Boros Balázs fotói

élete igen régies, helyenként szinte középkori állapotokat őrzött meg, nem olyan kifinomult és polgárosult, mint Kalotaszeg. Itt még mindenki ismeri és szinte egyformán jól táncolja a hagyományos táncokat.” Kiemeli emellett a táncélet igen jól szervezett működését, valamint a magyar–román kölcsönhatások jelentőségét: valódi „zenei és táncbéli kétnyelvűségről” beszél.³³ Az 1960-as évek óta Martin György összefoglaló munkái mellett számos dolgozat született a régies mezőszégi tánc kultúra bemutatására.³⁴ Ezek többségükben olyan leíró jellegű munkák, melyek egy kiszemelt település tánckészletét, vagy valamely helyi tánc típus formai sajátosságait teszik az elemzés tárgyává. Adataik legnagyobb részét a számunkra érdekes nyugat-mezőszégi területről származnak.

A Mezőségben talált paraszti kultúra archaikus jellegének köszönhetően a tánc kutatás megkülönböztetett figyelemmel fordult e terület felé. A Mezőség iránt megnyilvánuló intenzív érdeklődés azonban nem volt mentes az előzményektől – részét képezte az Erdély

irányában korábban már megfogalmazódó, hasonlatos szemléletmódnak. A népzene kutatás már hőskorában „nyelvi, népköltészeti és népművészeti régiségeink kincsházaként”, az „ősi örökség” legtisztább megőrzőjeként emlegeti Erdélyt, de a néprajz más irányzatai is kiemelt jelentőségűnek tartották a nyelvterület keleti részét, archaikusnak ítélt hagyományai miatt. A kezdetben a viszonylag tiszta magyar lakossággal bíró, s ugyanakkor polgárosultabb Kalotaszeg és Székelyföld felé forduló figyelmet aztán a néptánc kutatás terelte a kevésbé polgárosult mezőszégi terület irányába.³⁵ A Mezőség effajta szemléletmódja Visa tánc kultúrájának kutatásában is erőteljes motivációként hatott, s fenntartotta az archaikus elemek keresésének és megismerésének igényét. Visára vonatkozólag 1964-től rendelkezik adatokkal a tánc kutatás. Ekkor zajlott az első filmes gyűjtés a faluban, Pesovár Ferenc vezetésével. Ezt követően számos tánc folklorista megfordult Visában, s értékes felvételekkel gazdagította a Magyar Tudományos Akadémia filmarchívumának állományát.³⁶ Szöveges lejegyzések is születtek a hagyományos tánc kultúrára vonatkozóan, feldolgozásuk azonban elmaradt.³⁷ A gyűjtések a rendszerváltozás után aztán újabb lendületet kaptak, ami – a javuló politikai és technikai körülményeknek köszönhetően – hatalmas mennyiségű szöveges lejegyzés, hang- és videofelvétel, valamint fotó elkészülését tette lehetővé.

³² Faragó 1946.

³³ Martin 1970-72. 232-233, 1997. 274. Vö. Martin 1980a. 39, 1980b. 188, 1985: 5.

³⁴ Balogh 1996. 49; Kallós 1964, 1973b; Martin 1970, 1980b, 1985; Pályf 1985, 1987a, 1987b, 1988; Pávai 2005. 16. (Bartók Bélát és Vikár Bélát idézve.)

³⁵ Pávai 2005. 15, 18.

³⁶ Ezek a felvételek fellelhetők és megtekinthetők az MTA Zenetudományi Intézet Filmtárában, az alábbi leltári számok alatt: Ft. 802. (1964), 842. (1973), 843. (1973), 864. (1974), 988. (1978), 1100. (1981), 1113. (1981), 1131. (1982), 1143.15. (1982), 1437. (1993), 1444. (1993).

³⁷ MTA ZTI Néptánc Archivum AKT.1157. (Ratkó Lujza 1987-es gyűjtése)

Ennek döntő hányadát Varga Sándor és Békési Tímea szisztematikus, éveken át tartó kutatómunkájának eredményei képezik. Dokumentumaik egy része bekerült az MTA adattárába, bővítve a hagyományos táncokról, táncalkalmakról, tánctanulásról, a táncban érvényesülő térhasználatról, viseletekről, táncszókról és zenészekről begyűjtött információk körét.³⁸ Kutatásaik eredményeit mindketten egyetemi szakdolgozatukban, illetve későbbi publikációikban összegezték.³⁹ Mindezek figyelembevételével megállapíthatjuk, hogy Visa a tradicionális táncművelés szempontjából egyik legalaposabban feltárt települése a Mezőségnek.

A Mezőséget vizsgáló tánc kutatás hiányossága azonban, hogy az archaikus jegyekre koncentrálna szinte kizárólag a több évtizeddel ezelőtti múlt állapotát, az 1960-as évekig működő táncos gyakorlatot tanulmányozta, s nem reflektált a tradicionális kultúrának a kutatások megindulásával egyidejűleg elkezdődő átalakulására. A tradicionális és a modernizálódott világ kölcsönhatásai legfeljebb az említés szintjén jelennek meg az idézett munkákban, holott időközben jelentősen átformálták magát a táncot, s a hagyományos tánc jelenlétét Visa mindennapjaiban.

Tánc napközben a visai juhmérsi mulatságon

A táncművelés megváltozásának folyamata és háttere a zenei irányzatok tükrében

A táncművelés változásának elengedhetetlen velejárója, s egyik leglátványosabban kifejezésre jutó eleme a zenei kultúra átalakulásának folyamata. A zene egyrészt – a gyakorlat, a fizikai megvalósulás szintjén – időbeli keretet ad a táncos mozgás megvalósulásához, s ezzel bizonyos mértékben determinálja annak jellegét. Másrészt pedig – társadalmi aspektusát tekintve – csoportképző, közösségteremtő tényezőként hat, s mint ilyen jelenség, kifejezi a közösség értékrend-szerét és ízlésvilágát, s bizonyos gondolatokat és viselkedésformákat feltételez tagjai részéről.⁴⁰

Az említett viselkedésformák közé sorolhatjuk a táncolást, mely a zene által szervezett közösségben folytatott tevékenység, s ily mivoltában formái és körülményei nem választhatók el a közösség által követett zenei irányzat követelményeitől. A táncban megjelenő közösség által megválasztott zenét ezért egyszerre tekinthetjük a hozzá tartozó táncművelés meghatározójának és kifejezőeszközének. Figyelembe kell vennünk azonban, hogy e választás nem feltétlenül biztosít kizárólagosságot az adott zenei stílus és a hozzá tartozó normarendszer számára, s hogy az ezek köré csoportosuló fiatalok részéről létezik átjárhatóság, fluktuáció a különböző zenei irányzatok és a hozzájuk kapcsolódó szubkultúrák között.⁴¹ Különösen helytállónak tűnik ez

³⁸ Békési–Varga 1996–2000, MTA ZTI Néptánc Archivum AKT.1414–15, 1438–43, 1483–84, 1512, 1521.

³⁹ Békési 2004; Békési–Varga 2006, 2008, 2010; Stein–Varga 2010; Varga 2003, 2007a, b; 2008; 2009a, b, 2010a, b, c, d, e.

⁴⁰ Vö. Szapu 2002. 22, 45. Az ilyen, jelentős mértékben a zene által szervezett közösségeket a tudományos diskurzusban „ifjúsági csoportkultúra” vagy „szubkultúra” kifejezésekkel illetik.

⁴¹ Havasréti 2003. 267–269, 273–274.

a városi ifjúsági kultúra kutatása során megfogalmazódott megállapítás, ha zenei irányzat és közösség viszonyát az e dolgozatban vizsgált terepre vonatkoztatjuk. Hiszen nem elhanyagolható az a különbség, amely a városi és egy közepes méretű faluban élő ifjúság szerveződésének, működésének lehetőségeiben tapasztalható. Mint látni fogjuk, Visa esetében a körülmények nem biztosítottak teret az ifjúsági korosztály különböző „szubkultúrákra” szakadásának, mégis lehetőséget nyújtottak többféle zenei stílus befogadására, s ezek egymás mellett történő megmaradására. Így beláthatjuk, hogy a zene jelentősége az elkülönülő csoportok megszervezésében többféle körülmény függvénye lehet, szerepe a szórakozási forma és mód megválasztásában, s ezzel a táncművelés alakulásában azonban aligha vitatható.

Az utóbbi néhány évtizedben Visában tetten érhető zenei irányzatok bemutatását a fiatalok hétvégi táncos összejöveteleiről származó adatok alapján végzem, s a következő oldalak elemzési kategóriáit is elsősorban e rendszeresen zajló táncos események vonatkozásában alkalmazom.⁴² Egyéb alkalmak mellett (ünnepi bálók, lakodalmak, stb. – ezekről a későbbiekben esik még szó) ugyanis minden korábbi időszakban, s napjainkban is ezek jelentették a leggyakoribb táncolási lehetőséget a fiatalok számára. A tánc- és zenekultúrát érintő azon releváns eltérésekre, melyek az állandósult hétvégi alkalmakon kívül működő táncos gyakorlatban jelentkeznek, a megfelelő helyen kitérek.

Visában a tánchoz a megfelelő zenét az 1960-as évek végéig a környék félhivatásos cigány vonósbandái által szolgáltatott élő zene jelentette. A faluban is éltek némi zenei tudással rendelkező amatőr paraszt-, illetve cigánymuzsikások, őket azonban inkább csak a kicsitáncon alkalmazták.⁴³ A legkedveltebb zenészek Magyarpalatkán laktak, s legtöbbször három tagú zenekari felállásban szolgáltatták a tánczenét a visaiaknak. A vonósbandák által muzsikált zene számított Visa és környéke hagyományos tánczenéjének, melybe páros táncok, férfitáncok és polgári eredetű táncok kísérezenei tartoztak.⁴⁴

A zene megválasztásában 1970 körül indult meg a változás. Ekkor Visa jelentős lépéseket tett a modernizáció felé, hiszen 1968–70 között bevezették a villanyt a faluba. Ennek közvetlen következménye lett a zenei ízlés és a táncművelés átalakulásának felgyorsulása – olyan új zenei hatások érthették ezután a falu lakóit, amelyekkel elektromos áram nélkül nem állt módjukban szembesülni. Megjelent a rádió és a lemezzátszó (*pikáp*), amelyeknek köszönhetően Visa nyitottabbá vált a külvilág felé, s amelyek közvetítésével a városi zene beáramolhatott a faluba. Ekkor ismerkedett meg a település a nóta- és táncdalénekesek zenéjével, s ezután hallhatta először a magyarországi könnyűzene képviselőit (Illés, Koncz Zsuzsa, Omega).⁴⁵ Az 1980-as évekkel aztán újabb technikai eszköz jelent meg: a magnetofon (*kazetofon*), s újabb magyarországi együttesek lettek népszerűek (Edda, Piramis, Fonográf, Dolly Roll, Neoton, R-GO). A külföldi könnyűzene nem vált igazán ismertté a faluban, csupán egy nyolcvanasévekbeli együttesre emlékeztek az adatközlők (Modern Talking). A román popzenét pedig elmondásuk szerint nem nagyon hallgatták. A magyar együttesek határon átcsempészett magnókazettáit viszont már másolni is lehetett, így könnyebben hozzáférhetővé váltak a hivatalos szinten árusított felvételek mellett. A zenei kultúra modernizálásában tehát a tömegkommunikációs eszközök megjelenése

⁴² A tradicionális táncművelésre vonatkozó adatokat a továbbiakban saját kutatásom és Varga 2003. 12-20. alapján összegzem, az annak nyomában kialakuló jelenségekről saját vizsgálataimra támaszkodva nyújtok ismertetést.

⁴³ A *kicsitánc* a leány- és legénykor küszöbén, általában még a konfirmáció előtt álló fiatalok táncalkalma volt.

⁴⁴ Martin 1997. 263. Ez utóbbi típust – melybe a hétlépés, a gölya, a keringő stb. tartoztak – a néptánc kutatás megkülönbözteti a hagyományos táncoktól, tény azonban, hogy az újabb zenei irányzatokkal összefüggő táncokkal ellentétben ezeket a táncfajtákat szintén a tradicionális zenekar által szolgáltatott muzsika kísérte.

⁴⁵ Néhány példa egy visai család lemezzgyűjteményéből: Fogarassy György, Harangozó Teréz, Koós János, Kovács Apollónia, Madaras Gábor, Tóth Erzsébet, Veress Zoltán.

jelentette az első komoly impulzust. Ez azonban nem járt együtt a tradicionális zene azonnali kiszorulásával. Mint a következőkben látni fogjuk, használatuk jó darabig egyszerre játszott szerepet a hagyományos helyi zene megszólaltatásában, valamint az újdonságként befogadott zenei világ megismerésében, mind a hetvenes, mind a nyolcvanas években:

„Bejött a villany a faluba, akkor vettek rádiót, amelyiken volt lemezzátszó, s... aztán lemezet lehetett kapni Kolozsváron, nem volt baj. Aztán... [...] Hát vettek népzenei is, de vettek hogyhívjákot is... könnyűzenét... Már megvolt az Illés, megvolt a... hogy hívják, akkor már a hatvanas évekbe, Harangozó Teréz, már volt a Koós János – ezeknek már megvoltak a számai, a hetvenes évekkel Visába már... már a nóta. [...] Akkor meg volt szabva – Na, kell könnyűzene? Két zeneszám a tiétek, könnyűzene, utána teszünk magunknak, teszünk népzenei. Aztán ki melyiket táncolja. Nem? Így volt beosztva, nem csak mind könnyűzene volt!”⁴⁶

„No aztán nekünk, mikor már mi érkeztünk abba az időszakba, akkor már átváltozott a zene. Tehát fele volt népzene és fele diszkózene. [...] Tehát változtattuk – mi, akik idősebbek voltunk, mi kértük a népzenei, mer mi jobban szerettük, s akkor ezek a fiatalok, azoknak kellett, persze... hát mondom, akkor jöttek be ezek a magyarországi zenék: az Omega-dalok, meg az Edda, meg Piramis, meg mittudomén, még elég, elég jól hangzottak, tehát lehetett velük is mulatni. Na de sokan azt kérték. A román azért nem annyira ment. Még akkor román zenéért nem volt baj. Nem követelte senki, hogy román zene legyen.”⁴⁷

A villany bevezetésével és a város felől érkező zenei irányzatok befogadásával megjelent a zenei stílus megválasztásának lehetősége Visában, amelyre azelőtt nem volt példa. Ez egy ideig kettősséget eredményezett – a tradicionális zene és a város felől beáramló könnyűzene a ’70-80-as években egymás mellett élt Visában, a cigánybandák muzsikája nem szorult háttérbe egy csapásra, hanem fokozatosan engedett teret az újabb irányzatoknak. Fontos különbség azonban, hogy míg a ’60-as évekig élő zenekar muzsikált, úgy a lemezzátszó megjelenésétől kezdve – eltekintve évi néhány különlegesebb alkalomtól – felvételekről hallgatták a népzenei is. Ezek között megtalálhatjuk a magyarpalatkai zenészek felvételeit, romániai népi zenekarok lemezeit (pl.: „Dandás Jenő Tojás”, „Magyar népi muzsika”), sőt a budapesti táncmuzsika együttesek kiadványait is („Táncmuzsika” című lemezsorozat).

A villany és a vele érkező technikai eszközök mellett még egy fontos jelenség kezdődött 1970 táján: a Kolozsvárra történő ingázás. Nagyjából ebben az időszakban kezdett jelentősebb arányban ipari munkát vállalni a falu lakossága, ami a várossal folytatott interakciók gyakoriságának megnövekedésével járt. A hetvenes években naponta több buszjárat közlekedett Kolozsvárra, így az ingázás napi rendszerességgel történt. Később, a munkásotthonok nyújtotta lehetőségeknek köszönhetően, egyre többen csupán hétvégére tértek haza Visába, s megindult a városra költözés hulláma. Az 1970-es évek végén Romániában felemelkedett a tankötelezettséget tíz osztály elvégzésére, ezért az ingázás a fiatalabb korosztályra is kiterjedt: megkezdődött a tizenévesek kolozsvári szakiskolákban, líceumokban való továbbtanulása. Ők azonban bentlakásba költöztek, és csak a hétvégéken jártak haza. Mindez további feltétele volt a zenei ízlés változásának:

„...akik ... már úgy elmentek iskolába, kolozsvári ipari tanulónak, aztán onnan jött be a könnyűzene. Aztán azért nem voltak itten ilyen vad táncok, mint van most! A vadnyugati zene nemigen volt még.”⁴⁸

⁴⁶ F. Á.

⁴⁷ K. L.

⁴⁸ F. Á.

Fenti idézetünk előrevetíti az átalakulás újabb hullámát a fiatalság zenei és táncos kultúrájában, mely a rendszerváltással következett. Ekkor Románia is teljes mértékben nyitottá vált a nyugati populáris kultúra termékei számára, aminek köszönhetően az 1990-es évekre már a diszkókultúra teljes térnyerése volt jellemző. A Kolozsváron tanuló és munkát vállaló fiatalság bekapcsolódott a nemzetközi diszkós divatáramlatokba. Az évtized végére népszerűvé vált a house, valamint a Romániában sajátos populáris műfajként megjelenő *manele*, mely azóta domináns zenei irányzattá fejlődött a visai bár diszkójában. A diszkókultúra térnyerésével párhuzamosan a táncos tradíciók teljes háttérbe szorulását figyelhetjük meg:

„Aztán utána, nem is tudom, hogy... kilencvenes évek elején..., akkor már kiszorult egészen a népzene. Akkor már, ha bementünk még véletlenül, mer még nem voltam megnősülve, s elkerültem én is egy estére [...], ott meg kellett kérjem a diszdzsokejt, hát úgy mondván, hogy legyen szíves tenni népzeneit.”⁴⁹

A tánckultúrát érintő ez utóbbi fejlemény kialakulásában nagy szerepet játszott egy újabb tömegkommunikációs médium, a televízió jelentőségének ugrásszerű megnövekedése. A Ceausescu-rendszerben megszokotthoz képest sokkal nagyobb zenei választék kínálkozott a fiatalok számára. Ezt olvashatjuk ki az adatközlők azon visszaemlékezéseiből, melyekben a televízió az 1990 előtti és az azt követő időszakban betöltött szerepéről számolnak be, akár a generációs ellentétekből fakadó, pejoratív élű értékítéletüket sem leplező módon:

„...egy filmet nem lehetett nézni, semmit, csak a... nyolckor már gata [kész]. Mindenki aludjék, reggel kell menni dolgozni! Ez volt Ceausescu idejébe.”⁵⁰

„Azér nem romlott úgy el... még a nyolcvanas évekkel se, ahogy most, kilencventől errefelé, hogy megengedtek minden hülye filmet a tévébe is, aztán minden hülye zene van... Aztán nézd meg – felveszi videóra, akkor látja, meg kéne csinálja ő is!”⁵¹

A televízió mint a zenei ízlést meghatározó irányadó médium érvényesülése jól tetten érhető a bárban, ahol a fiatalok a hétvégi diszkók idején kívül is szívesen kapcsolják a készüléket a népszerű „Taraf” csatornára,⁵² mely egész nap *manele*-klipeket közvetít. Ennek és a zenei stílus más csatornákon való intenzív jelenlétének köszönhetően pedig folyamatos impulzusokban, megerősítésben részesülnek a tömegkommunikáció felől, s a Romániában lehető legpopulárisabb műfaj valódi fogyasztóivá válnak.⁵³ A televízió kiemelkedő jelentőségéről tanúskodik annak a fiatal adatközlőnek az alábbi gondolata is, aki kedvelt zenéjéről beszélve azonnal a tévére hivatkozik:

„Én nagyon szeretem! Itten is csak a manelék mennek mostan a tévébe... Itten a románok csak manelékat tesznek...”⁵⁴

A *manele* térnyerésének sikeressége Visában nem véletlen – az egész Balkánon honos stílusirányzat elsősorban az alacsonyabb társadalmi rétegek körében, tehát vidéken és a városok szegénynegyedeiben vált uralkodóvá Romániában. Török vidékekről származtatják. Műfajának mai keretei nagyjából a XX. század utolsó tizenöt esztendejében alakultak ki, közel-keleti dalok illegálisan adaptált változataiból. Hangzása az ezredforduló diszkózenéjénél dallamosabb, ke-

⁴⁹ K. L.

⁵⁰ F. Gy.

⁵¹ F. Á.

⁵² A szó jelentése: „népi zenekar”. A tévéadó effajta elnevezése utal ama törekvésre, mely a modern populáris zene e műfaját megpróbálja kapcsolatba hozni a romániai cigányok népzenejével.

⁵³ Vö. Szapu 2002. 23.

⁵⁴ K. Z. F.

leties ízt sugároz, cigányzenei elemeket is magában hordoz. Előadói szinte kizárólagosan romák közül kerülnek ki Romániában, akik felvételről szóló elektronikus zenére éneklük rá a lehető legközérthetőbb témákat feldolgozó dalaikat.⁵⁵

A visai diszkóknak helyt adó bárt üzemeltető fiatalember, a patron szerint a *manele* népszerűségét a visai fiatal korosztály körében az egyszerű szövegeknek, sajátos ritmusának és a mai egyéb diszkós irányzatokhoz képest érzékelhető dallamosságának köszönheti. A bukaresti kapcsolaton keresztül Visába érkező *manele*-számok mellett a lemezlovasok által előnyben részesített, latin, angol nyelvű, ill. magyar diszkózene nem érvényesül számottevő arányban.⁵⁶

Mint fentebb már utaltam rá, a kilencvenes években a diszkón és a manelén felnövekvő nemzedék már egyáltalán nem sajátította el a falu hagyományos táncait. Ez pedig olyan változást hozott a helyi közösség tánc kultúrájában, mely eddig nem tapasztalható elkülönülést eredményezett a legfiatalabb és az idősebb táncos generációk között. A kilencvenes éveket megelőző két évtized folyamán ugyanis a tánc kultúra változása mellett is összekötő kapcsot jelentett a különböző korosztályok számára a tradicionális tánc, melyet többé vagy kevésbé, de valamilyen mértékben minden nemzedék ismert és gyakorolt. A diszkó kultúra dominánsá válásával azonban különálló ifjúsági zene- és tánc kultúráról beszélhetünk, hiszen a house és a *manele* a fiatalok sajátossága lett, a tradicionális tánc pedig szüleik és nagyszüleik generációjának sajátja, s e két csoport egymás tánc kultúráját nem gyakorolja. E kategorikus megállapítás persze nem feltételez éles, átjárhatatlan határvonalat a mai fiatal nemzedék és az idősebb korosztályok között. Találunk egy olyan átmeneti réteget is – a nyolcvanas évek végének fiatalosságát –, amely találkozhatott mindkét kulturális jelenséggel. E réteg képviselője például az az 1975-ös születésű fiú, aki a dolgozat elején bemutatott diszkóban hagyományos táncot járt. A zenei irányzatok nyomán áttekintett kulturális folyamat ellentétes végpontjain mindenesetre két egymástól jól különválasztható típusú és eltérő gyökerekkel rendelkező tánc kultúra körvonalazódik, melyek egymáshoz fűződő viszonyát a zenei vonatkozásokon túl egyéb körülmények áttekintésével tisztázhatjuk.

Az idő szerepe a tánc kultúra struktúrázásában

Az idő mint rendezőelv szerepe kevés jelentős változást mutat a visai tánc kultúra modernizációjának folyamatában. Fél évszázaddal ezelőtt és napjainkban is a tánc alkalmainak éves ritmusát biztosítja: kijelöli a tánc helyét elsősorban a heti rendszeresség, s emellett az ünnepi rend, valamint az évszakok váltakozása mentén. Ennek megfelelően a tánc legjellemzőbb alkalmait az 1960-as években és napjainkban is a hétvégi táncok és az ünnepnapokon rendezett bálók jelentik. A fontos táncos események sorához kell kapcsolnunk még a lakodalmat is. A táncra fordított időt érintő kisebb módosulások főként az életmódbeli változások következtében jelentkeztek, s a táncolásra alkalmas napok sora mellett a tánc napi időrendjét is befolyásolták.

Mint az előző részben már utaltam rá, a táncnak szentelt idő legnagyobb hányadát a fiatalság rendszeresen megtartott hétvégi mulatságai tették ki Visában. Ez a tradicionális tánc korszakában, az 1960-as évekig azt jelentette, hogy a téli időszakban szombaton este, valamint vasárnap délután és este, nyáron pedig csupán vasárnap délután és esetlegesen koraeste rendeztek táncot. A téli-nyári megosztottságot a mezőgazdasági munkák ritmusa diktálta – nyáron a szombati tánc elmaradt, s a vasárnapi is hamarabb végződött, mint a kevesebb munkával járó téli hónapokban. A téli szombatokon a tánc az esti órákban kezdődött, s általában éjfél-egy óra körül ért véget,

⁵⁵ A *manele* műfajáról bővebben lásd: <http://en.wikipedia.org/wiki/Manele>.

⁵⁶ K. Á.

⁵⁷ A karácsonyi-húsvéti bálók előtt zajló egyéb közösségi szokásokra gondolok, mint pl. a kántálás, szindarab előadása, vallási szertartások, stb.

míg vasárnapokon a déli templomozás után négy-öt óráig, majd a vacsorát követően megintcsak éjfél környékéig tartott. Ezzel szemben a nyári vasárnapokon a délutáni táncot legfeljebb egy rövidebb, este nyolc óra táján záruló mulatság követte.

A hetvenes évektől meginduló modernizáció, de leginkább az ingázásra nagy mértékben épülő életmód aztán némi változást eredményezett a hétvégi táncok időbeosztásában. A hangsúly egyre inkább – évszaktól függetlenül – a szombat estére toledott, hiszen a hétfő hajnali Kolozsvárra utazás nem tette lehetővé a vasárnap éjszakába nyúló szórakozást. Vasárnap délutánonként viszont továbbra is gyakran összegyűlt a fiatalság.

Napjaink fiataljainak táncos időbeosztásában a legszembetűnőbb jelenség, hogy a délutáni napszak eltűnt a tánc időrendjéből, s kizárólag a meglehetősen késői, éjszakai órák váltak a táncoláshoz megfelelő alkalmá. Manapság a diszkók kishíján akkor veszik kezdetüket, amikor a korábbi nemzedékek táncos estéi befejeződtek. A jelenkori táncos események ideje teljes mértékben az éjszakát tölti ki, mint ahogyan azt a bevezető kezdő soraiból felidézhetjük: az este 11 és hajnali 5-6 óra közötti intervallumot. Ugyanakkor a téli-nyári megosztottság terén is változott a helyzet – a mezőgazdasági tevékenységektől való függetlenedésnek és az iskolai szünetnek köszönhetően nyáron szombaton és vasárnap este is diszkóba mennek a fiatalok, ősztől tavaszig viszont csak a szombat éjszakákat töltik táncolással.

A rendszeres hétvégi táncok mellett ehelyütt kitérnék az ünnepekhez kapcsolódó táncos alkalmak időrendjére, melyben – ha a naptári év legfontosabb pontjait vesszük figyelembe – nem tapasztalunk szembetűnő változást. Karácsonykor, Szilveszter napján vagy húsvét vasárnapján minden nemzedék megtartotta a maga táncos összejöveteleit – ebben a tekintetben a mai diszkó követi az egykori bálók gyakorlatát. Ezekkel az ünnepi tartalmuk és ritkább előfordulásuk miatt különlegesnek mondható táncalkalmakkal kapcsolatban viszont fontos megjegyezni, hogy számos esetben a hétvégi táncoktól eltérő gyakorlatot követtek a zenei irányzat megválasztásában. Adatközlőim szerint ugyanis egy-egy bálra a hetvenes–nyolcvanas években még akkor is megfogadták a palatkai zenészeket, amikor a hétvégi táncokra már régóta nem hívták őket muzsikálni. A falu fiatalságának közösségét ezek a táncalkalmak erőteljesebben aktivizálták, s kivételes időkeretet nyújtva a nyolcvanas évekig alkalmat adtak a hagyományokhoz történő merevebb ragaszkodásra.⁵⁷

Ilyen kivételes, s emellett rituális jelentőséggel bíró eseménynek tekinthetjük a lakodalmat is, mely a naptári ünnepekhez kötődő báloknál még erőteljesebben járult hozzá a tradicionális zene és tánc fennmaradásához. A lakodalom ugyanis az emberi élet egyik legfontosabb fordulópontját kísérő táncos eseményként egyre komolyabb reprezentatív szerepre is szert tett az utóbbi fél évszázad folyamán. Ezt bizonyítja a meghívott násznép létszámának megnövekedése s az ezzel összefüggő helyszínváltoztatás,⁵⁸ valamint a lakodalmon zenét szolgáltató muzsikások számának emelkedése: a korábban három, legfeljebb négy fős banda a hatvanas években öt fősre bővült, ami nem véletlen, hiszen évtizedeken át ez maradt az utolsó olyan alkalom, amelyre minden esetben cigánybandát fogadtak, s ennek következtében a zenészek részvétele felértékelődött.⁵⁹ A lakodalom reprezentatív jelentőségénél fogva nem engedte meg a rendező családok számára, hogy „alább adják” a faluban addig elfogadott normáknál, így a hagyományokkal történő szakítás ezen esemény kereteiben következett be legutoljára. Ehhez hozzájárultak azok a lakodalmi szokások is, melyek élő zenekíséretet igényeltek:

⁵⁸ Egyik adatközlőm szerint a kollektivizálást megelőzően „nem csináltak ilyen nagy ceremóniákat, mint most.” A lakodalmakat az 1950-es évek végétől kezdték a falu központjában, az egykori Teleki-uradalom cselédépületében tartani. (K. Z.)

⁵⁹ Varga 2003. 26–27.

„Ha megtartják a régi rendet, búcsúztatják a menyasszonyt, s kikérik, meg minden, ott... ott a zenész kell menjen! Ott nem vihetnek egy cédélejátszót magukkal! Az úton végig, mint ahogy nálunk szokás hogy végigkísérik a menyasszonyt...”⁶⁰

Emellett azt is figyelembe kell vennünk, hogy a lakodalmak szervezése és anyagi felelőssége – ellentétben a hétvégi táncokéval – a szülőkre, tehát a fiatal táncos generációnál idősebb korosztályra hárul, így az ő akaratuk az ott megszólaló zene megválasztásában is legalább annyira érvényesül, mint a táncművészet modernizációjában részes fiatal nemzedéké. A szülői igények érvényre jutása pedig magában hordozza a hagyományokhoz való ragaszkodást:

„Ha a szülei azt szeretik, akkor lesz népzene is. Mer úgy kell annak lenni, hogy a fiatalságnak is, tehát fele-fele arányba.”⁶¹

„Nem tudom elképzelni, de hát hogy ne legyen népzene... Meg... meghalok! [...] Arra gondoltam, hogy akár lesz Visába az esküvője, akár lesz Kolozsvárt az esküvője, ott kell legyen népzene! És ott kell húzza a cigány, ahogy mondjuk mi, a cigány, a zenész. Egy muzsika, egy... egy kontra, egy gordon... egy hermonika, vagy... valami, nagybögő, valami, valami ott muszáj kell, muszáj kell legyen...! Úgy, úgy képzelem én előre.”⁶²

A lakodalom színpalcai közt sokáig megmaradó hagyományos zenét tehát – az újfajta igényeknek megfelelően – a hétvégi táncokhoz hasonlóan fokozatosan váltják fel az újabb zenei irányzatok. Ennek megvalósulását a következő fejlemények illusztrálják:

A lakodalmak zenei repertoárjában az 1980-as évek végéig kizárólagosságot élvezett a tradicionális vonószene. Valamikor 1990 táján jelent meg a könnyűzene, de csupán az esemény helyszínéül szolgáló épületen kívül, ahol a fiatalok magnóról szólaltatták meg az általuk kedvelt számokat. A kilencvenes évek közepén-végén azonban a könnyűzene bekerült a táncterbe – ekkor már a palatkai banda mellé még egy zenekart fogadtak, mely könnyűzenét, „lakodalmas zenét” játszott, más esetben pedig felvételekről szólaltatták meg a cigánybanda szüneteiben a fiatalok által igényelt diszkózenét. Az utóbbi néhány esztendőben aztán egyre gyakrabban elmaradt a magyarpalatkai zenészek megfogadása, s helyüket átvette a diszkó, valamint a romániai lakodalmas zene képviselői.⁶³

A lakodalom mint a tánc számára időbeli keretet biztosító, s a táncművészet működését ezzel az idő dimenziójában struktúrázó speciális alkalom láthatóan később kapcsolódott be a modernizációs folyamatba, mint a legtöbb más, idő által szabályozott táncos esemény. Idő és minőségétől függetlenül szemlélt tánc összefüggését tekintve azonban beláthatjuk, hogy a táncművészet áttekintett állapotában hasonló alapelvek rajzolódnak ki.

Változó táncos terek

Visában a hétvégi tánc helyszíne több alkalommal változott az utóbbi évtizedek során. A tánchoz alkalmas tér megválasztását több körülmény is befolyásolta, mint például a zene forrásának helyváltoztató-képessége, vagy az elektromos áram szükségessége.

A hagyományos táncművészet időszakában kétféle állandó táncteret különböztethetünk meg, melyek az időbeosztással párhuzamosan évszaktól függően váltották egymást. A téli-nyári megosztottságban a valamely falubéltől kibérelt *táncos ház*, illetve a szintén bérből vett *csűr*, udvar jelentette a fiatalok rendszeres, hétvégi tánca számára kijelölt teret. Emellett tudomásunk van

⁶⁰ K. L.

⁶¹ K. L.

⁶² F. Gy.

⁶³ Mindezzel párhuzamosan, a kilencvenes évektől egyre több lakodalmat tartanak Kolozsvárott, amit a városi kötődések, a házasulandó egyik fél illetősége indokolt.

olyan táncos eseményekről is, melyek során a tánc nem meghatározott, tánchoz előkészített helyszínen zajlott, hanem a falu vagy határának valamely pontja alkalomszerűen szolgált táncterként. Ezt lehetővé tette az akkoriban jellemző, elektromos áramhoz nem kötött élő zene használata, hiszen a cigánybanda bárhová el tudta kísérni az őt megfogadó társaságot. Példaként idézhetek olyan esetet, amikor a fiatalok *kalákában* (közösségben) végzett munkájukhoz a szántóföldre rendelték a zenészeket:

„Mittudomén mennyi... hektár földet kivettünk, hogy kapáljuk meg, kukoricát, a téesznek, aztán, azt mondtuk, hogy... mittudomén mennyi pénzt adtak, aztán kalákával – jöttek, az egész fiatalság! Lányok-fiúk, mikor kiértünk a sorra, ott voltak a zenészek! Zenéltek! Vagy végig a soron, ahogy mentünk, ők utánunk, ott zenéltek!”⁶⁴

Még az 1950-es évek végén, a romániai kollektivizálást követően jelent meg a kultúrotthon mint lehetséges tánchelyszín, melyet a Teleki-uradalom egykori épületéből alakítottak ki. A hagyományos táncalkalmak megszűnése után aztán ez lett a hétvégi táncok egyetlen helyszíne. A tánc helyhez kötöttsége nőtt, hiszen a lemezjátszóról megszólaltatott zenéhez elektromos áramra volt szükség. Így a táncterem jelentősége megnövekedett, a rendszeres hétvégi táncok állandó téli-nyári helyszínévé vált (bár a *pikápot* esetenként házaknál, udvarokon is igénybe vehették a tánczene biztosítására). A *kazetofon* megjelenése aztán valamelyest szélesítette a térbeli kereteket, hiszen az elemmel is működtethető készülékek használata lehetővé tette a villanyvezeték-től való függetlenedést. Így a zene a kultúrotthon mellett újra kikerülhetett a szabadba – a nyolcvanas évek fiataljai alkalmanként az *erdőszélen* is tartottak táncal kisért összejöveteleket.

A kilencvenes években tért hódító diszkó és a hozzá használatos elektronikus, számítógépről kevert zene után újra a tánc meghatározott helyhez kötődését eredményezte. A helyszín a kultúrotthon elhanyagolása és tönkremenetele miatt az 1990-es évek közepén felépült *bár* lett, melyben az újfajta tánc kultúrához kapcsolódóan újfajta fogyasztói szokások is megjelenhettek. Korábban a faluban működő másik *kocsmá* nem szolgált állandó tánc helyszínnel (alkalmi mulatságok fordultak itt elő), ezért a diszkó bárba költözése jelentette az italmérés és a táncter biztosításának teljes körű összekapcsolódását.

Visában a diszkó, a hozzá kapcsolódó modern tánc kultúra és ennek fiatal követői számára jól elkülönített teret a bár biztosít. A szintén a falu központjában található másik kiszolgálóhelyiség, a kocsmá például sohasem ad otthont hasonló táncos eseményeknek, esetenként viszont teret nyújt a hagyományos zene és tánc megjelenésének. Ennek oka, hogy a két helyiség közönsége élesen elkülönül egymástól. A 66 esztendő s férfi által működtetett kocsmá, melyhez üzlethelyiség is tartozik, a középkorú és idősebb korosztályok találkozóhelye. Ezzel szemben a '90-es évek közepén épült bár az idősebbek nem nagyon látogatják. E helyiséget, melynek üzemeltetője a fiatalok által csak *patronként* emlegetett 33 éves férfi, a fiatalok „birtokolják”, így az ott zajló táncos események is az ő igényeiknek megfelelően alakulnak.

Mint a fentiekben már utaltam rá, a térnek a tánc kultúrárt meghatározó szerepét tekintve nem elégséges csupán Visa határain belül gondolkodnunk. Visaiak alkalmanként mindenkor megfordultak a környékbeli településeken, ahol rokoni kapcsolataik révén vagy más okból vettek részt táncos eseményeken (hétvégi táncok, lakodalmak, később diszkók). Meg kell jegyeznünk azonban, hogy míg más falvak hétvégi táncára évtizedekkel ezelőtt csupán legények látogathattak, addig ma egy-egy szomszédos falu diszkójában fiúk és lányok egyaránt megjelennek.

A szóban forgó terület behatárolása, néhány település felsorolása fentebb már megtörtént. Az átjárást érintő változásokkal kapcsolatban azonban felhívnam arra a figyelmet, hogy míg az

⁶⁴ F. F.

idősebb, tehát a hagyományos tánc kultúrához kötődő adatközlők szerint a környékbeli falvakba személyes ismerettség és rokoni kötelek alapján, s ezzel összefüggésben magyar etnikai közösségekhez látogattak (pl. Vajdakamarás, Mezőkeszű, Magyarszovát), addig a diszkókat felkereső mai fiatal nemzedék szavaiból ilyen szempont nem rajzolódik ki. A diszkóban az ismeretség és az etnikai összetartozás figyelmen kívül hagyhatóvá vált, így a táncos térbe beemelődtek olyan etnikailag homogénnek mondható román falvak is, amelyek korábban nem szerepeltek a visaiak táncos tapasztalatai között (pl. Kötelend, Zsuk). Különleges esetet képvisel Szék helyzete – a magyar többségű falu endogám közössége és a visaitól eltérő tradicionális tánc- és zenekultúrája miatt korábban nem szerepelt, a kulturális modernizáció és az ezzel járó homogenizáció folytán napjainkban azonban meg-megjelenik a táncos történetekben.

Szintén a modernizációval párosuló újdonságként említhetjük Kolozsvár szerepét, mely a fentebb már részletezett életmódbeli változások révén értékelődött fel és került be a visai fiatalok tánc kultúrájának színterébe, nem kis jelentőséget hordozva az átalakulások generálásában.

A tánc résztvevői

Fontos szempont a tánc kultúrában betöltött szerepének meghatározásában, hogy kik azok a közösség tagjai közül, akik részt vesznek a táncos eseményeken. A dolgozatban eddig is az a nézőpont érvényesült, mely a tánc működésének körülményeit elsősorban a mindenkori fiatalság gyakorlatán keresztül próbálja feltérképezni. Ennek oka, hogy a táncolásra szolgáló alkalmak túlnyomó részét képező hétvégi összejövetelek valóban a fiatalok szervezésében, s elsősorban az ő részvételükkel zajlottak. Ennek részletesebb körülményeit kívánom bemutatni a következő részben.

Először is azt a mindeddig sokszor emlegetett fogalmat kell tisztáznunk, kik is tulajdonképpen azok a „fiatalok”, akik a tánc kultúra működtetésében a főszerepet játsszák. A gyakorlatból és az adatközlők elmondásaiból egyaránt világosan kiderül, hogy e kategóriába Visában a konfirmáció és a házasság határvonalai között helyet foglaló korosztály képviselői tartoznak. A konfirmáció, a gyermekkor elhagyását és a „teljes jogú” leánnyá-legénnyé válást tradicionálisan kifejező esemény 14-16 éves korban zajlik. A táncban részt vevő fiatalságba való befogadtatás ezen a vallási avatórítuson keresztül valósul meg.

A még konfirmáció előtt álló lányok és fiúk a hagyományos tánc kultúra korszakában nem vehettek részt a szertartáson már átesett fiatalok táncos eseményein. Számukra ezért külön ún. *kicsitánc* működött, mely nagyjából a hatvanas évek elejéig biztosított lehetőséget a tánc elsajátítására. A tánc kultúra modernizációjának megindulásától azonban hasonló intézményről nincs tudomásom. Egyik adatközlőm szavai is ezt sugallják:

„Akkoriba a konfirmálás előtt nem volt mit keressél... a kultúrotthonba, legalábbis. Ott kinn báméskodtál este, míg besötétedett, az igen, de... benn nem volt mit keressél.”⁶⁵

A hatvanas évektől tehát a konfirmációnak mint a táncolásba történő bekapcsolódás feltételének a jelentősége valamelyest megnövekedett. A vallási rítus effajta szerepe nem sokat változott az eltelt évtizedek során. Bár a rendszeres vallásgyakorlat az idő előrehaladtával egyre kevésbé volt jellemző a falu lakosságára, a konfirmáció még napjainkban is szinte kötelező elvárást jelent a felnövekvő fiatalság számára, ezért szinte kivétel nélkül mindenki átesik az egyházi szertartáson.⁶⁶ A mai diszkóknál való részvétel így épp olyan feltételekhez kötődik, mint azt a korábbi táncos események kapcsán láthattuk.

⁶⁵ K. L.

⁶⁶ L. Gy.

A fiatalsághoz tartozás végét jelentő házasság már nem képez ilyen merev határvonalat a táncban való részvételt tekintve. A fiatal házasoknak a hagyományos táncalkalmakon is lehetősége nyílt, hogy egy-egy *pár* erejéig bekapcsolódjanak a mulatságba, s napjainkban is előfordul, hogy a diszkóban megjelennek, hiszen ilyenkor alkalmuk nyílik az egykori barátokkal történő találkozásra. Részvételük azonban nem rendszeres, ezért a házasságot lényegében mégiscsak az ifjúkori táncos gyakorlat lezárásának tarthatjuk.

Fentiekben áttekintettük, mettől, s meddig válik valaki a táncot leginkább gyakorló közösség tagjává. Nem elégedhetünk meg azonban azzal, hogy életkori határok megállapításával keretek közé szorítsuk a táncban résztvevő személyek kategóriáját. Meg kell különböztetnünk a fiatalok között a részvétel két formáját, mégpedig aszerint, hogy az illető valóban részt vesz-e magában a tánc folyamatában, vagy csupán a táncalkalom résztvevője, melyhez elegendő pusztán jelenléte is.

A hagyományos táncok ismertetése kapcsán szakdolgozatában Varga Sándor is kitér a „nem táncos legények és leányok” szerepére, akik nem aktív táncosokként, hanem kortársaik közösségének tagjaként voltak jelen a szórakozás egyetlen lehetőségét jelentő táncos eseményeken.⁶⁷ Az ő számukra a táncalkalom a közösségi együttlét, a társas kommunikáció színtere volt akkor is, ha egyáltalán nem álltak fel táncolni. Hasonló jelenséggel a diszkóban is találkozhatunk, hiszen helyszíni megfigyeléseim során jómagam is tapasztaltam, hogy a bárba érkező fiatalok közül nem mindenki fordul meg a tánctéren – vannak olyanok, akik ülve vagy a pultot támasztva „szórakozzák” végig az egész éjszakát. Ez a jelenség felhívja a figyelmet a táncos esemény mint közösségi színtér, kommunikációs helyzet rendkívül fontos szerepére, mely azon résztvevő számára is betölti funkcióját, aki magában a táncban nem viselkedik tevékeny szereplőként.

Mindez arra enged következtetni, hogy a tánc valódi funkciója a társas érintkezés egyfajta rendszeresen visszatérő színterének a biztosítása, s e színtér újrateremtése önmagában hozzájárul a táncot életre hívó társadalmi igények kielégítéséhez. (E kijelentéssel természetesen nem szándékozom csorbítani magának a táncolásnak a jelentőségét, csupán rá kívánok világítani a tevékenység kontextusának rendkívül fontos szerepére.) Álláspontom egybecseng Szapu Magda azon megállapításával, miszerint a zene és tánc kíséretében megvalósuló szórakozás lényege maga a társas érintkezés.⁶⁸

Összegezve: a fiatalok számára a tánc funkciója a szórakozás, mely a társas érintkezés színterében, közösségi együttlét és tevékenység által valósul meg. Ebből kiindulva pedig talán joggal relativizálhatjuk a tánc megjelenési formáját és az azt kísérő zene stílusát – ha eszközként megfelelnek a társas együttlét színterének létrehozására, minőségüktől függetlenül betölthetik funkciójukat.

A tánc szerveződésének átalakulása

A tánc szerveződése, a táncos alkalom létrejöttének előzményei és körülményei jelentős mértékben megváltoztak Visában az utóbbi évtizedek során. A tánc kultúra a táncos közösségen belüli önszerveződés kiindulópontjából a modernizáción keresztül eljutott a fogyasztói jellegű szerveződésig – mint az alábbiakból látni fogjuk, a közösség tagjainak aktivitása és önmagára utaltsága a táncszervezés terén szinte teljes mértékben eltűnt a tánc kultúrából.

A hagyományos hétfégi táncok igen komoly és széleskörű előkészületeket igényeltek. A táncos közösségnek szüksége volt helyszínre, melyhez bérlet útján jutott hozzá, zenészekre, akikkel meg kellett állapodni a táncok időpontjában és a nekik járó fizetségben, s akiket el kellett látni a táncok idején étellel, s némelykor szállással is, a táncok rendben történő lefolyására pedig szintén ügyelni kellett. Mindezen szükségletek biztosításához a fiatalok a tradicionális

⁶⁷ Varga 2003. 20.

⁶⁸ Szapu 2002. 22.

táncok időszakában saját közösségük tagjaira hagyatkozhattak. Fontos eleme volt éppen ezért az akkori tánc kultúrájának a kezesség intézménye: a *kezes* volt az a felelős személy, aki – általában többedmagával – a felsorolt feladatok lebonyolításáról gondoskodott. A táncélet zökkenőmentes működésének feltétele volt a kezesek megbízhatósága és rátermettsége. Nem volt elhanyagolható körülmény a kezesek személyét illető anyagi felelősség sem, amely meghatározó szempontként jelent meg a szerepkör felvállalásánál. A táncokban résztvevő fiatalok a kezesek által kötött megegyezés szerint vették ki a részüket a zenészeknek járó fizetségből – pénzben, terményben és kalákamunkával ellentételezték a muzsikások szolgálatát. A leányok kevesebbet fizettek a zenészeknek, mivel ők gondoskodtak ellátásukról.

A modernizáció megindulásával aztán számos szervezési feladattól megszabadult a fiatalág, ami kétségtelenül összefüggött azzal, hogy a kolozsvári ingázás következtében nem is lett volna képes e feladatoknak a korábbiakhoz hasonló szintű ellátására. A cigánybandát felváltó *pikáp* levette a táncszervezők válláról a zenészfogadás utánajárásának, alkudozásának és anyagi felelősségének a terhét. Ugyanakkor a táncok kultúrházba költözése is az előkészületek egyszerűsödésével járt – nem kellett többé kiadó *táncos házat*, *csúrt* keresni, csupán a kultúrotthonért felelős helyi tanítótól kellett engedélyt kérni a terem használatára. Az elektromos zeneszerszámok működtetéséhez pedig csak némi villanypénzt kellett összeszedni a fiataloknak. Ezért a tánc kultúra átalakulásával párhuzamosan gyakorlatilag megszűnt a kezesség jelentősége. A következő nemzedékeknek legfeljebb egy-egy ünnep alkalmával kellett hasonló feladatokkal szembenézniük, amikor ők is az élő banda muzsikáját választották:

„Egy cigányfogadásra emlékszem. Mi húsvétra fogadtuk be a cigányt, Császár Sanyival, s Gyurival... Kuli Gyurival. Annyi volt. S aztán már nem futotta se az időből, se a pénzből... Az volt a rossz, hogy ha az ember elfoglalta magát és egész héten dolgozni járt, hazajött hétvégére, vagy fáradt volt, vagy a családdal akart maradni...”⁶⁹

A diszkó időszakában, a bár mint tánc helyszín megjelenésével aztán újabb jelentős változás állt be a hétfégi táncalkalmak szerveződése terén: a résztvevők oldaláról a továbbiakban gyakorlatilag semmilyen aktivitást nem igényelt a táncos események lebonyolítása.

Bármiféle feltétel biztosítása a *bárt* üzemeltető „*patron*” felügyelete alá került, akinek szerepkörét feladatainál fogva a hajdani kezesség intézményéhez hasonlíthatnánk, s annak modern megfelelőjeként is értelmezhetnénk. Lényeges különbség azonban, hogy a bár tulajdonosa üzleti érdekei mentén végzi efféle tevékenységét, ellentétben a táncos közösség tagjaként külön feladatokat és felelősséget vállaló egykori kezesekkel. Maga a feladatkör azonban valóban hasonló funkciókat szolgál – a „*patron*” biztosítja a helyszínt, megfogadja a „zenészt” a discjockey személyében, kidobólegények alkalmazásával gondoskodik a rend fenntartásáról.

A diszkó közönsége számára tehát nem marad más teendő, mint a belépődíj megfizetése, s a bárban az italfogyasztással egybekötött szórakozás. A tánc a diszkóban így fogyasztási cikké válik, melyet ugyanúgy megfizet a vendég, mint a Coca-Colát vagy az Ursust. Megfigyelhető tehát a tánc kultúra beépülése a fogyasztói kultúra környezetébe, melyben rendező és résztvevő szerepe teljes mértékben különválik.

Következtetések a funkcionális kontinuitás kérdését illetően

A tánc kultúra működését meghatározó fontosabb tényezők áttekintése nyomán megállapíthatjuk, hogy az évtizedekkel ezelőtt hanyatlásnak indult tradicionális gyakorlatot követő különféle jelenségek egyrészt több szempontból eltéréseket mutatnak a korábbiakhoz képest,

⁶⁹ K. L.

másrészt viszont számos alapvető körülményüket tekintve azonos vagy szinte megegyező elvek szerint működnek a különböző időszakok folyamán.

A vizsgálat két végpontját tekintve kitűnik két lényeges azonosság:

1. A diszkó megörökölte a hagyományos tánc legfontosabb helyét a társadalmi struktúrában (ma a falu közösségének ugyanaz a fiatal rétege vesz részt a diszkókban, mint amelyik egykor a hétvégi táncok részese volt).

2. A diszkó kontinuusnak mondható a tradicionális táncalkalmakkal az idő rendszerében (részleteket érintő eltérésektől eltekintve a diszkó ugyanakkor jelenik meg a mai fiatalság mindennapjaiban, amikor a hagyományos tánc megjelent a korábbi nemzedékek életében). Ezek alapján a táncművészet modern jelenségeit a hagyományos táncalkalmak funkcionális szempontú örököseinek tekintem.

A funkcionális kontinuitás azonban nem azt jelenti, hogy a diszkó, vagy a táncművészet bármilyen egyéb nem tradicionális jelensége teljes mértékben átvenné a korábbi időkben működő táncművészet társadalmi szerepét. A táncművészetben bekövetkező változások szélesebb társadalmi-kulturális átalakulásokba ágyazódott folyamatok (mint ahogyan ezt érzékelhettük a zene-kultúra modernizációjának kezdete és a jelentős életmódbeli változások összekapcsolódásának bemutatásánál), s ezért egy változóban lévő környezet változófényben lévő szükségleteire adnak újszerű választ. Magyarán a diszkó másfajta társadalmi közegben, másfajta kihívásokra adott másfajta válasz, mint a tradicionális tánc a maga korszakában. A táncművészet egyes elemeinek megváltozása kapcsán tehát tudomást kell vennünk az egész társadalmi-kulturális miliő átalakulásáról, s ezáltal könnyebben értelmezhetjük a kultúra valamely elemét érintő módosulásokat az újonnan megfogalmazódó szükségletekre adott válaszokként.

Emellett fenn kell tartanunk annak a lehetőségét is, hogy az átalakuló társadalmi környezetben megjelenő újfajta kulturális elemek nem feltétlenül ugyanolyan hatékonysággal képesek válaszolni az őket életre hívó szükségletekre. Ha például a hagyományos tánc és a diszkó is a társas érintkezés színteréül szolgál, meg lehetne vizsgálni, hogy vajon mindkettő sikeresen hozza-e létre a maga társadalmi kontextusában a társas érintkezés helyzetét, anélkül, hogy bármelyikről is megkérdőjeleznénk erre irányuló szerepét.

A társadalmi környezetben elfoglalt szerep tehát olyan tulajdonsága a táncművészet bármiféle állapotának, mely összeköttetést biztosít az egymástól megjelenési formában és működésben akár gyökeresen különböző jelenségek között is. Az alább idézett adatközlő mintha ezt akarná megfogalmazni, amikor „néptáncról” és „maneléről” mint egymást helyettesítő dolgokról beszél, s a két kulturális jelenséget egy átalakulási folyamat kezdeteként és eredményeként értelmezi:

„Hát bejöttek a... ide, aztán bejöttek a manelék, bejöttek a más... a rokk, bejött a... más ilyen táncok, hát akkor... el... át, átmásolták, tehát fordították őket, átalakították őket, a néptáncot átalakították más szám... más ritmusra. És így elkorcsultak, össze... S most kijött a manele, mostan mindenki a manelét szereti, meg ilyen könnyűzenét... Ki milyent szeret!”⁷⁰

E fiatal szerint tehát a „néptánc” átalakult, s meglehetősen zavarosan körülírt fogalmának megfelel a maneléhez tartozó táncművészet. A hagyományos értelemben vett „néptánc” csak az ő számára alakult át ilyen egyszerűséggel – Visában továbbra is jelen van átalakulás előtti állapotában is. Fokozatos háttérbe szorulásával egyidejűleg ugyanis kialakultak olyan helyzetek, amelyek szintériként szolgálnak a tradicionális zene és a hozzá tartozó tánc megnyilvánulására. Hogy milyen helyzetek ezek és milyen motivációknak köszönhetően jelennek meg Visában, annak megértéséhez néhány támpontot találunk Visa és a hagyományos táncművészet iránt fogékony külső társadalmi tényezők kapcsolatának nyomán követésével.

⁷⁰ K. Z. F.

A folklorizmus szerepe a visai tánc kultúrában

A táncolás formái és körülményei változásának vizsgálatában a társadalmi, infrastrukturális és életmódbeli átalakulások, a nagyváros és a tömegkommunikáció szerepe mellett figyelembe kell vennünk még egy tényező jelentőségét – a tradicionális kultúra iránt megnyilvánuló néprajzi-folklorista érdeklődés és a belőle sarjadó tánc házas revival-mozgalom befolyását, mely a hagyományok fennmaradása, tudatos megőrzése terén érzékelhető. A dolgozat elején felvázolt folyamat, Visa bekerülése a néprajzi és tánc kutatás látóterébe ugyanis nem egy egyirányú kommunikációs kapcsolat létrejöttét eredményezte, melyben létezik egy hagyományos kultúra és egy arról információkat gyűjtő tudományterület. A „nem lehet nem kommunikálni” axiómának megfelelően a folklorizmus – akár a kutatók, akár a tánc házmozgalom szereplői által képviselve – akarva-akaratlanul válaszkokra készítette Visát, a helyi közösség pedig a kezdetektől reflektált a hagyományai iránt megnyilvánuló érdeklődésre, hagyományőrző kezdeményezésekre. Hagyományos tánc kultúra és folklorizmus effajta interakciójának kialakulására egy néhány évvel ezelőtti vizsgálatom során szemléletes példát találtam a Visa közelében fekvő Szék esetében.⁷¹ E település zenei és táncos tradícióinak néprajzi felfedezése után kiindulópontja és emblematikus-idealiztikus szereplője lett az 1970-es években kibontakozó tánc házmozgalomnak. Hagyományos tánc kultúráját az 1990-es évek elejéig megtartotta, s ezért a magyarországi tánc házasok zarándokhelyévé vált. Az intenzív kapcsolat a község modernizációjával, az életmód és a tánc kultúra látványos átalakulásával sem szűnt meg, Budapest viszont egyre jelentősebb szerepet játszott mind a munkavállalás, mind pedig a hagyományos tánc megjelenése szempontjából. E folyamat aztán retraditionalizációs kezdeményezések megindulásában teljesedett ki, melynek fő mozgatói a budapesti tánc házmozgalom szereplői és a velük kapcsolatban álló széki fiatalok lettek.

Visa helyzete több szempontból párhuzamba állítható Szék esetével. Hagyományos kultúrájának felfedezése után e települést (és környékét) is különös jelentőséggel ruházta fel a népzene- és néptánc kutatás, ami megalapozta táncos tradícióinak elterjedését a városi tánc házakban. Ennek köszönhetően itt is számos táncos és zenész megfordult az erdélyi és magyarországi tánc házakból. Mindebben szerepet játszott, hogy Székhez hasonlóan Visa is erősen elrománosodott környezetben található magyar többségű település. A következőkben bemutatom, hogy e jelenségek milyen következményekkel jártak Visa esetében.

A folklórgyűjtések hatása

Visában tehát a néprajzi gyűjtések megindulása óta számolnunk kell a folklorizmus mint szellemi áramlat, hagyományőrző mozgalom jelenlétével. A településnek a néprajztudománnyal, valamint a tánc házmozgalommal folytatott interakciója az 1960-as évek óta folyamatosan zajlik, s időnként különösen megélné. Ennek nyomait tetten érhetjük egyik oldalról a kutatási eredményekben és a visai (nyugat-mezőségi) táncok ismertségének megnövekedésében, másrészt pedig a visai tradíció egyes elemei életútjának helyi alakulásában. A folklorista érdeklődés hatásaival az adatközlők is tisztában vannak, hiszen elmondásaikban többször reflektálnak következményeire.

Visa folklorizmussal folytatott intenzív kapcsolatának kialakulása Kallós Zoltán nevéhez köthető. Ő volt az első néprajzkutató, aki megfordult a faluban – rokonai kapcsolatai révén már fiatalon megismerte lakóit és hagyományait, s az 1940-es évektől gyűjtéseket végzett. Kallós közvetítésével aztán számos folklórgyűjtő eljutott Visába. Az első táncfelvételeket készítő Pesovár Ferenc is az ő segítségével került a faluba a hatvanas évek elején, csakúgy, mint követői, s a tánc házmozgalom kolozsvári és budapesti meghatározó egyéniségei a hetvenes évektől. A

⁷¹ A kutatás eredményeiről lásd Molnár 2005.

Visába tett rendszeres látogatásoknak Kallós kapcsolatai mellett kedvezett, hogy a faluban nem volt rendőr, így a Ceaușescu-rendszerben gyakori zaklatásokat könnyebben elkerülhették a magyarországi vendégeket elszállásoló helybéliek.

„Na, az a helyzet, hogy Visába nem volt rendőrség, kicsi falu, többségbe magyar, és a románok se voltak olyanok... Például volt egy esetünk – kint voltunk Sebő Feriékkal egy... Halmossal, asszem... egy karácsonykor, és szindarabos bál volt, és a palatkaiak muzsikáltak. Felvételeket csináltunk, és odajött a helyi igazgató, Gáspár Béla, s engem megszólított, hogy van-e engedélyünk. A gyűjtésre, mer’ kellett engedély akkor. S akkor én azt mondtam neki: Hallgass ide Béla, jelents fel, nekem ezek barátaim, kíváncsiak voltak egy bálra... S odajött egy román ember, aki párttag volt, s azt mondja: Zoli bácsi, hagyjon békét neki, ez bolond! – Ilyen eset is volt!”⁷²

A hagyományos kultúra felkutatására érkező gyűjtők pusztá érdeklődésükkel és tudatos ösztönzéseikkel is elültették Visában a még meglévő tradíciók megbecsülésének, s a már elfeledettek újraélesztésének gondolatát. A helyiek szembesültek azzal a hagyományörző szerepkörrel, amellyel a folklorista érdeklődés kitüntette őket, s a gyűjtések során megszólaltatott, filmre vett középkorú és idősebb korosztály tagjai azonosultak is ezzel:

„Én ezt többször mondtam, hogy mi... mi jobban tartjuk a magyar kultúrát, vagyis az izét... mint Magyarország, azér is..., azér is jönnek ide!”⁷³

A külső kezdeményezésre megvalósuló tudatos hagyományörzés első megnyilvánulása Visában a régi viseletek újjáélesztéséhez kötődik. Ennek hátterét egy asszony elmondásaiból ismerhettem meg, amikor Kallós és a falu kapcsolatáról beszélt:

„Ő hozta vissza a faluba a népviseletet is! Itt ha a Zoli bácsi nem kezdi el..., itt kihalt volna már, itt nem vette volna fel senki többet! Mind kihordták a nagy... bőgatyákat, a...z ingeket – nem adtunk arra semmit... [...] Hát, ő, ő mondta, hogy kéne népviselet! Kéne a néptánc, kéne énekelni, kéne így Rózsi, úgy, hát... Vegyék fel a szövést, mindent!”⁷⁴

A „visszahozott népviselet” már több esetben megjelent a tradíciók és a folklorizmus találkozásának történetében. Néhány jól ismert példa arról tanúskodik, hogy a gazdasági lehetőségek és a presztízszérték felismerése következtében az eltűnt hagyomány egyes elemei visszakerülhetnek a közösség mindennapjaiba, ha funkcionálisan módosult formát nyernek is (árutermelés, reprezentáció). A legszembetűnőbb és a néprajzi irodalomban is többször emlegetett eseteket erre Kalotaszeg és Mezőkövesd szolgáltatja.⁷⁵ Bár Visában a viseletből nem alakult népművészeti iparág, újrafelfedezésének története jól illusztrálja a külső, folklorista hatások jelenlétét, melyre a zene-és táncgyományok továbbélésének alakulásában is találunk példát. Ennek egyik fő mozgatója a kolozsvári táncház.

Visaiak kapcsolata a kolozsvári táncházzal

A visai fiatalok egy része tanulmányi vagy munkavállalási célból történő kolozsvári ingázása folytán kapcsolatba került a táncházmozgalommal.⁷⁶ A falujukban megismert Kallós Zoltán

⁷² Interjú Kallós Zoltánnal, Kolozsvár, 2006. 01. 20.

⁷³ K. Z.

⁷⁴ F. R.

⁷⁵ A kalotaszegi és a matyó népművészet újjáéledéséről lásd Fejős 1991, Fügedi 1997. 7–20., valamint Jankó 1993 [1892]. 100–104.

⁷⁶ Az érintett adatközlők visszaemlékezései szerint kb. 15-20 főről lehet szó, ami a 3-4 évfolyamot felölölő korosztálynak nagyjából a 30-50%-át tehetné ki. (A hatvanas évek első felében éves átlagban kb. 12 magyar

biztatására a kolozsvári táncház indulásától, 1977-től kezdve rendszeresen eljártak a hetente rendezett eseményekre, ahogyan több más Kolozsvár vonzáskörzetébe tartozó falu fiataljai közül is sokan ezt tették.⁷⁷

„...a visaiak személyes kapcsolatok... szerint jöttek, legfőképpen Zoli bácsi, Kallós Zoli bácsin keresztül, ugyanis az öreghez bejöttek a falusiak, tartotta velük a kapcsolatot, sokat gyűjtött, mindig szóba állt a falusiakkal, és megmaradt a gyűjtésen túl is a személyes kapcsolat, és akkor Zoli bácsi... célirányosan hívta be ezeket, hogy gyertek, csüörtökön, akkor van táncház, s akkor menjünk együtt, és... – így kerültek be a visaiak a táncházba.”⁷⁸

A táncházat látogató visai fiatalok részeseivé váltak egy olyan folklorista kezdeményezésnek, amely a hagyományokkal fenntartott minél intenzívebb kapcsolat kialakítására törekedett, ezzel újfajta, Hofer Tamás által „keménynek” nevezett irányzatot képviselve a folklorizmusban.⁷⁹ E szoros kapcsolat a kolozsvári táncházban együtt töltött idő folyamán kialakulhatott – a városi táncházások számára a hagyomány testközeli élményét jelentette a falusi résztvevők jelenléte:

„...számunkra egy óriási dolog, hogy... hogy az adatközlő ott táncol melletted, s tőle tanulsz táncolni!”⁸⁰

Még „keményebbé” akkor válhatott a táncházások hagyományőrzése, amikor már nem csupán Kolozsváron, de a táncháznak megfelelő eredeti közegben, a faluban is részesei lehettek az együtt táncolás élményének. Erre a visai fiatalokkal kialakított személyes kapcsolatok jó lehetőséget kínáltak, s megindult a városi táncosok és zenészek „táncházás turizmusa”⁸¹ Visa azon táncos eseményeire, amelyeken – amint azt korábban ismertettem – egyaránt megmutatkozott a tradicionális zene- és táncművészet, s a mellette tért követelő modern formája. A kolozsvári táncház-zenészek némelykor nem csupán részeseivé, de aktív szereplőivé is válhattak a hagyománynak, amikor nem csak megfigyelőként, hanem az alkalmanként még megfogadott palatkai zenekar helyettesítőiként, funkcionális elemként jelentek meg egy-egy táncos eseményen:

„A folklóron túl személyes kapcsolatok is kialakultak. Ebből következett az, hogy amikor az a nemzedék visai fiatal bált szervezett Visában, akkor minket hívott meg, – a Bodzafa Együttest – hívott meg muzsikálni. És akkor örömmel vállaltuk! [...] Visában lakodalmat muzsikáltunk, táncház-zenekarként!”⁸²

Az efféle tapasztalatok – melyekre Visa mellett több Kolozsvár környéki faluban szert tehettek a táncházi zenészek – nagy mértékben hozzájárultak népzenei ismereteik és rutinjuk magas szintre fejlődéséhez.⁸³ A táncházások efféle belépése a hagyomány belső szerveződésébe ugyanakkor a folklorizmus befolyásának újabb megnyilvánulásait idézhette elő. A folklorista szemléletmóddal a „terepre” érkező táncház-zenészek és táncos kollégáik ugyanis feladatuk-

gyermek született Visában, s a hetvenes évek közepén konfirmáltak száma is ugyanennyi. 3-4 év távlatában eszerint hozzávetőlegesen 35-50 főről beszélhetünk. Forrás: A visai református egyház anyakönyve.)

⁷⁷ Könczei Á. 2004b [1977]. 17–18.

⁷⁸ K. A.

⁷⁹ Hofer a korábbi „lány” folklorista irányzatokkal szemben különböztette meg a táncházmozgalom radikálisabbban hagyományőrző jelenségét. (Hofer 1989. 72.)

⁸⁰ K. A.

⁸¹ Szabó Zoltán nyomán „közvetlen táncházás turizmusnak” nevezhetjük azt a jelenséget, amikor a valódi folklórt eredeti közegében tapasztalja meg a „táncházás turista”. (Szabó 1998. 180.)

⁸² K. A.

⁸³ Könczei Á. 2004c [1978]. 22-23.

nak érezték a tánc kultúra változatlanul maradásának elősegítését, hiszen motivációik között kiemelkedő szerepet töltött be a tudatos hagyományörzés, amit a következő idézet is példáz:

„Hát például, nem felejttem el, mert muzsikáltak egy lakodalmat Leventéék (Székely Levente, az Üsztürü Zenekar primása) és egész éjjel csak népi tánc volt! Igaz, hogy ők tudatosan kiküszöbölték, még csak egy keringő se volt.”⁸⁴

Hasonló törekvésekről tanúskodik Könczei Ádámnak még a tánc házmozgalom erdélyi kibontakozása előtt megjelent írása, melyben az eredeti közegében háttérbe szoruló néptánc irányába történő visszahatás fontosságát hangsúlyozza, s ennek eredményéről számol be egy nemzedéknyi idő elteltével fia, Könczei Csongor, amikor a falvakban a tradicionális tánc kultúra „nem hagyományos csatornákon” történő átörökítéséről ír, mégpedig olyan táncoktatók által, „akiknek kapcsolata a néptáncsal tánc házakon keresztül teremtődött”.⁸⁵

A felsorolt jelenségek világossá teszik számunkra, hogy a felbomló hagyományos tánc kultúra összefonódása a tánc házmozgalommal nem jelentkezhett utóbbinak az előbbire gyakorolt hatása nélkül. E hatás pedig elsősorban a tradíciók megjelenésében, a hagyományközeli helyzetek újrateremtésében nyilvánul meg. A hagyományos tánc számára a folklorizmussal folytatott effajta interakció pedig egy olyan színteret is megnyitott, mellyel a visaiaknak addig nem volt módjuk találkozni.

„Adatközlők” a színpadon

A visai fiatalok a tánc házba történő bekapcsolódásuk eredményeképp nem csak a Kolozsváron zajló tánc ház eseményeken, de az erdélyi tánc házmozgalom legjelentősebb rendezvényein is képviselhették az „eredeti folklórt”. A kolozsvári tánc ház mozgó személyiségek – köztük Kallós Zoltán – igyekeztek ugyanis a falvakból bejáró táncosokból csoportot verbuválni, mely mint „adatközlő táncosokat” felsorakoztató hagyományörző együttes mutatkozhatott be a közönség előtt.

„Kolozsvárról ment a társaság. Vonattal. Sokan... Ötvenen-hatvanan-nyolcvanan egyszerre mentek, zenésszel, mindennel. S akkor jöttek a visaiak is, fiatalok... Aztán egy időbe az öregektől kértek kölcsön ruhát..., aztán szereztem én nekik valami anyagot..., csináltattak maguknak ruhát..., s akkor elkezdték – visszajött a viselet is! [...] Az első tánc ház találkozó után – ugye, ők nagyon jók voltak, fiatalok, tudtak táncolni, semmi színpadi beállítottság nélkül..., feltűntek a tévébe, a bukaresti tévébe is – Marianna (az egyik visai táncos) odavolt, hogy a mi kicsi, rongyos, sáros falunk... felkerült a televízióba! Aztán ugye ez... növelte az öntudatukat, és rájöttek, hogy ez egy érték, és kéne gyakorolni és megtanulni az öregektől...”⁸⁶

Az első színpadi fellépések egyike volt tehát az 1978-ban, Székelyudvarhelyen tartott első erdélyi tánc ház találkozó, mely a visszaemlékezések alapján a színpadra lépő visaiak számára valóban nagy élményt jelentett:

„Székelyudvarhely a... a szívnek a közepe! A magyarságnak a közepe! Ottan. És... ottan táncoltunk. [...] Voltunk Szovátról, Mérából, Vista... Vista, Palatka... Egy párszor két autóbusszal voltunk! [...] Mindenki a saját társával és minden falu külön lépett fel.”⁸⁷

Az 1978-as fellépést számos bemutatkozás követte tánc házokban, tánc ház találkozókon, a romániai magyar televízió műsorában. A nyolcvanas évek közepére aztán ez a fajta hullám elcsendesedett, aminek oka lehetett a kolozsvári tánc ház bezárása (1985), s a tánc házba és fel-

⁸⁴ Interjú Kallós Zoltánnal, Kolozsvár, 2006. 01. 20.

⁸⁵ Könczei Á. 2004a [1973]. 9; Könczei Csongor 2004b [2002]. 84.

⁸⁶ Interjú Kallós Zoltánnal, Kolozsvár, 2006. 01. 20.

⁸⁷ F. Gy.

lépésekre járó visai csapat széthullása (katonaság és egyéb, egyéni életútból fakadó akadályok következtében).

A színpadi bemutatkozások újabb sorozata aztán a rendszerváltást követően, a magyarországi táncházások megjelenésével következett. 1990 után a határ túloldaláról egyre gyakrabban érkeztek az anyaországi táncházmozgalom képviselői Visába, akik az általuk megismert adatközlőket Magyarországon is szerepeltetni akarták. Ők azonban az idősebb generációval kerültek kapcsolatba, hiszen a kolozsvári táncházban csoporttá szerveződő fiatalabb nemzedék többségében a városban maradt.

Az idősebb visai táncos párok több alkalommal, hol kisebb, hol akár egy autóbust is megtöltő létszámmal fordultak meg magyarországi szerepléseik helyszínén. Egyebek mellett bemutakoztak a budapesti táncháztalálkozóon, a Magyar Televízióban, s hivatásos együttesek műsorában is. Néhány alkalommal a gyerekeknek újra betanított betlehemesjátékot is bemutatták az ország több városában.

A fent bemutatott jelenségek jól szemléltetik Visa és a táncházas folklorista revival mozgalom kapcsolatának alakulását, s a kolozsvári, majd a magyarországi táncházmozgalom részéről megnyilvánuló, a táncos hagyományokat a falu lakói számára is újra és újra reflektorfénybe helyező érdeklődés befolyását. A táncházas szereplők megjelenésének következményei igazán akkor válnak szembetűnővé, amikor a visai táncművelés legutolsó szakaszát, a rendszerváltás utáni diszkó-korszakot vesszük szemügyre. Ekkor, bár törés áll be a táncos tradíció folytonosságában, a táncházas világ felől megnyilvánuló érdeklődés változatlanul látszik. A nyolcvanas években kibontakozó kolozsvári táncházas turizmus ugyanis Magyarországról is egyre intenzívebben jelentkezik.

Táncházas turizmus – „kívülről” rendezett táncalkalmak

Az 1990-es években, párhuzamosan a tradicionális táncművelés egyre nyilvánvalóbb háttérbe szorulásával, a táncházas revival újabb hulláma érkezett Visába. Ennek legelső megnyilvánulása az 1992-ben Kallós Zoltán által rendezett I. Mezőségi Táncház Tábor volt, mely megnyitotta Visa kapuit a magyarországi táncházmozgalom felé. A határon való szabad közlekedés lehetővé tette, hogy a kolozsvári táncházasokhoz csatlakozzanak magyarországi „kollégáik”, s hasonló elvárásokat megfogalmazva keressék az autentikus táncművelést.

A táncház tábornak Visában nem volt folytatása,⁸⁸ de a magyarországi látogatók megtalálták a megfelelő alkalmat a tradicionális táncművelésével való találkozásra. Egyre gyakrabban jelentek meg a falu lakodalmain, melyek az egyetlen olyan táncos eseménynek bizonyultak Visában, amelyen még az 1990-es években is a palatkai zenészek muzsikáltak. Ez kitűnő alkalmat jelentett a tánc filmes gyűjtésére:

„Aztán most ők a... a magyarországiak, persze kilencventől errefelé, még voltak esküvőn. A palatkai banda húzta átlagba az esküvőket. [...] Mindig megtudták, hogy na, van esküvő! ... Aztán megbarátkoztunk, s ment a tánc. Filmeztek..., innét aztán vették a táncot – így került ki a tánc! A mezőségi tánc!”⁸⁹

A Magyarország felől érkezők számára azonban Visát és a hozzá hasonló településeket nem csupán táncművelésük teszik különlegessé és vonzóvá. Már önmagukban mint „erdélyi magyar falu” is kivívják az autentikus, a hagyományos kultúrát hitelesen őrző, „magyarabb”

⁸⁸ A rendező Kallós Alapítvány próbált megfelelő ingatlanhoz jutni a településen, de nem járt sikerrel. Aztán Kallós Zoltán visszakapta a családjától egykor kollektivizált birtokot Válaszúton (Räscruci), ahol 1993 óta működik a Mezőségi Táncház Tábor.

⁸⁹ F. Á.

jelzők használatát, megfelelően a magyarországi társadalmi tudatban meglévő Erdély-képnek, a területhez társított szimbolikus jelentéstartalmaknak.⁹⁰ A történelmi hagyományok, a néprajzi kutatások, a táncházmozgalom, s a rendszerváltás után feléledő nemzeti egység gondolata ugyanis az erdélyi magyarságot kitüntetett szereppel ruházta fel a magyar közvélemény bizonyos rétegeiben, melynek alapját az archaikus kultúra képe, a modernizáció elmaradottsága, az elnyomott kisebbségi helyzet, az egységes nemzet koncepciója szolgáltatja. A magyarországi látogatókat pedig nagy mértékben az ezekkel történő szimbolikus azonosulás igénye vonzza a területre.

Mindezek nyomán tehát a táncházas turizmus egy újabb hulláma jelent meg Visában, a hatvanas évek táncos gyakorlathoz képest azonban megváltozott helyzettel szembesült. A tradicionális táncok – mint a korábbi fejezetek erre már rámutattak – egyre inkább bizonyos generációk sajátjaivá váltak, s a fiatalok zenei-táncos beállítódásának megfelelően egyre inkább a perifériára szorultak a falu életében. A kilencvenes évek második felében már a lakodalmakon sem volt kizárólagos a hagyományos zene és tánc, sőt, egyre több esküvőt tartottak Kolozsváron, a palatkai cigánybanda kísérete nélkül. A táncházas turizmus újabb hullámának ezért egyre inkább aktív szereplőként kellett fellépnie a táncos multságok megrendezésében, ha a tradíciókra volt kíváncsi:

„...visszajött egy kicsit ez. De nem hogy vasárnapra a fiatalok befogadják! Az nemigen történt... Na, meg aztán még mérésekre is elhoztuk őket!⁹¹ [...] Mer valahogy megszervezték kicsit akkor. De mind, mind... há' én úgy mondom, hogy magyarországiak által, mer átlagba sokszor ők fizették. Kivéve az esküvőn. Ilyen...

– Ők fogadták meg a zenészeket?

– Ők, ők, ők a... üzentek, adtak telefont, hogy na, egy szüreti bált, egy valamilyen bált, valamit rendezzenek meg, jönnek ki. S akkor aztán, ők majd fedezik a... De csak valamikor jöttek kocsival, s le is adták a pénzt, s akkor elmentünk és befogadtuk a palatkaikat.”⁹²

Hagyományos táncalkalom híján tehát a folklorista érdeklődők „megrendelik” azt, hogy részesei lehessenek a hajdani táncos események hangulatának. S ekkor lehetőség nyílik a tradicionális kultúra archiválására is – fotók és videofelvételek születnek, melyek a hatvanas évek gyűjtéseihez hasonlóan az autentikus népi kultúrát hivatottak megörökíteni.⁹³

Visát ezért olyan színtérnek tekinthetjük a táncházások számára, ahol önmagában, belső kezdeményezésre már nem találják meg az élő hagyományos paraszti táncskultúrát, némi kezdeményezéssel azonban előidézhetik azokat a helyzeteket, amelyekben az újra meg újra felszínre tör. Hiszen ha a táncot mint funkcionális kulturális tényezőt leginkább működtető fiatalok nem is rendeznek falujukban tradicionális táncjal járó eseményeket, a tánc mindennapos használatából kiöregedett közép-és időskorú generáció fogékony és bármikor kapható a palatkai banda megfogadására, s egy fiatalságát idéző multságban való táncos részvételre. Márpedig a segítség, az ösztönzés nem hiányzik, a Visába látogató idegenek részéről újra és újra megfogalmazódik a hagyományok iránti nosztalgiával áthatott biztatás: „hogymindég szóljon a muzsika...”

Visában a folklorizmus különböző megnyilvánulásainak hatására tanúi lehetünk a táncos tradíciókhoz való viszony újraértékelésének, a hagyományos táncskultúra szerepe átalakulásának. A hagyományos tánc megjelenését egyre nagyobb mértékben befolyásolja a (magyarországi)

⁹⁰ Vö. Bárdi 1992, Feischmidt 2005.

⁹¹ A „mérés” vagy „juhmérés” az állatok Szent György napja körül történő kihajtásának szokása, amikor az állatok által adott tej mennyiségét megméri, s a gazdák e mennyiség alapján részesülnek a nyáj (turma) tejhozamából. Az esemény hagyományosan zenekar fogadásával és táncmultsággal járt.

⁹² K. Z.

⁹³ Lásd Henics 2005.

tánczások részéről, kívülről megfogalmazódó igény. A helyi közösség erre nem reagál olyan határozott cselekvőkészséggel, mint Szék esetében tapasztalhattuk, eddig még nem találkozhatunk a hagyományörzés olyan intézményes formájával, amely kitartó jelenlétével kifejezné a falu aktív bekapcsolódását a folklorista folyamatokba. A táncházmozgalommal fenntartott intenzív kapcsolat azonban – mint Szék példáján láthattuk – akár a retradicionalizáció felé is eltolhatja a hagyományokhoz való viszony alakulását. Ennek lehetséges bekövetkezése, azaz a hagyományos tánc kultúrájának az idősödő generációk távozásától független, a modernizált életmóddal és szórakozási kultúrával párhuzamos fennmaradása a jövő kérdése mind a folkloristák, mind pedig a helyiek számára.

Összegzés

A dolgozat célja egy erdélyi, mezőségi falu tánc kultúrájában az utóbbi fél évszázadban végbemenő átalakulás áttekintése volt. Kiindulópontként – a különböző jelenségek összetettségének megalapozására törekedve – olyan szempontot kívántam alkalmazni, mely nem a táncos jelenségek formai jellemzőit veszi alapul, hanem társadalmi kontextusban próbálja megragadni a táncolásnak a közösség működésében betöltött szerepét, jelentőségét. A dolgozat legfontosabb következtetéseit, eredményeit az alábbiakban összegezném:

1. Megfelelő kiindulópont alkalmazásával a tánc kultúra tanulmányozásában lehet létjogosultsága a tradicionális kulturális jelenségek és az ezek átalakulásával, háttérbe szorulásával megjelenő modernizált kulturális elemek párhuzamba állításának, egymás viszonylatában történő vizsgálatának.

2. A modernizálódó tánc kultúrát funkcionális szempontból kontinuosnak tekinthetjük hagyományos előzményével, amennyiben sikerül rávilágítanunk a funkcionális folytonosság bizonyítékaira.

3. A tánc kultúra bizonyos jelenségeinek átalakulása Visa esetében az életmódot érintő modernizáció következménye, mely elsősorban a zenei igények megváltozásában érhető tetten. Egyéb, a tánc kultúra működésében tapasztalható módosulások mellett több lényegi tényező nem mutatott jelentős változást.

4. A tánc kultúra modernizációjában szerepet játszó külső, városi környezet az átalakulásokat előidéző befolyása mellett ezzel egyidejűleg ellentétes hatást is gyakorolt a tradíciók megőrzése érdekében. A hagyományok továbbélése szempontjából Visában az a kérdés merül fel, hogy a külső, folklorista gyökerű kezdeményezések idősebb generációkkal történő összekapcsolódása előbb vagy utóbb gyakorol-e valamilyen hatást a fiatal nemzedék hagyományhoz fűződő viszonyára. A vizsgálat alá vetett téma természetesen még rengeteg kérdést, kutatási lehetőséget tartogat számunkra. Ezek közül a legfontosabbnak és akár soron következő irányvonalnak a funkció és hatékony funkcionálás kapcsolatának tanulmányozását tartanám, melyen keresztül rávilágíthatnánk arra a kérdésre: vajon a tánc kultúra megváltozó társadalmi környezetben megjelenő eltérő jelenségei ugyanolyan sikerességgel képesek-e beteljesíteni közösségi szerepüket a fiatalság társadalmában? Emellett tanulságos volna a néptánc kutatás hagyományos módszereinek megfelelően formai-szerkezeti aspektusból is vizsgálat tárgyává tenni a tradicionális táncot követő jelenségeket, feltérképezni a táncban zajló térhasználat, a táncosok közötti viszony, valamint a zenei összefüggések alakulását.

IRODALOM

- ÁRENDÁS PÉTER: *A magyarpalatkai banda. Tanulmány egy mezőszéki falusi bandáról.* Szakdolgozat az ELTE Tanárképző Főiskolai Kar Ének-Zene-Karvezetés Tanszékén. Budapest, 1992.
- BALASSA IVÁN: *A határainkon túli magyarok néprajza.* Budapest, 1989, Gondolat Kiadó
- BALOGH ILDIKÓ: *Melegföldvár táncélete és táncai.* Szakdolgozat. Budapest, 1996.
- BÁRDI NÁNDOR: Mi van az erdélyi hátizsákban? *Valóság* 12. 1992. 81–98.
- BÉKÉSI TÍMEA: *A táncszók használata egy mezőszéki faluban.* Szakdolgozat a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszékén. Pécs, 2004.
- BÉKÉSI TÍMEA – VARGA SÁNDOR: Táncszók használata egy mezőszéki faluban. In: Ekler Andrea – Mikos Éva – Vargyas Gábor (szerk.): *Teremtés. Szövegfolklorisztikai tanulmányok Nagy Ilona tiszteletére.* Budapest, 2006, L'Harmattan Kiadó. 291–310.
- BÉKÉSI TÍMEA – VARGA SÁNDOR: Kiáltott rigmusok és használatuk Visában. *Folkszemle*, 2008.
- BÉKÉSI TÍMEA – VARGA SÁNDOR: Kiáltott rigmusok egy erdélyi, mezőszéki faluban. In: Felföldi László – Müller Anita (szerk.): *Hagyomány és korszerűség a néptánc kutatásban.* Pesovár Ernő emlékezete. Budapest, 2010, MTA Zenetudományi Intézet. 81–101.
- BUSAI NORBERT: *A magyarpalatkai zenészekről. Kodoba Béla emlékére.* Szakdolgozat a Magyar Táncművészeti Főiskolán. Budapest, 2000.
- FARAGÓ JÓZSEF: *Tánc a mezőszéki Pusztakamaráson.* Kolozsvár, 1946, Bolyai Tudományegyetem.
- FARAGÓ JÓZSEF: Betlehemezők és kántálók Pusztakamaráson. *Erdélyi Néprajzi Tanulmányok* 8. Kolozsvár, 1947, Bolyai Tudományegyetem Néprajzi Tanszék.
- FARAGÓ JÓZSEF – JAGAMAS JÁNOS: *Romániai magyar népdalok.* Bukarest, 1974, Kriterion Könyvkiadó.
- FEISCHMIDT MARGIT: A magyar nacionalizmus autenticitás-diskurzusainak szimbolikus ténnyeljárása Erdélyben. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Erdély-(de)konstrukciók.* Tabula könyvek 7. Budapest – Pécs, 2005, Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. 7–32.
- FEJŐS ZOLTÁN: Népművészeti divat a múlt század végén és a századelőn. In: Hofer Tamás (szerk.): *Népi kultúra és nemzettudat.* Budapest, 1991, Magyarországtudató Intézet. 143–158.
- FELFÖLDI LÁSZLÓ: Considerations and Problems in Performer-Centered Folk Dance Research. In: Dunin, Elsie Ivancich – von Bibra Wharton, Anna – Felföldi László (szerk.) *Dance and Society. Dancer as a Cultural Performer.* Budapest, 2005, Akadémiai Kiadó – European Folklore Institute. 24–32.
- FELFÖLDI LÁSZLÓ – PESOVÁR ERNŐ (szerk.): *A magyar nép és nemzetiségeinek tánc-hagyománya.* Budapest, 1997, Planétás Kiadó.
- FÜGEDI MÁRTA: *Mítosz és valóság. A matyó népművészet.* Miskolc, 1997, Herman Ottó Múzeum.
- HAVASRÉTI JÓZSEF: Szubkultúra: a különbség, a káosz és a rend. *Tabula* 6 (2). Budapest, 2003. 265–278.
- HENICS TAMÁS: *Juhmérés Visában. Szent György-napi örökségünk.* Budapest, 2005, Etnofon Népzenei Kiadó.
- HOFER TAMÁS: Paraszti hagyományokból nemzeti szimbólumok – Adalékok a magyar nemzeti műveltség történetéhez az utolsó száz évben. *Janus VI/1.* Pécs, 1989, 59–74.
- JANKÓ JÁNOS: *Kalotaszeg magyar népe.* Budapest, 1993 (Reprint. Eredeti megjelenés: 1892) Néprajzi Múzeum.
- KALLÓS ZOLTÁN: Tánc-hagyományok egy mezőszéki faluban. *Tánc-tudományi Tanulmányok* 1963–64. Budapest, 1964. 235–252.
- KALLÓS ZOLTÁN: *Balladák könyve.* Budapest, 1973, Magyar Helikon.
- KALLÓS ZOLTÁN: Tánc- és lakodalmi kiáltások. In: *Utunk Évkönyv.* Budapest, 1973. 106–121.
- KESZEG VILMOS: *Mezőszéki hiedelmek.* Marosvásárhely, 1999, Mentor Kiadó.
- KÓS KÁROLY: *A Mezőség néprajza I-II.* Marosvásárhely, 2000, Mentor Kiadó.
- KÓSA LÁSZLÓ: *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880-1920).* Budapest, 1998, Planétás Kiadó.
- KÓSA LÁSZLÓ – FILEP ANTAL: Mezőség. Szócikk. In: Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar néprajzi lexikon III.* Budapest, 1980, Akadémiai Kiadó. 605–606.
- KOVÁCS FLÓRA: *Változások Szék község életében.* Sepsiszentgyörgy, 2003, T3 Kiadó.
- KÖNCZEI ÁDÁM: A mi táncházunk. In: Könczei Ádám – Könczei Csongor (szerk.): *Táncház. Írások az erdélyi táncház vonzasköréből.* Kriza Könyvek 24. Kolozsvár, 2004. (Első megjelenés: 1973), Kriza János Néprajzi Társaság. 8–12.

- KÖNCZEI ÁDÁM: Tárt kapujú táncházakért. In: Könczei Ádám – Könczei Csongor (szerk.): *Táncház. Írások az erdélyi táncház vonzasköréből*. Kriza Könyvek 24., Kolozsvár, 2004 (Első megjelenés: 1977), Kriza János Néprajzi Társaság. 15–20.
- KÖNCZEI ÁDÁM: Városi táncházaink feladatköre. In: Könczei Ádám – Könczei Csongor (szerk.): *Táncház. Írások az erdélyi táncház vonzasköréből*. Kriza Könyvek 24. Kolozsvár, 2004 (Előadás kézirat. Elhangzott: 1978), Kriza János Néprajzi Társaság. 22–26.
- KÖNCZEI CSILLA: Motívumépítkezési elvek a hétfalusi borica táncban. In *Tánc tudományi Tanulmányok 1988–89*, Budapest, 1989. 145–163.
- KÖNCZEI CSILLA: *A kultúra és reprezentáció*. Doktori disszertáció egy fejezete. Babeş-Bolyai Tudományegyetem. Kolozsvár, 2004. <http://koncei.adatbank.transindex.ro>
- KÖNCZEI CSONGOR: Amikor a nép táncol, akkor néptáncol? Gondolatok a hagyományos tánc kultúra jelenkori változásairól. In: Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 3. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. Kriza Könyvek 23. Kolozsvár, 2004, Kriza János Néprajzi Társaság. 126–133.
- KÖNCZEI CSONGOR: A tánc ház kulturális paradoxonjai. In: Könczei Ádám – Könczei Csongor (szerk.): *Tánc ház. Írások az erdélyi tánc ház vonzasköréből*. Kriza Könyvek 24. Kolozsvár, 2004 (Eredeti megjelenés: 2002), Kriza János Néprajzi Társaság. 81–85.
- KÜRTI LÁSZLÓ: Antropológiai gondolatok a táncról. In: Zakariás Erzsébet (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 3*. Kolozsvár, 1995, Kriza János Néprajzi Társaság. 137–153.
- LAJTHA LÁSZLÓ: *Széki gyűjtés*. Népzenei monográfiák II. Budapest, 1954a, Zeneműkiadó.
- LAJTHA LÁSZLÓ: *Székényerűszentmártoni gyűjtés*. Népzenei monográfiák III. Budapest, 1954b, Zeneműkiadó.
- LELKES LAJOS (szerk.): *Magyar néptánc hagyományok*. Budapest, 1980, Zeneműkiadó.
- MARTIN GYÖRGY: Mezőségi férfitáncok. *Táncművészeti Értesítő 2*. Budapest, 1970. 20–34.
- MARTIN GYÖRGY: *Magyar tánc típusok és tánc dialektusok*. Budapest, 1970–72, Népművelési Propaganda Iroda.
- MARTIN GYÖRGY: Tánc. In: Ortutay Gyula (szerk.): *A magyar folklór*. Budapest, 1979, Tankönyvkiadó. 477–539.
- MARTIN GYÖRGY: Az erdélyi tánc hagyomány földrajzi tagolódása. In: Lelkes Lajos (szerk.): *Magyar Néptánc hagyományok*. Budapest, 1980, Zeneműkiadó. 37–44.
- MARTIN GYÖRGY: A mezőségi férfitáncok régi és újabb típusai. In: Lelkes Lajos (szerk.): *Magyar Néptánc hagyományok*. Budapest, 1980, Zeneműkiadó. 188–229.
- MARTIN GYÖRGY: A széki hagyományok felfedezése és szerepe a magyar folklorizmusban. *Ethnographia XCIII/1*. Budapest, 1982. 73–82.
- MARTIN GYÖRGY: *A mezőségi sűrű legényes*. Budapest, 1985, Népművelési Intézet.
- MARTIN GYÖRGY: Magyar tánc dialektusok. In: Felföldi László – Pesovár Ernő (szerk.): *A magyar nép és nemzetiségeinek tánc hagyományai*. Budapest, 1997, Planétás. 209–274.
- MAUSS, MARCEL: A test technikái. In: Uő. *Szociológia és antropológia*. Budapest, 2000 (Eredeti megjelenés: 1936), Osiris. 423–446.
- MOLNÁR PÉTER: A tánc ház mítosza és valósága: amit a 21. század néprajzosa Széken talál. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Erdély-(de)konstrukciók*. Tabula könyvek 7. Budapest–Pécs, 2005, Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. 123–142.
- NAGY OLGA: *A három táltos varjú. Mezőségi népmesék*. Bukarest, 1958, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó.
- NAGY OLGA – FARAGÓ JÓZSEF: *Előbb a tánc, azután a lakoma. Mezőségi népmesék*. Bukarest, 1954, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó.
- PÁLFY GYULA: A zenészfogadás egy módja Vajdakamaráson. *Zene, tánc...* Budapest, 1985. 81–96.
- PÁLFY GYULA: Egy mezőségi falu táncélete. *Tánc tudományi Tanulmányok 1986–87*. Budapest, 1987. 261–287.
- PÁLFY GYULA: Négy vajdakamarási sűrű legényes. *Ethnographia XCVIII*. Budapest, 1987. 304–309.
- PÁLFY GYULA: Egy mezőségi falu tánc készlete. *Zenatudományi dolgozatok*. Budapest, 1988. 263–275.
- PÁVAI ISTVÁN: Az erdélyi nagytáj a néprajz-, népzene- és néptánc kutatás szemléletében. In: Keszeg Vilmos – Tötszegi Tekla (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 13*. Tanulmányok Gazda Klára 60. születésnapjára. Kolozsvár, 2005, Kriza János Néprajzi Társaság. 15–47.
- PESOVÁR ERNŐ: Néptánc. Szócikk. In: Pálffy Gyula (szerk.): *Néptánc kislexikon*. Budapest, 1997, Planétás. 110–111.
- PESOVÁR FERENC: *A magyar nép táncélete. Tánc tanulás, táncalkalmak, tánc rendezés*. Budapest, 1978, Népművelési Propaganda Iroda.

- PESOVÁR FERENC: Táncélet és táncos szokások. In: Felföldi László – Pesovár Ernő (szerk.): *A magyar nép és nemzetiségeinek táncgyománnyai*. Budapest, 1997, Planétás. 17–71.
- RATKÓ LUJZA: „Nem úgy van most, mint vót régen...”. *A tánc mint tradíció a nyírségi paraszti kultúrában*. Nyíregyháza – Sóstófürdő, 1996, Sóstói Múzeumfalú Baráti Köre.
- STEIN KATA – VARGA SÁNDOR: A táncázás turizmus hatása Dombostelke társadalmi kapcsolataira, és a saját hagyományaihoz való viszonyára. *Folkszemle*, 2010. www.folkradio.hu/folkszemle
- SZABÓ ZOLTÁN: „Indulj el egy úton...”. Adatok a táncázás turizmus kérdéséhez. In: Fejős Zoltán (szerk.): *A turizmus mint kulturális rendszer*. Budapest, 1998, Néprajzi Múzeum. 169–182.
- SZAPU MAGDA: *A zürkorszak gyermekei. Mai ifjúsági csoportkultúrák*. Budapest, 2002, Századvég Kiadó.
- SZILÁGYI MÁRTA: „Modern” táncalkalmak Szegeden. Szakdolgozat a Szegedi Tudományegyetem BTK Néprajz Tanszékén. Szeged, 2004.
- TÖKÉS BÉLA: A mezőségi magyar viselet. *Néprajzi Értesítő*. Budapest, 1935. 68–76.
- TÖKÉS BÉLA: Magyarparlatkai viselet. *Ethnographia*. Budapest, 1938. 192–197.
- VARGA SÁNDOR: *Visai táncélet. (A táncos és a zenész kapcsolata)*. Szakdolgozat a Pécsi Tudományegyetem BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszékén. Pécs, 2003.
- VARGA SÁNDOR: Táncosok és zenészek közötti kapcsolat a Mezőségen In. Barna Gábor – Csonka-Takács Eszter – Varga Sándor (szerk.): *Táncgyomány: átadás és átvétel. Tanulmányok Felföldi László tiszteletére*. 83–99. Szeged, 2007, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék.
- VARGA SÁNDOR: Néptánc kutatás az erdélyi Mezőségen. *Művelődés LX./6-9*. Kolozsvár, 2007b, 122–124.
- VARGA SÁNDOR: A nemzeti tánc típusok hatásai és az etnikus jegyek változásai egy mezőségi falu tánc-készletében. In: Hügel, Peter (red.): *Europa Identităților. Lucrările Simpozionului Internațional de Antropologie Culturală din 23–25 mai 2007*. Arad, 2008, Complexul Muzeu Arad. 161–181.
- VARGA SÁNDOR: Tánc történeti divatok hatása a belső-mezőségi települések tánc-készletére. *Művelődés LXII./3*. Kolozsvár, 2009a. 25–29.
- VARGA SÁNDOR: Gondolatok a tánc tanulás hagyományos és intézményesített formáiról. In: Varga Sándor (szerk.): *Globalizáció vagy hagyományápolás? Táncos hagyományok kutatása és továbbél(t)ése*. Tanulmányok a magyar néptánc kultúra tudományos és művészeti bemutatásának lehetőségeiről és annak társadalmi hatásairól. *Folkszemle*, 2009b. www.folkradio.hu/folkszemle
- VARGA SÁNDOR: Bevezető. In: Varga Sándor (szerk.): *Kései virágkor*. Tanulmányok az erdélyi Mezőség tánc kultúrájáról. *Folkszemle*, 2010a. www.folkradio.hu/folkszemle
- VARGA SÁNDOR: Néptánc kutatás az erdélyi Mezőségen. In: Varga Sándor (szerk.): *Kései virágkor*. Tanulmányok az erdélyi Mezőség tánc kultúrájáról. *Folkszemle*, 2010b. www.folkradio.hu/folkszemle
- VARGA SÁNDOR: Botos táncok az erdélyi Mezőségen. In: Mód László – Simon András (szerk.): *Olvasó. Tanulmányok a 60 esztendő Barna Gábor tiszteletére*. Szeged, 2010c, Gál Ferenc Hittudományi Főiskola – SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék. 678–687.
- VARGA SÁNDOR: Eszközös táncok Közép-Erdélyben. *Folkszemle*, 2010d. www.folkradio.hu/folkszemle
- VARGA SÁNDOR: Belső-mezőségi példák a táncosok és zenészek közötti kapcsolatra. *Folkszemle*, 2010e. www.folkradio.hu/folkszemle

PÉTER MOLNÁR

“...folk dance has been transformed...”

Tradition and Modernization in the Folk Dance Culture of a Transylvanian Village

During the collation of traditional and modernized dance cultures I place the emphasis on the social role and status of the dance, by which I verify the theory that traditional and modern phenomena of this culture form homogeneous, comparable and functionally continuous categories. Modernizational mechanisms that influenced local lifestyle concluded the transformations of certain phenomena in the dance culture of Visa, which resulted in the following dichotomy: on one hand, novelties infiltrated the village, whereas a demand for preserving traditional values appeared coincidentally. All these processes cannot only be experienced in cultural phenomena relating to dancing, but they also influence social relations.

GATTI BEÁTA

„...aki hisz abba, az látja csak...”

A rontás hiedelemköre Visában

A kocsis az útszéli fészület tövében piszmogott valamivel s olyakor fölpillantott a rozsdás bádóg-Krisztus torz figurájára, keresztet vetve. (...) László csak most vette szemügyre ezt az embert. (...) Mit csinált a fészület alatt és miért vetett keresztet? – gondolta magában László. Úgy látszik, katolikus. Meg is kérdezte tőle. Az öreg azonban tiltakozott. Református ember, ő is, meg valamennyi ija-ijja, mondotta.

– Akkor miért vetett keresztet? – kérdezte László. – Honnan tanulta?

– A románoktól – felelte a kocsis. – de csak ezen az egy helyen szoktam, ezalatt a Krisztus alatt, mert valahányszor erre járok, ennek a tövében ásom el a kövé vált pénzt.

– Hát az micsoda és miért teszi?

– A kövévált pénz a báréi szakadéokban van. De ez alatt a kereszt alatt ismét arannyá válik. Igaz, hogy csak a Varangyosnak. (...)

– Hát az a Varangyos micsoda?

– Ki tudhassa azt, tiszteletes úr? – hümmögött a kocsis. – Csakhogy aki után alkonyatkor hazáig cuppog, az meghal.

– Babona ez, hallja! – szólt rá László. (...)

– Ez ugye, – kérdezte László – amit a Varangyosnak adnak?

– Ez, ez! – mondta Dávid, komolyan bólogatva.

– De maga csak nem hiszi, kurátor úr?

– Már hogyne hinném? – csodálkozott Dávid. – Most is van a tarisznyámban, tiszteletes úr. Sohase lehessen tudni, mikor találkozik véle az ember?

– De hiszen ez babona! – méltatlankodott László. – Kurátor létére hogy hihet effélékben? Dávid hümmögött.

– Az az urak dolga, tiszteletes úr, hogy higgyenek. Szegény embernek hinni kell mindenfelét, csakhogy elkerülhesse a bajok sokaságát, ami mindenfelől kergeti.

– De ki az Istenben hisz, kurátor úr, az nem fél a bajoktól.

– Ez igaz! – helyeselt Dávid. – Éppen ez az, tiszteletes úr! Isten adta ezt a kőpénzt annak, aki hisz, hogy megváltsa magát a Varangyostól. Legyen áldott Őszentfelsege!

(Részlet Makkai Sándor Holttenger című művéből)

Bevezetés

Tanulmányomban az erdélyi Mezőségeken fekvő Visa példáján keresztül világítom meg a vallás és a népi hitvilág viszonyrendszerét a homo religiosus¹ szempontjából. Témaválasztásomat két fő tényező indokolja. Egyfelől az, hogy a néphit, népi vallásosság a néprajztudomány egyik

¹ A homo religiosus az, aki „mindig hisz annak a szentnek a létezésében, amely meghaladja világunkat, ám benne nyilvánul meg, s ezáltal megszenteli és valóságossá teszi ezt a világot” (Eliade 1999. 192.) Véleményem szerint a gyűjtött hiedelemszövegek nem választhatóak el az azokat megelő vagy azokról mesélő embertől. Nem beszélhetünk valakivel úgy a hiedelmekről, hogy ne kerüljenek szóba életének nehézségei, bizonytalanságai, interperszonális kapcsolatai, így az értelmezési hátót a gyűjtés mikrokontextusa és az akciók-reakciók adják. (Keszeg 2006. 19.)

közkedvelt kutatási témája ugyan, ennek ellenére az erdélyi Mezősége vonatkozóan viszonylag kevés munka született.² Másfelől pedig a terület sajátos földrajzi, etnikai, vallási helyzete és történelme miatt itt a nyelv, a nemzetiség vagy a vallás meghatározó, de nem átjárhatatlan kategóriák. Az egyén és a közösség életét meghatározza ugyan a vallásosság, azonban bizonyos helyzetekben nem (csak) e szerint cselekszenek. Sok esetben az erősebb és a tudatban mélyebben gyökerező néphit jelöli ki a gondolkodás és a viselkedés kereteit, amely gyakran összefonódik, ugyanakkor számos ponton gyökeresen ellentétes a hivatalos vallással. Terepmunkám során ezek megfigyelésére, valamint a közösség számára fontos, intenzíven élő hiedelmek gyűjtésére törekedtem. Így jutottam el a rontás problémaköréhez. Ez, illetve az ellene történő védekezés ugyanis még mindig markáns eleme változóban lévő hagyományos hiedelemrendszernek. Legfontosabb kérdésem az volt, hogy napjainkban milyen formái léteznek a rontásnak, milyen normatív, viselkedésszabályozó erővel bírnak az ezzel kapcsolatos hiedelmek. Arra világítok tehát rá, hogy egy-egy helyzetben milyen rontó és elhárító technikákat alkalmaz(hat) az egyén, valamint kiknek tulajdonítják ezeket a képességeket. Nem, vagy csak részben érintem a következő kérdéseket: milyen helyzetekben, milyen gyakorisággal fordul az ember az egyes rontó vagy elhárító technikák felé, és mikor a vallás felé? Hogyan illeszkednek a mindennapokba és a vallásgyakorlatba a népi hitvilág elemei? Mennyire lehet ezeket a jelenségeket közösségi, élő tudásként kezelni vagy pusztán zárványszerűen marad meg egy-egy archaikusnak mondható hiedelem? Hol áll a hiedelmekkel élő és azokról beszélő ember a közösség szociometrikus hátlójában, illetve hogyan változik a helyzete? Így a vizsgálódásom eredményei egyben nyitásnak is tekinthetők több szempontból egyaránt releváns témák felé, megválaszolásuk pedig további empirikus kutatásokat igényel.

Fogalmi keretek

A néphit és a vallás az európai folklorzisztikában és vallásantropológiában szorosan összetartozó, egymástól elválaszthatatlan jelenségek körét jelölő fogalmak – ugyanakkor az első az uralkodó vallás vagy vallások tanításait és gyakorlatát figyelembe véve értelmezhető. Tanulmányomban Clifford Geertz vallásdefinícióját használom, amely szerint: „a vallás szimbólumok rendszere, amely arra szolgál, hogy erőteljes, meggyőző és hosszan tartó motivációkat és lelkiállapotokat hozzon létre az emberekben, miközben kialakítja a létezés általános rendjének koncepcióit, és ezeket a koncepciókat a tényszerűség olyan aurájába öltözteti, amelyben a lelkiállapotok és motivációk egyedülállóan valóságosnak tűnnek”.³ Mind a néphit, mind pedig a hivatalos vallás elemei, rítusai tehát szimbólumokba sűrűsödnek. A mítoszok utalásaiban (esetünkben a hiedelemtörténetekben) vagy a rituális cselekedetekben jelenik meg mindaz, ahogy az ember a körülötte lévő világhoz viszonyul: „A szent szimbólumok ilyenformán az ontológiát és a kozmológiát kötik össze az esztétikával és a morállal: különleges erejük pedig abban rejlik,

² A népi hitvilág elemeire utalnak a népmesegyűjtemények varázsmeséi (Nagy 1958, 1969, 1975, 1976.) és a szokásleírások (Orosz 1911; Makkai és Nagy 1993; Nagy 1992; Zsigmond és Palkó 1996.) Ezen kívül Kós Károly (Kós 2000.) A Mezőség néprajzában egy rövidebb fejezetet szentel a témának, Vajkai Aurél (Vajkai 1943.) a Borsavölgye népi gyógyászatát vizsgálva érinti azt, Csögör Enikő Tordatúr (Csögör 1998.), Hoppál Mihály pedig Szék hiedelmvilágával foglalkozik részletesebben. (Hoppál 2006.) A legátfogóbb munkák Keszeg Vilmos nevéhez fűződnek. A szerző számos témát vizsgált, így például a jóslásokat, mitikus lényeket, a hiedelmek életpályát modelláló szerepét, a hiedelemtörténetek narratív szabályait és verbalizálásuk helyzetét (Keszeg 1992a, 1992b, 1993, 1996, 1998, 2005). Több évtizedes, 23 ponton végzett terepmunka eredményeként készült el a Mezőségi hiedelmek című, átfogó monográfia (Keszeg, 2006).

³ Geertz 1994. 66.

hogy látszólag képesek a tényeket az értékek legmélyebb szinten azonosítani, s azt, ami egyébként tiszta létező, átfogó normatív jelentőséggel felruházni.⁴

A hivatalos vallás több ponton összefonódik a népi hitvilággal; határaik kijelölése és szétválasztásuk gyakran inkább a vallási vezetők működésének vagy kutatói konstrukciók eredménye, így azt gondolom, hogy együttes vizsgálatuk mutathat teljesebb képet. A hiedelem leggyakrabban néprajzi, vallásantropológiai kontextusban használt műszó, amely implicit módon előítéleteket is hordoz magában, hiszen azt sugallja, hogy csak a másíknak vannak hiedelmei, és mint ilyen, gyakran szemben áll a ráció, a tudományosság kategóriáival. A kifejezés olyannyira kutatói konstrukció eredménye, hogy jelentése egyáltalán nem ismert visai adatközlőim előtt; leggyakrabban a *babonáság*, *boszkonyság*, *öregasszony-beszéd* szavakkal jelölik azt: *Már mi úgy mondjuk, hogy boszkonyság, de nem boszkonya, mert tudja az ördög, hogy mi. De ilyen boszkonyság asszonyok is voltak, sokfélét mondtak az öregek. Ördög beszédek, nem Isten-féle beszédek.*⁵ Kutatásom során Hajnal Albert és Hoppál Mihály meghatározására támaszkodtam, mely szerint a hiedelem „*olyan tudatbeli kép önmagunkról és a világról, amelyet igaznak tartunk, noha nem igazoltunk, mégis eszerint választjuk cselekedeteink eredményét és módját.*”⁶ Keszeg Vilmos azzal árnyalja ezt a meghatározást, hogy a hiedelemrendszer az érzékelő ember és az érzékelés tárgy közé ékelődve irányítja az ember és a környezete kapcsolatát, ezáltal interpretációs modellt is kínál. Kijelöli tehát az észlelt jelenségek és az emberek közti optimális distanciákat és kapcsolatokat, továbbá az emlékezetben felhalmozódott történetek a helyes vagy helytelen cselekvési stratégiákat példázzák.⁷

A terepmunka helyszíne és módszerei

Terepmunkám helyszíne az erdélyi Belső-Mezőségen fekvő Visa (Vișea), Kolozsvártól mintegy negyven kilométerre északkeletre fekszik, néhány nagyobb falu (Bonchida, Zsuk, Kötelend) szomszédságában. Visáról, és általában véve a mezőségi településekről is elmondható, hogy az elmúlt évtizedek történései következtében,⁸ valamint az ország európai uniós csatlakozása ellenére is úgy tűnik, mintha „megállt volna az idő”. A településeket nehéz megközelíteni, elmaradt az infrastruktúra, a lakosság fokozatosan elöregedik, sok helyen komoly problémát jelent

Tejesevény díszítése juhmerés előtt

❖ Kiss Nikolett fotói 2007. április 24-én készültek

⁴ Geertz 1994. 6.

⁵ 71 éves nő. Itt is látható, hogy az egyes hiedelemleányok elnevezése, és a róluk szóló beszéd gyakran kapcsolódik a vallási terminológiához. Ez a komplexitás nem jelenti azt, hogy egy-egy jelenség vonatkozásában, bizonyos kritériumok alapján ne lehetne elválasztani egymástól a vallásosságot, a helyi vallásgyakorlatot vagy a hiedelmeket. Egyetértve Pócs Évával, „tanúi lehetünk bizonyos par excellence vallási vagy par excellence hiedelem jelenségek különállásának vagy összefonódásának egyaránt”, a szétválasztás azonban legtöbbször kutató konstrukció eredménye (Pócs 2008. 280.).

⁶ Hajnal és Hoppál 1980. 68.

⁷ Keszeg 2006. 5-6.

⁸ Az 1920-as trianoni döntés és az 1989-es rendszerváltozás közötti időszakban a Mezőség társadalmi képe gyökeresen megváltozott. Az első világháború és az azt követő időszak alatt a román és cigány népesség

Rontás ellen feldíszított tejesedény Visában

az anyanyelvi oktatás és a vallásgyakorlás, ezek miatt a nyelv, a nemzetiség és a vallás a Mezőségen sok helyen esetleges kategóriává vált.⁹

Visába először a szegedi Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék egy szemináriumához kapcsolódva jutottam el 2007 tavaszán. A kutatócsoportban a választott témám a néphit, népi vallásosság volt. Azóta négy alkalommal vettem részt intenzív, egy-egy hetes terepmunkán, illetve számos esetben néhány napos látogatást tettem a faluban. A terepmunka során törekedtem az emlékezetben és a mindennapi gyakorlatban élő hiedelmek, az azokról történő gondolkodás és a hozzájuk kapcsolódó magatartásformák megragadására. Visszaemlékezöm közül sokan szívesen és szívesen beszélnek a különböző hiedelmekről, *boszorkyaságokról*,¹⁰ mások elzárkóznak, öregasszony-mesének tartják ezeket. Ilyenkor a beszédhelyzetből legtöbbször kitűnik, hogy ismernek, hallottak történeteket különféle hiedelemlényekről, azonban magát a babonássá-

got tartják titkolnivalónak – főként a messziről jött ember előtt. A beszéd-től való elzárkózás másik oka pedig a hiedelmekben való hittel függ össze. Egy beszélgetőtársam megfogalmazásában: „Sokan bolondságnak tartják ezeket, nem hiszik, nem is emlékeznek ezekre, de sokan még mindig hiszik ezeket, s félnek. Félnek, tudod, kell legyen bátorság, hogy ezeket mondják.”¹¹

Terepmunkám kezdetén – amellet, hogy érdekelt a beszélgetőtársaim személyisége, életútja – elsősorban olyanokat kerestem, akik megosztják velem tudásukat, történeteiket a különféle hiedelemlényekről – vagyis hiedelmeket mesélő emberek után kutattam. A hiedelemmel élő embert¹² a saját, intim környezetében azonban csak a terepmunkám második felében, hosszabb ott-tartózkodás után ismertem meg.¹³ Jeanne Farvet-Saada a franciaországi Bocage-ban a boszorkányság témakörében végzett tereptapasztalatait összegezve hívja fel a figyelmet arra, hogy ha a rontó és védekező, gyógyító gyakorlatot akarjuk megismerni, gyökeresen változtatni kell az eddigi kutatói gyakorlaton és szemléleten.¹⁴ Tapasztalatai szerint nem lehet ugyanolyan gyanútlanul rákérdezni a néphit elemeire, mint bármi más jelenségre. Abban a pillanatban ugyanis, amikor a rontás vagy annak elhárítása lesz a téma, megváltozik a beszédhelyzet. A

száma tovább nőtt. Az itt élő arisztokrácia nagy része elhagyta Erdélyt, ezzel párhuzamosan a magyarság lélekszáma folyamatosan csökkent. A falusi emberek életmódját gyökeresen megváltoztatta az 50-es években indult kollektívizálás és iparosítás, melynek során jelentős migrációs hullám indult a városok felé. (Varga 2003. 8–9.)

⁹ Lásd bővebben Keszeg 2006. 13–14.

¹⁰ Valószínűleg a román nyelvből kölcsönözött szó. (Románul a boszorkány boscoane, bosconie.)

¹¹ 35 éves férfi

¹² Olvasatomban a hiedelmekkel élő ember hasonló a Micea Eliade által leírt homo religiosushoz. Így – ahogy arra Eliade is felhívja a figyelmet – kutatásom középpontjában az ember és az ő vallásos gondolkodásának, megélt tapasztalatainak és viselkedésének értelmezése áll.

¹³ Ennek felismerése, s ez az időszak számomra – főleg az egyetemi, javarészt elméleti tanulmányaimból kiindulva – módszertani és emberi szempontból is gyümölcsöző tanulási folyamatot jelentett.

¹⁴ Gagyí 1998. 12–15.

gyűjtő talán csak adatokat, történeteket szeretne megtudni, azonban az adatközlő számára ez szokatlan szituációt teremt. Saját környezetükben ugyanis ezek nem beszédtémák, vagy ha igen, akkor annak komoly és aktuális előzményei vannak. Az adatközlők válaszadási stratégiája is megváltozik ilyenkor. Gyakori reakció a szavak elhallgatása: a tagadás vagy a kulcsszavak kimondásának kerülése, és ezzel párhuzamosan az erőviszonyok felmérése. Ugyanis „abban a világban, ahol a boszorkányság hathat, mindenki, aki kiejti vagy hallja a szót, hatalmat nyer vagy visel el. Minél többet tud (minél több szót képes kiejteni), annál erősebb a benne felhalmozódó potenciális mágikus fenyegetés, és ugyanakkor ő maga is potenciálisan annál fenyegetettebb”.¹⁵ Ez a fenyegetés egyszerre személyes és társadalmi síkon is működik. A helyi közösség megítélésében a beszélő marginális helyzetbe kerül – hasonlóképp, mint az elmesélt történetek rontó alakjai. Másrészt a kimondott szó a gyűjtő számára sok esetben csak információértékkel bír, ugyanakkor a beszélő számára cselekvés is, amellyel egy mágikus valóságot teremt maga köré. Így a gyűjtés és az értelmezés során irányadók voltak számomra Ernst Cassirer gondolatai. A szerző felhívja a figyelmet annak fontosságára, hogy mindenek előtt el kell fogadnunk, hogy a mítosz, illetve esetünkben a hiedelem valóság azoknak, akik használják, akik hisznek benne. Ez azt jelenti, hogy a szöveg maga valóság, a szó és a dolog ugyanaz – a szó kimondása pedig a tett, ami valóságot teremt. Ez tulajdonképpen magának a szómágiának az alapja.¹⁶

A gyűjtési helyzetek – a hiedelmekről vagy a vallásosságról történő beszéd – hasonló rituális keretekkel rendelkeznek, mint az imádkozás vagy a vallomástevés, s ezek során gyakran a töprengő, tépelődő, félelemmel teli ember jelenik meg. A beszélgetések így gyakran a lélek mélységeit hozzák felszínre, ugyanakkor a kultúra egy rejtőzködő szeptét is aktualizálják. Mindezekből kitűnt számomra az is, hogy kulturálisan meghatározott az, hogy hogyan adjuk jelét félelmeinknek. Keszeg Vilmos szerint a „másik, empírián túli világ csupán úgy érzékelhető, ha – rövid időre bár – megjelenik, megjelenésével élményt indít el, ha a két világot legalább átmeneti jelleggel ugyanazon esemény kapcsolja össze. Az elmesélt történetek mindegyike azért bizonyul becsesnek, emlékezetre méltónak, mert a mitikus világ megnyilatkozása, a benne való részvétel ritka pillanatainak emlékét őrzi. Az epikus hagyomány teszi állandóan jelenvalóvá, felfoghatóvá, érzékelhetővé a mitikus világot.”¹⁷

A közölt hiedelmek a gyűjtés során elhangzott szövegek hallás utáni leírása, amelyek sok esetben nem felelnek meg a magyar helyesírás szabályainak. A lejegyzés során néhány nyelvjárási sajátosságot kiemeltem ugyan, ennek ellenére a szövegek nem alkalmasak a mezőszéki nyelvjárási kutatására. A recepciót tovább árnyalják a kommunikáció nonverbális elemei, az elhallgatások, a paranyelv, a beszélgetések alatt megfigyelt térhasználat. A közölt szövegek nagy része saját gyűjtésemből származik; minden ettől eltérő esetben a gyűjtő nevét feltüntettem.

Vallási közösségek Visában

A köztudatban és tudományos körökben is elterjedt tényként kezelik azt, hogy az erdélyi és moldvai magyarság nagy része mélyen vallásos. A vallásszociológiai felmérések alapján kimutatható, hogy a romániai társadalom vallásosabb, mint a magyarországi, ebből is kiemelkedik az erdélyi magyarság. Az Aufbruch-projekt¹⁸ szerint pedig „a társadalom által képviselt, részben

¹⁵ Gagy 1998. 13.

¹⁶ Cassirer 1979.

¹⁷ Keszeg 2006. 23.

¹⁸ Az Aufbruch nemzetközi kutatás 1996–2000 között tíz kelet-közép-európai volt szocialista ország vallási és egyházi változásait kutatta. A projekt alapötlete Paul M. Zulehner bécsi pasztorálteológus professzor nevéhez fűződik. A központi kutatóhely a Szegedi Tudományegyetem Vallástudományi Tanszéke volt. A kutatásról lásd bővebben: <http://vallastudomany.hu/kutat/kutatas/aufbruch/index> (2009.04.30.)

szokásokban megnyilvánuló, ugyanakkor a vallás társadalmi (egyházi) jelenlétére határozottan igényt tartó vallásosság – úgy is, mint a társadalom kulturális életének egy lehetséges formája – Erdélyben erősebb [mint Lengyelországban].¹⁹

Az utóbbi években Erdélyben és Moldvában végzett vallásantropológiai kutatások újabb részletekkel gazdagítják ezt a képet: sok esetben a hagyománycentrikus vallásosság helyett a modernizáció hatására megjelenő új vallási mozgalmak kerülnek középpontba.²⁰ Számos településen a kiségyházak és az új vallási mozgalmak népszerűsége a modernizációval, és ezáltal a helyi közösségek felbomlásával függenek össze. Ahogy Aldridge is megállapítja, a valódi közösségekben a társadalmi kontrollnak morális és vallási alapja volt, ezzel szemben a modern világban ez a kontroll személytelen és elvesztette vallási gyökereit.²¹ Elmondható, hogy a hagyományos közösségek fokozatos felbomlásával csökken a társadalmi kontroll szerepe. Ez pedig előfeltétele annak, hogy egy új vallás mozgalom teret nyerhessen a településen. A vizsgált településen jelenleg négy felekezet működik. Jelen vannak ugyan a neoprotestáns kiségyházak és az új vallási mozgalmak, de nem tudtak igazán gyökeret vetni Visában, velük szemben a közösség attitűdje kirekesztő, erősen érvényesül a helyi társadalom kontrolláló szerepe.

A településen működő vallási közösségeket közül a legnagyobb számban református felekezet van jelen.²² A középkorban még katolikus visai egyházközségről szóló első adat 1450-ből származik, miszerint „Máté erdélyi püspök megengedi, hogy Visán, Alsózsuk leányegyházában, minden szertartás elvégezhető legyen.”²³ A falu középkori temploma a XVIII. század végére használhatatlanná vált, a mai templom 1802-ben Deésy Hosszú Gábor támogatásával épült fel.²⁴ A visai Református Egyházközség hivatalosan Kolozsvár külső egyházmegyééhez tartozik, a falunak saját lelkésze van. A 2007-es lelkészi jelentés szerint a közösség 435 tagot számlál. Közülük néhányan visai születésűek, de már Kolozsváron vagy Szamosújváron élnek, ennek ellenére ide vannak bejelentve, illetve ide tartozik a szomszédos Alsózsuk is, három lélekkel. A lelkészi jelentések tanulsága szerint évente átlagosan egy-két ki- és betérő tag van, főleg az adventisták és az ortodoxok részéről. A református egyház egy erős társadalmi keretet is biztosít a falu magyar nemzetiségű részének. Többször megfigyeltem például, hogy arra a kérdésemre, hogy ki a legidősebb a *faluban*, adatközlőim úgy válaszolnak, hogy ki a legidősebb az *egyházban*. A falu hozzávetőlegesen 250 fős román és 30 fős cigány lakossága 1949 óta ortodox (görög keleti) felekezetű.²⁵ Saját vezetőjük nincs, pap a szomszédos Kötelenről (Gädälin) jár át. Az 1812-ben épült régi fatemplom mellett a falu *románok közt* nevű részében néhány éve épül egy újabb kőtemplom. Tereptapasztalataim szerint a faluban elfogadott, hogy az ortodox vallás a román nemzetiséghez kötődik, de például a román–magyar vegyes házasságban élők mindkét felekezet ünnepeit megtartják.

¹⁹ Gereben–Tomka 2001. 14.

²⁰ Kinda és Pozsony 2005; Carlile-Kovács és Puskás 2007; Peti 2008; Csata, Kiss, Kiss és Sólyom, é.n.

²¹ Aldridge 2000. (Idézi Peti 2008. 388.)

²² Az adatok a visai Református Egyház anyakönyveiből és lelképásztori jelentéseiből, valamint a helyi vallási közösségek vezetőitől származnak.

²³ Kiss 2006. 40.

²⁴ Bánffy György erdélyi gubernátor jószágigazgatója.

²⁵ A Román Görög Katolikus Egyház (Biserica Română Unită cu Roma) 1697-ben jött létre, amikor az erdélyi Ortodox Mitropolia csatlakott a katolikus egyházhoz, elismerve a pápa fennhatóságát. A további egyházszervezést a Habsburg uralkodók is szorgalmazták. 1948-ban a kommunista hatalom a homogén román nemzet létrehozásának érdekében erőszakosan betiltotta a Görög Katolikus Egyházat, tulajdonát államosította, tagjait pedig beolvasztotta az ortodox egyháza. 1989-ben újrászervezték az egyházat, és ezzel együtt elindult egy visszarendeződési folyamat (Gergely 1991., Arens 2005.). Így például a Székely-Mezőségen fekvő Mezőpaniton sokan visszatértek a görög katolikus valláshoz.

A Jehovai Tanúi működése az 1920-as évekig nyúlik vissza. Tanításukat egy, az első világháborúból hazatért, leszerelt katona kezdte terjeszteni. Jelenleg a faluban nyolc tagjuk van. Saját közösségi épületük nincs, egy-egy lakóházban gyűlnek össze heti rendszerességgel. A felekezet tagjai a faluban a „hívő” ragadványnevet viselik

A Hetednap Adventista Egyház 1990 után kezdett teret hódítani a településen. A vajdakamarási egyház filiájaként 2001-ben két hét alatt épült fel az imaházuk. Híveik száma tíz, a faluban általában a szombatista elnevezéssel illetik őket. Taglétszámuk bővítése érdekében több alkalommal szerveztek előadásorozatokat, imaórákat.

Összefoglalva elmondható, hogy a modernizáció hatására megjelenő kisegyházak nem igazán tudtak gyökeret vetni Visában. A történelmi egyházak társadalmi keret biztosítanak az ott élők számára, amely Granovetter terminológiájával élve erős kötésű kapcsolatokról áll,²⁶ és a rokonsági vagy műrokonsági kapcsolatok mellett nagymértékben meghatározza a falu szociometriai hálózatát.

A krízis szerepe a hiedelmek működésében

Ahogy arra az előzőekben már utaltunk, a vallás „kialakítja a létezés általános rendjének koncepcióit.”²⁷ Ugyanakkor a hiedelmekhez is elsősorban ún. krízishelyzetekben²⁸ fordul az ember, egyfajta választ keresve az emberi bizonytalanságra.²⁹ Gagyi József szerint ez „küzdelen azért, hogy [az ember] mindenre kiterjessze azoknak a szimbólumoknak az érvényességét, amelyek világunkban – égen és földön – eligazítanak. Éppen annak a megtapasztalása vezethet aggodalomhoz, szorongáshoz, hogy az élet egyik vagy másik aspektusával szembesülve ezek a szimbólumok használhatatlannak bizonyulnak. A szorongás értelmezése: a szimbólumok hatókörének kiterjesztése; a világ rendjének – a hitnek, hogy van rendje a világnak – a megerősítése”.³⁰

Krízishelyzetek az egyén és a közösség életében egyaránt jelentkezhetnek. Az előbbieket szorosan összefüggnek az egyéni sorssal, életúttal, míg az utóbbiak az egész csoportot érintik. Jelen tanulmányban mindössze egy ilyen, az egész közösséget érintő krízishelyzettel szemléltetem a fentieket. Tapasztalataim szerint Visában ez egy tavaszi gazdasági ünnep, a juhmérés alkalmával a legintenzívebb.³¹

A juhmérés Szent György napjához (április 24.) kapcsolódik, ami kiemelt, tavaszközöntő nap. Erdély számos területén – így Visában is – közösségi juhászattal foglalkoznak, az itt élő emberek jelentős részének ez biztosítja megélhetésük egyik forrását. A juhmérés, tehát az a kiemelt jelentőségű esemény, amikor az esztenaközösség tagjai kiszámítják, hogy a közös nyájba beadott juhaik után mennyi tej illeti őket az évnek azon időszakában, amíg a juhok a pásztor felügyelete

²⁶ Granovetter 1991.

²⁷ Geertz 1994. 66.

²⁸ A kifejezést Gagyi József tanulmányára támaszkodva használom (lásd Gagyi 1998. 101-124.). E szerint a krízis fő jellemzői, hogy olyan, fenyegetettség, feszültséggel teli helyzet, amely aktivizál, mozgósít, ezáltal választ (ami gyakran a helyzet megértését és terápiáját is jelenti) kínál az egzisztenciális fenyegetettségre, félelemre vagy szorongásra.

²⁹ Wolfgang Behrlinger a XV–XVII. századi Dél- Németország példáján keresztül vizsgálta a boszorkányüldözések és a klímaváltozás összefüggéseit. A korabeli „kis jégkorszak” különösen érzékenyen érintette az agrártársadalmakat. A társadalom magyarázatot keresett a nehéz körülményekre (a klíma zordsága, az ebből fakadó éhezések, járványok), a választ pedig a bűnbakképzés, a boszorkányüldözés jelentette. Behrlinger szerint „békéidőben törvényesen soha, sem előbb, sem később nem végeztek ki annyi embert kegyetlenül, mint 1560 és 1630 között.” (Behrlinger 1990. 372.)

³⁰ Gagyi 1998. 107-108.

³¹ Mindeddig két alkalommal (2007, 2008) vettem részt Visában a juhmérésen. Ezúton köszönöm meg Csempesz Péter segítségét, aki Visában és Magyarlónán részletesebben is foglalkozott a szokással, és hasznos információkkal látott el a témával kapcsolatban. A visai juhmérésről lásd bővebben Henics 2005.

alatt a falu körüli legelőkön vannak. Ekkor ugyanis minden gazda megfeji a juhait, a kifejt tejet pontosan lemérik, erről jegyzőkönyv készül. Ebben meghatározzák a gazdák sorrendjét, vagyis azt, hogy ki az első gazda, ki a második stb. A későbbiekben ezen sorrend alapján fejthetik meg a nyájhoz tartozó összes juhot. Vagyis ez az egyetlen nap (a juhok egyszeri megfejeése) határozza meg azt, hogy milyen mértékben részesednek az év nagy részében a tejhaszonból.

A szokáshoz számos hiedelem, termékenységvarázsló rítus, a tejet és a juhokat védő szimbolikus mozzanat kapcsolódik. A mérés előtti nap történik a nyáj összeadása, amikor mindenki megfeji a juhait, hogy a másnapi mérésen azonos feltételekkel indulhassanak, majd kezdődik a kihálás. Ez a juhok közös kihajtását jelenti, amikor a gazdák egész éjszaka őrzik az állatokat, közösen ügyelnek arra, hogy ne történhessen közben csalás. Az összeadáskor és a kiháláskor sem lehetnek jelen lányok vagy asszonyok: *„Régen az asszonyok vagy a leányok nem mentek vissza a mérésre, csak amíg megfejték a juhakat, azután az emberek dogá vot.”*³²

Az eseményeket mindig hangoskodás, zaj, nótázás kíséri, a kihajtás zöld ágakkal, ficfavesszőkkel történik, amelyeknek gonoszűző szerepük van. A kapukba tövises ágakat tesznek, amelyet a falu széléről hoznak, ahonnan már nem hallatszik a kakasszó. Ez a különféle tejrontó lények, elsősorban az alakváltoztató képességekkel bíró prikulics ellen biztosít védelmet:³³

*„Meg az volt a szokás, hogy Szent György napkor, ez április 24-én vagy ilyenkor van, jön a prikolics és elveszi a juhoktól a tejet. Mer nálunk megvan ez a mérés. Akkor Szent György napkor, minden kapura tettek egy ilyen csipke, rózsabokrot. Ez, amelyik ez a tövisrőzsa, az a vadrózsa. Egy olyan bokrot tettek, hogy ne tudjon bemenni a prikolics, hogy elvigye a juhoktól a tejet.”*³⁴ A fejés délben kezdődik, amikor általában zenészek kíséretében visszahajtják a juhokat a közösen felépített karámhoz (sztrungához). A visszaemlékezések alapján korábban szokás volt a vízzel történő öntözés és a papalugar állítása is:³⁵ *„Ha jó idő vot, még öntöztek is vízzel, még leányokat, az asszonyokat is ha elkaptak. Ha vot zöld ág, akkor vágtak le és egy embert béboríták jól zöld ággal fejétől lefelé. Annak ugy mondták papalugar. Ezt nemigen vállalta senki, mert ezt öntözték meg jobban. A leányokat ha elkapták a legények, még a vályuba is megferesztették.”*³⁶ A tejet virágokkal feldíszített edényekbe fejk, amit csíkos terítőkkal takarnak le, a gazdák pedig fehér kötényt viselnek. Egymást a Szerencsét a beméréshez! jókívánsággal üdvözlnek. A sztrugán belül csak a fejk tartózkodhatnak, valamint fontos szabály, hogy nem szabad semmiféle folyadékot bevinni. Az esemény este táncmulatsággal zárul.

Az itt bemutatott termékenységvarázslással és a jószág, a tej védelmével kapcsolatos hiedelmek szimbólumrendszerének további, részletes elemzésére nem vállalkozom.³⁷ A példa alapján azonban látható, hogy ezekben a krízishelyzetekben hogyan bátyázza körül magát az ember a különféle szimbólumokkal, illetve hogyan aktivizálódnak a hiedelmek. Ezek révén ugyanis „kifejezhetővé, a kifejezés révén megfoghatóvá, a megfoghatóság révén pedig elviselhetővé válik a fenyegetés.”³⁸

³² 84 éves nő kéziratos füzetéből. Lejegyezte Varga Sándor.

³³ A prikulics emberfeletti képességekkel rendelkező személy, legfontosabb tulajdonsága, hogy állattá (általában kutya, macska) tud változni.

³⁴ 78 éves férfi

³⁵ A kalotaszegi Mérán a mai napig szokás juhméréskor a vízzel történő locsolás.

³⁶ 84 éves nő kéziratos füzetéből. Lejegyezte Varga Sándor.

³⁷ A népi kultúrában megjelenő szimbólumok elemzéséhez példákval gazdagon illusztrált összefoglalást nyújt Tánczos Vilmos. (Tánczos 2007.)

³⁸ Gagyí 1994. 113.

Tér és idő a hiedelmekben

A népi hitvilág vizsgálata során szembetűnő a tér és az idő sajátos felfogása. Pócs Éva szerint a természetfeletti lényekkel való találkozásról és az ellenük történő védekezésről szóló hiedelemszövegek alapján megrajzolható a magyar néphit horizontális térszerkezete.³⁹ Ez a tér kettős tagolású, amely egy emberi (falu, saját falu, ház, lakott terület) és egy természetfeletti (határ, falu környéke, más falu, senki földje, házon kívüli) részből áll, a kettő között pedig szimbolikus tartalommal is rendelkező határok húzódnak. A gyűjtött anyagból kikristályosodnak a természetfeletti térfél valós helyszínei, amelyek gyakran földrajzi és szimbolikus határok is egyben:

„Innét a hegyoldalról látták azt a fényt, s azt mondták innét pont a temetőbe ment, s a lüderc vót ott.”⁴⁰

„Jártak itt olyan öregasszony, vót, hogy ment itt fejlül a kerteknél, jártak, hogy mennek, hogy vegyék el a tehenektől a tejet. Egy csomó bolond asszony. Át tudtak változni kígyónak, s macskának, kutyának.”⁴¹

„Az x.y. néni egy reggel, korán reggel valami pénzeket talált, pont a keresztút közepén, tudod. S hát, azt mondja, olyan régi ötlejesek, olyan alumínium ötlejesek voltak azok, a Csau idejébe, s vót vagy öt vagy valahány, s elvette. Na, nem gondolta ő, hogy pont úgy egymásra vótak rakva. (...) Igen, hogy mit is jelent az. Hát olyan hetüs beteg volt, hogy jaj vót neki, orvos se kapta baját. Valami a román egyháztúl, valami, ápfincsitá, olyan szentelt vizet hoztak, s azt amikor megitta, attól helyre jött.”⁴²

„Hát beszéltek, hogy itt vót, s ott vót. Báréba (Visával szomszédos falu) történt akkor, úgy mondták, hogy egy asszony (prikulics volt).”⁴³

Az emberi világban különböző attribútumok utalnak a másik térfélhez tatózashoz, mint például a fordítottság, a balkezesség vagy a különféle testi rendellenességek. A hiedelemként jellemzően a másik térfelet reprezentáló mágikus tárgy tulajdonosai (amelynek a téren és időn kívüli tudásukat köszönhetik). A hiedelemtörténetek szerint a természetfeletti világban tett látogatás nyomai az emberi világban nem tűnnek el. Így például a másik világban történt viaskodásból származó sérülések a visszatérés után is látszanak, illetve onnan visszatérve gyakran rajtuk marad más árulkodó nyom:

„Aztán ennek az öregasszonynak itt fejlül mindig meg volt karcolva (az orra). Már régi öregasszony, meg van halva. Aztán annak mindig össze vót karcolva az orra, mert mentek valahova és valaki megfogta és megkarcolta vagy valahogy kicsinálódott.”⁴⁴

„Jaj, hát régen, régen mondták, hogy na, vót egy prikoric. Olyan mint, mint a kutya. Kutya. Igen, azt mondták a nagyanyámék, hogy kutya vót. Akkor hogy valaki ment egy nő, egy asszony, s az a kutya ismerte, az a férfi aztat a nőt. S akkor megcsinálódott kutyának. Átváltozott kutyának. (...) Éjjel, igen, nappal nem. (...) Éjjel, mind összetépte a ruhát az asszonyon, igen. S akkor az asszony, mikor hazament, meglátta foga közt úgy a szált, s megismerte. Akkor elment tüle, nem ült vele többet az asszony, hogyha a férje az vót.”⁴⁵

A tér duális rendszere az idő duális rendszerével korrelációban működik, és a mágikus térbe jutás egyúttal időn kívülségbe jutást is jelent. Hasonlóképp a térhez, e tekintetben is valós és szimbolikus határként működő időszakokról beszélhetünk. Különösen sok hiedelem fűződik

³⁹ Pócs 1983.

⁴⁰ 35 éves férfi

⁴¹ 82 éves nő, Varga Sándor gyűjtése.

⁴² 35 éves férfi

⁴³ 89 éves nő, Gatti Beáta és Márton Gábor gyűjtése.

⁴⁴ 71 éves nő, Varga Sándor gyűjtése.

⁴⁵ 89 éves nő, Gatti Beáta és Márton Gábor gyűjtése.

a református és az ortodox egyházi év jeles napjaihoz (húsvét, karácsony, Szent György, Szent András napja stb.), az emberélet fordulóihoz és az átmeneti időszakokhoz (éjszaka, éjfél, hajnal). A tér és az idő szoros összefonódása a két világ közti kapcsolatteremtés során kristályosodik ki. Bahtyin szerint ugyanis „Az idő tulajdonságait a tér tárja föl, a tér viszont az időn méretik fel tartalommal. E kereszteződések, a tér- és időbeli ismérveknek ez az összeolvadása határozza meg a művészi kronotoposz jellegét.”⁴⁶

A rontás hiedelemköre

Pócs Éva meghatározása szerint „a rontás a magyar népi hitvilág egyik legfontosabb mági-
kus eljárása. (...) Bármilyen ártó célú cselekvést jelenthet: módja, eszközei, ideje, helye, a végző személy és a célok rendkívül változatosak. A rontás képességét általában különböző természetfeletti erejű személyeknek vagy természetfeletti lényeknek tulajdonították; legáltalánosabban a boszorkánynak. (...) A rontás hite nem minden esetben kötődött konkrét (valóságos vagy elképzelt) lényekhez, hanem mindig élt egy általánosabb rontásfogalom, amely az idők folyamán valószínűleg egyre nagyobb teret kapott.”⁴⁷

Terepmunkám során többek között arra kerestem választ, hogy az embert mikor és miként befolyásolják a hiedelmei, a hite vagy a ráció. Vagyis egy-egy bizonytalan, krízis- vagy döntéshelyzetben az egyén miért épp a rontás valamely formájához fordul. Komáromi Tünde az aranyosszéki gyógyító román pap alakjának vizsgálata során hívja fel a figyelmet arra, hogy a rontás hiedelemköre mögött legtöbbször ismeretlen, titokzatos eredetű problémák, betegségek húzódnak. „A titokzatosnak tűnő, orvosilag ilyen formában le nem írt és el nem fogadott betegségek egy egészen más világkép részei, amely látásmódjának megfelelően egy másfajta szimbólumrendszeren belül írja le, és ennek megfelelően gyógyítja őket. Az általam vizsgált betegségek jórészt lelki eredetűek, interperszonális kapcsolatok termékei. Archaikus gyógymódjaikat föl lehet fogni a pszichoterápia analógiáiként, mert hasonló természetűek, és ugyanazt a funkciót képesek voltak betölteni. Az emberek természetes betegségszemlélete, úgy tűnik, tökéletes összhangban van a pszichoszomatikus betegségfelfogással, mely azt feltételezi, hogy test és lélek bajai egymással összefüggnek, s hogy lelki/tudati bántalom generálhat testi bajt (és fordítva).”⁴⁸

Ezt támasztják alá visai tereptapasztalataim is. Adatközlőim leginkább akkor fordulnak a hiedelmekhez, amikor olyan problémával kerülnek szembe, amelyek ismeretlen, bizonytalan eredetűek vagy interperszonális kapcsolatokon alapulnak, és mint ilyen, a közösségen belül kell megoldani. Ezt erősíti meg a kollektív tudás is, vagyis azok a köztudatban élő hiedelemtörténetek, amelyek valamikor sikeres vagy sikertelen cselekvési stratégiának bizonyultak. A rontás mindig az élőlények lényegi tulajdonságai ellen történik, így például az ember egészsége vagy vagyona, az állatok termékenysége sérül. A hiedelemtörténetek alapján pedig kikristályosodik egyfajta holisztikus, teljességre törekvő világkép, amelyben mindennek konkrét, számukra világosan megmagyarázható oka van. Ahogy azt az eddigiekből is láthattuk, ez konfliktus- és csapásmagyarázó, problémamegoldó mechanizmus is egyben. Így hasonlóan a valláshoz, a rontáshoz kapcsolódó kognitív képek normatív erővel bírnak, társadalmi keretet és cselekvési stratégiákat biztosítanak az egyén számára, a történetek alapján pedig kirajzolódik a közösség rejtett hálózata is.⁴⁹

⁴⁶ Bahtyin 1976. 258. Idézi Pócs 1983. 182.

⁴⁷ Pócs 1981. 368–369.

⁴⁸ Komáromi 1996. 87.

⁴⁹ Alan Macfarlane a dél-angliai boszorkánypereket a vádló és a vádlott viszonyának szempontjából értelmezi. Itt hívja fel a figyelmet arra, hogy a boszorkányperek alulról szerveződnek, és gyakran szomszédsági konfliktusban gyökereznek (Macfarlane 1970). Györgydeák Anita csíki esettanulmányával mutat rá a rontás szociálpszichológiai vonatkozásaira, kiemelve a bűnbakképzés és a csoportközi viszonyok fontosságát (Györgydeák 2001).

Visában leggyakrabban a *csinálmány*, *megcsinálódott*, *megigéződött* kifejezéssel jelölik a rontást. Visszautalva az idézett definícióra, a közösségben elevenen él egy általános rontásfogalom, amely gyakorlatilag mindenkit érint és különféle hiedelemlényekhez köthető. Ahogy azt a következőkből látni fogjuk, ma a hiedelemlények egyik legfontosabb funkciója – a homo religiosus szempontjából – a rontás valamely formájának magyarázata, ami egy-egy feszültséggel teli helyzet szimbolikus feloldása is. A továbbiakban – a teljesség igénye nélkül - ezen hiedelemlényeket vesszük sorra.

Boszorkány

A falusi boszorkányság ma a legtöbb esetben egy szerep, amelyben a rontás ténye nem feltétlenül bizonyítható. A boszorkányság vádjához legtöbbször elég, ha mindössze ennek gyanúja merül fel.⁵⁰ Ezt leggyakrabban a helyi társadalmi normák, viselkedésformák megszegése vagy hétköznapi, szomszédsági konfliktusok indukálják. A boszorkányperekben és a boszorkánysággal kapcsolatos hiedelemtörténetekben szereplő vádlók és a vádlottak viszonyát vizsgálva látható, hogy sok esetben a vádlottak nem rendelkeznek sztereotip boszorkány tulajdonságokkal, és csak elvétve találkozunk én-tudatú boszorkányokkal. Így tulajdonképpen bárki válhat boszorkánnyá, aki a közösségben a fenti kategóriákba esik. Ennek ellenére minden településen, így Visában is meg tudnak nevezni néhány sztereotip tulajdonságokkal, ismertetőjegyekkel rendelkező boszorkányt, akik tulajdonképpen „állandósult bűnbakok, akik a közösség és az egyének magyarázatra váró csapásaira vagy konfliktusaira adják meg a választ.”⁵¹ Ilyen példák a következők:

„Itt mondták, hogy vót egy asszony, hogy vót farka.”⁵²

„Azt mondták, hogy az mikor meghalt, (...) azt mondták, hogy nem tudott meghalni sehogy az, mert az tudott így az ördöggel, meg nem tudom.”⁵³

Visában a boszorkány elnevezésére leggyakrabban a *boszkonyás asszony*, *tudós asszony* kifejezést használják. A boszorkány többféle módszerrel is ronthat, és ennek megfelelően többféle védekezési mechanizmus is ismeretes. Gyakori a szemmel történő megigézés, valamint a participációs mágián alapuló kölcsönkérés és a megrontandó ember (vagy állat gazdája) egy-egy tartozékának elvétele.

„Nekünk tőlünk elvette egyszer (a tehenünk tejét), de az gyütt hozzánk, az az asszony. Gyütt hozzánk, hogy kérjen kölcsön. Pedig nekije vót. Vót tehene nekijek is. De azt mondta, hogy kér, mert gyütt a leánya haza, hogy férjnél vót Bára, s akkor aztán nem elég az ő teje. Hogy csinálnak kávé, vagy nem tudom mit, hogy adjunk kölcsön. Adtunk mi nekije. Nem jutott eszünkbe, hogy miért kéri, miért nem. Egyszer csak gyengült a tehenünk teje. Gyengült, pedig olyan szép nagy vót, mint egy ökör. Sok tejet adott, de el vót véve a tejétül, s a tehen csak gyengült. S mind panaszkodtunk, hogy né, mi történt a tehenünkbe. S akkor aztán azt mondta egy ember, menjünk Korpádra. Ott van egy István bácsi, nem tudom milyen István. Menjünk oda, mer' azt mondja, vigyünk három kútból vizet. S akkor három kútból vittünk egy literesbe vizet, akkor az az öregember olvasott beléje, s vót minden, nem tudom még miket mondott, s meg kellett mondani a tehennek a nevét, Szilaj. S akkor azt mondta, mikor jövünk hazafelé vegyünk három kertből, olyan kerítésből, vegyünk három ágat, s hozzuk, s

⁵⁰ Evans-Pritchard hívta fel a figyelmet először a varázslás és a boszorkányság közti különbségre. Szudáni terepmunkája alatt az afrikai azande boszorkányságot vizsgálva megállapította, hogy a tényleges varázslás és bizonyíthatatlan boszorkányság külön, egymástól függetlenül vizsgálható, a boszorkányság lényege pedig elsősorban a bűnbakképzésben és a rontás vádjában ragadható meg (Evans-Pritchard 1976.).

⁵¹ Györgydeák 2001. 383.

⁵² 89 éves nő

⁵³ 75 éves férfi, Varga Sándor gyűjtése.

tegyük a tűzre, hogy égjen el.. Azzal a szenes vízbe tegyük beléje, s adjuk oda a tehénnek. Mondta, hogy szűrjük az árt a gerendába, be a pajtába az istállóba. Akkor azt mondta, hogy ne szűrjük gerendába, szűrjük a guzsmánynok, szóval aki megcsinálta a tehenünket. Akkor aztán úgy csináltunk. Osztán nemsokára az az asszony, akinek adtunk tejet kölcsön, román asszony. Azt mondta, hogy adjuk nekije a tűt, leghamarabb a nagy tűt. Mer szúrta neki a szivét. Mondtam, hogy nincs itt a nagy tű, mert odaadtam fel anyósomékhöz. Na, elment haza, esmét eljött. Adjuk a csebrest, a kicsi moslékost, hogy csalja be a disznókat, mer' nem akarnak bémenni. Mondom, hogy abba van víz, a csatornánál gyűlt víz, s nem adom, mer' nekem kell az a víz. Na, azt se nem adtam. Na, harmadszor elment haza, s hozott kakast. Csinált ilyen kukoricából kakast, azt mondta, hogy adjam a gyermeknek, akkor vót kicsi a fiam, olyan másfél éves. Odaadtam a gyermeknek, hogy játszódjon a kakással. Akkor azután már lecsendesedett, nem jött többet az asszony. Aztán azután a tehén már mind jobba-jobban lett, aztán jött meg a teje is, de inkább a zsirosa, a tejfölje vót jobban elvéve. Aztán úgy helyrejött a tehén és jobban lett a tehén is. És aztán, na abbul aztán az azt mondta, hogy ne adjunk semmit annak az asszonymnak ezután, mondta az az öregember, aki olvasott a tehényért. Ne adjunk semmit, menjünk, kísérjük ki, hogy vigyen el a háztul semmit az az asszony. Aztán így ment, kísértük ki, aztán semmit nem tudott elvinni az az asszony. Harmadszor, már hasogatta, már muszáj vót gyűjjön, hogy hozott kakast a gyermeknek, hogy avval visszahozta. Aztán nem tudom, a Jóisten tudja, az áldott, de sok babonkák voltak akkoron. Sok. Aztán úgyhogy azután jobban lett a tehény is, aztán adott rendesen tejet.⁵⁴

A rontást okozhatja egy-egy mágikus erővel bíró tárgy elvétele is:

„A Z. néni egy reggel, korán reggel valami pénzeket talált, pont a keresztút közepén, tudod. S hát, azt mondja, olyan régi ötletesek, olyan alumínium ötletesek voltak azok, a Csau idejébe, s vót vagy öt vagy valahány, s elvette. Na, nem gondolta ő, hogy pont úgy egymásra vótak rakva. (...) Igen... hogy mit is jelent az. Hát olyan hetüs beteg volt, hogy jaj vót neki, orvos se kapta bajját. Valami a román egyháztúl, valami, ápáfincsitá (?), olyan szentelt vizet hoztak, s azt amikor megitta, attól helyre jött. Hát ez is valami, de ez nagy boszorkányság vót (...) Itt a szomszédba, ez a második ház itt arra, majd meg is fogom mutatni néked vaj egy nap, hogy hol lakott az a néni, az már meg van halva pár éve, az az tudott ilyen ördögi dolgokat.”⁵⁵

Az eddig idézett hiedelemtörténetek is számos védekező és elhárító technikáról számolnak be. A legtöbb narratíva az újszülött, főleg a még meg nem keresztelt gyermek, illetve a termés és a jószág megigézéséről szól. Erre vonatkozóan a specialisták (tudós ember, román pap) mellett számos, mindenki által ismert és használt eljárás ismeretes, mint például a különféle ráolvasások, lehetetlenségi formulák használata, a szenes víz vetése, a különféle utasítások és tilalmak betartása, vagy ezek kombinációi.

„Úgy mondják, hogy aki iszik a disznók moslékából egy csuporral, azt többet nem igézik meg.”⁵⁶

„(Amikor vetik a szenes vizet,) három versen kell mondani, ha nő, akkor a mejje, ha férfi, akkor a töke repedjen ki. [Az utolsó cseppeket a sarokba öntik.] Mondják, hogy úgy igéződjek meg, mint az ajtó sarka!”⁵⁷

„Régen hittek a szenesvízbe. Ha valaki nem érezte jól magát, fáj a feje, hányingere vót, hamar vetettek szenesvizet. Ha vót közel kut, akkor vettek frisset, ha nem vót tűz, akkor csináltak. Mostanába' gyufával is csinálják: vesznek egy csupar vizet, valamivel csinálnak keresztet(?) és tesznek olyan erős szenet, nem tudom hányat, és valamit mondanak és úgy tesznek, mindha

⁵⁴ 76 éves nő, Varga Sándor gyűjtése

⁵⁵ 35 éves férfi

⁵⁶ 72 éves nő

⁵⁷ 78 éves férfi

*köpnének, de ezt félrefordulva csinálják. Azután adják, hogy igyál belőle. A vízből kellett töltsen az ajtó sarkaiba, még adjan a kutyának is belőle.*⁵⁸

Visában az egyik fő megélhetési forrást a juhtartás biztosítja, emellett szinte minden családban található néhány tehén vagy bivaly is. Így a tejhaszon meghatározó az ott élők számára, és ezért a tej elvétele számos hiedelemtörténet sarkalatos pontja.⁵⁹ A tejhaszon megszerzésének legelterjedtebb módja Közép- Délkelet Európában a harmatszedés volt. Meghatározott alkalomkor, például Szent György napjának hajnalán egy textília húzogatóásával összeszedték a falu egy kívül eső részén a harmatot, ezzel megszerezve a gazda állatainak vagy akár a közös nyáj tejhozamát. A korlátozott javak elméletének megfelelően a zárt közösség javainak mennyisége állandó, és ha egy háznál csökken az állatok adta tejmennyiség, akkor a rontó személy házánál ugyanannyival nő.⁶⁰ A jószág gazdája egy tartozékával szintén megszerezhető a tejhaszon, és ezen elv alapján bármilyen más termény elvehető. A participációs mágia ezen formája egész Európában elterjedt, és a tej elvételét számos közösségben ma is tényleges veszélyként tartják számon. Nem meglepő az sem, hogy a tej elvételével elsősorban nőket gyanúsítanak. A falusi boszorkányság sok esetben a nők szomszédsági konfliktusain alapult, a fejés pedig alapvetően női munka. A rontás eredménye általában rossz tejtermék, véres tej, illetve, hogy az állat egyáltalán nem ad tejet. Tereptapasztalataim szerint Visában szinte minden családban beszámolnak a jószág megrontásáról, a tej elvételéről:

„Ez az asszony itt ni lakott. Aztán az tudta csinálni! Elvenni (a tejet) és adja vissza is. Az apja tudta, s aztán neki, neki akármilyen tehenet vett, neki sok tejet adott!”⁶¹

„De volt olyan, éppen nekünk is megbornyúzott a bivalyunk, s az édesanyámék is, s a kisebbik testvérem, (...) hogy itt lakik, ezen az úton, otthun vót. S elment hozzá egy menyecske, s azoknál, az apósságnál bornyúzott meg egy tehény ott is. S akkor elment a testvéremhez, s azt mondta, hogy jaj, te Erzsi, adjál nekem, azt mondja vagy kilenc szem fuszulykát vagy kilenc szem forgót, és mert azt mondja, olyan szükség van, nem tánta a tehenyünk a poklát. De a testvéremnek vót annyi esze, hogy nem adott. Mert az ki tudja miért vitte volna el.”⁶²

Az esetek többségében ismerik a tejboszorkány személyét, vagyis, egyértelműen tudják, hogy ki rontotta meg az állatot. A boszorkány felismerésének egyik jellemző módja, hogy a megrontott állat bög a boszorkány kapujában.

„Pont a nagyanyám mesélte, hogy vót egy asszony, egy öregasszony, K. néni, úgy mondták. S akkor egy másik asszonynál újra, akkor a kettőnek, ennek a tehene ment a K. néniékhez, s a K. néni ment a másik asszonyhoz. Bőgett a kapunál. De az, azt mondja, úgy beszéltek, hogy azért volt, hogy a kettő, mind a kettő olyan vót, hogy vette el a tejet.”⁶³

A fenti példákából látható, hogy a boszorkány hiedelemköre szerteágazó. A Mezőségen a mai napig talán a legaktívabban élő hiedelemlény; a gyűjtés során az ő alakja hozta felszínre a legtöbb történetet és ezzel együtt a legtöbb régi konfliktust. A boszorkány lehet a közösség tagja, akinek különféle csapásokat tulajdonítanak, ugyanakkor beszélgetőtársaim beszámoltak a fekete mágiát gyakorló személyekről is, akit leggyakrabban a következőkben bemutatandó román pappal azonosítanak.

⁵⁸ 82 éves nő, kéziratos füzetéből, lejegyezte Varga Sándor.

⁵⁹ A tejhaszonnal kapcsolatos hiedelmeknek mitikus alapokkal is rendelkeznek. A mennydörgésisteneknek (Indra, Zeus, Jupiter) általában tejáldozat járt, az újkori Európában ennek a nyomát őrzi az a hiedelem, miszerint a villám gyújtotta tüzet tejjel lehet eloltani (Pócs, 2004).

⁶⁰ Pócs 2004.

⁶¹ 88 éves férfi

⁶² 89 éves nő

⁶³ 89 éves nő

Román pap

A román papról mindössze néhány hiánypótló tanulmány született, alakja szinte teljesen hiányzik a korábbi néprajzi leírásokból, annak ellenére, hogy a hiedelemkör Erdély-szerzte ma is sokkal nagyobb dimenzióban működik, mint gondolnánk.⁶⁴ Az ortodox, román környezetben élő református magyarság átvette a román pap hiedelemkörét; a mágikus eljárások (általában fekete mise, fehér mise, gyógyítások, jóslások) nem a saját felekezetiük, hanem az ortodox lelkész hatáskörébe tartoznak. Keszeg Vilmos a román papot az emberfeletti erejű személyek közé sorolja, Pócs Éva pedig vallásos boszorkánynak nevezi. A hiedelemkör két fő ismérve pedig, hogy a rontás nem közvetlenül a két fél között zajlik, valamint a közvetítő egy divinációs vonásokkal is rendelkező szent személy.⁶⁵

Magáról a szertartásról viszonylag keveset tudunk, a narratívumok alapján két alapvető típus különböztethető meg. Az első esetben az egyén mindössze elmondja jövetele okát, majd a szertartás alatt imádkoznak az ügy érdekében. Ekkor elég csupán kifizetni a mise árát, azon már nem feltétlen kell ottmaradni. A második esetben a szertartás személyesebb, a mise mellett a pap beszélget is a hozzá fordulóval. Ehhez a szertartást végző pap divinációs eszközként gyakran használ könyvet, amelyet a beszélgetőtársaim Bibliaként vagy nagy könyvként neveztek meg; ebből olvassa ki a bűnös nevét vagy a különböző áldásokat, átkokat. Mindkét szertartásnak egyéb elemei is vannak, mint például a károsultnak, betegnek szánt, megáldott ruhadarab, kenyér, szentelt víz átadása.⁶⁶ A hiedelemkör fontos eleme a fogadott rituális böjt, a *ráböjtölés*, *rábütelés* ami általában három vagy kilenc napig vagy hétig, tart, ritkább esetben addig, amíg a cél be nem teljesül: „ha fizetsz misét aztat a misét meg kell bütdel, kilenc napot tartott az az asszony is”.⁶⁷ Pócs Éva szerint ennek alkalmazása „a mágikus kényszerítésnek egészen speciális, az egyház által előírt, testi-lelki megtisztulást célzó böjttől merőben elütő, annál archaikusabb válfaja, amely az európai kultúra újkorában igen ritka jelenség: szinte egyetlen alkalmazási területe éppen a balkáni (romániai) fekete mágia illetve boszorkányság.”⁶⁸

Adatközlőim szerint a hiedelemkör a románság körében általánosabbnak tekinthető:⁶⁹

„Magyarok is vótak, akik hittek, de ezek a románok még jobban vannak oda ezekért. Ezeket a miséket is, hogy fizették a papnak.”⁷⁰

„Van olyan, itt ez a Nicula (Füzesmikola, búcsújáró hely). Oda szoktak járni ezek az ortodoxok. Ha van egy-egy ilyen ember vagy asszony, aki azt mondják, hogy benne van az ördög. Elviszik oda, van valami olyan pap, kalugar. Az asszonyt nem ismert soha. Az megeskedett, hogy nem is fog ismerni asszonyt és nemtommiket ott mond, és asz asszony hánykolódik ott össze vissza. (...) Kivette az ördögöt belőle. Valami azért van benne.”⁷¹

⁶⁴ Bosnyák Sándor, Albert Ernő és Pócs Éva gyimesi (Bosnyák 1977; Albert 1995; Pócs 2001.), Czégényi Dóra zsidói (Czégényi, é.n.), Komáromi Tünde aranyosszéki (Komáromi 1996.), Balázs Lajos csiki (Balázs, 1997.), Vajkai Aurél borsavölgyi (Vajkai 1943.), Keszeg Vilmos (Keszeg 2006.) pedig mezőségi adatokkal és esetleírásokkal árnyalják alakját.

⁶⁵ Pócs Éva hívja fel a figyelmet a román pap nyugati középkori, kora újkori párhuzamaira. „[Valery] Flint a IV-V. századból ír le varázsló papokat, akik szentesített mágikus tevékenységet folytatnak, Bibliából jóslnak (v.ö. könyvnyitás), tolvajfelderítő divinációs gyakorlatot űznek. Richard Kieckhefer szerint a tolvaj, vagy lopott javak megtalálására alkalmazott módszerek az egész középkorban nagyon általánosak voltak, noha sokszor a démoni mágia egy fajtájának tekintették őket. Ami pedig a papok gyógyító tevékenységét illeti, az a nyugati kereszténység területén legalább aXVI. századig általánosnak mondható.” (Pócs 2001. 455.)

⁶⁶ Czégényi, é.n.

⁶⁷ 78 éves férfi

⁶⁸ Pócs 2001. 434.

⁶⁹ Ugyanez a közvélekedés a hiedelemben való hitről is, vagyis „a románok, azok babonásabbak” (64 éves férfi).

⁷⁰ 72 éves nő

⁷¹ 35 éves férfi

Visai terepmunkám során hasonló történetek több, hosszabb-rövidebb variánsával találkoztam. Ezek közül is kiemelkedő a következő: egy magyar asszony a régi szövetkezetbe ment, hogy felvegye a neki járó pénzt, azonban még ott, a helyszínen kirántotta vagy elesett a zsebkendőjéből. Ott két férfi észrevette ezt, és az egyik rátette a lábát a pénzre, majd mikor az asszony elment a helyszínről, ők elitták a talált összeget. Mivel a sértett hiába kérte vissza a pénzét a két férfitől, ezért a kötelendi ortodox paphoz fordult:

„– Román pappal volt. A magyar nem akarta, hogy fizessenek. (...) Románok, csak ezek vannak az ilyen nagy babona dolgokkal. És azt mondja, hogy megkérte a papot. Nem akarta a pap, mert azt mondja, hogy ez nagy dolog, hogy valakit. De azt mondja M. néni, nem úgy akarom, hogy történjen velük semmi. Adják vissza a pénzem. Ezt akarom, hogy fizesse ki. Tíz lejért adtak egy misét. Hogy a pap azt mondja, ő olvasott, tudta ő, hogy honnan, hol a Bibliából. Azokat tudta, na. Azt mondja, hogy megtörtént. És hat hétre, és elment, elment M. néni és megkérte. Én voltam és fizettem misét. Megmondta. De én, azt mondja, ha nem adjátok vissza a pénzem, csak meglátjátok, hogy mire jártok. Mert én, azt mondja, napot tartottam.

– Megmondta nekik?

– Megmondta! Megmondta, és elkacagták magukat.

– Nem hittek benne?

– Nem hittek. És nézd meg, hogy az egyik ember meghalt, és a másik, X bácsi, avval a lábával, amellyel reálépett a pénzre, megparalizálódott! És öt évig ült az ágyon, nem tudott járni. (...) (Az egyik ember felesége) akkor az elment a kapujához az öregasszonynak és azt mondta, hogy na, megölted az uramat! Nem öltem meg, mert azt mondtam, hogy...

– Megmondta nekik.

– Kértelek becsületesen, ha nektek nem volt, csak az a száz lej, hogy igyatok, pedig volt. Ha rászorult az én száz lejemre, amiért, én aszongya, vittem a kicsi tejet, s kínálódta, aszongya. Öregasszony volt, egy kicsi alacsony öregasszony. És akkor, ott van a pap, aszongya, kérdezték meg, én nem azt akartam, hogy haljanak meg. Adják vissza a pénzem! Nem akarták? Na, ott van. Mindenki mondta, hogy ez, ez az M. néni, csinálta. Igen, az is mondta. Azt mondta, én nem tagadom, én azt mondtam, és azt mondom, ameddig ílek. Én voltam náluk kétszer is, kértem a pénzt, adjátok vissza a pénzem. (...) Így mondta, s azt mondták, aztán úgy is mondta a román pap, hogy többet ilyesmit nem csinál. Mert tudod, hogy volt, leányka? Én láttam aztat a halottat! Mert voltunk a temetésen, mert itt falun mennek a temetésre. De annak, ki volt takarva, úgy, ahogy prédikált a pap.

– Igen.

– És hóvazott. Olyan szépen, tél volt. Nekifogott hóvazni. S a két orcája (...) és mondom, hogy, azt mondta, többet soha se. Ippeg mondom, hogy miért csinálta, kérdeztem. Azt mondja, az az asszony annyira megkérte. S azt én tiszta igaz, megcsináltam. De én többet soha senki nem csinállok. De én nem úgy csináltam, aszongya, hogy meghaljanak vagy valami. Az öregasszony azt mondta, hogy a pénzét adják vissza neki nem kell csak az a száz leje. Adják vissza. Nem akarták visszaadni, elkacagták magikat. Na elkacagva maradt, hogy meghalt. De én úgy gondolom, s ippeg mondtam a feleségének, hogy, miért nem hoztatok tik egy orvost ahhoz az emberhez. Mert láttuk, hogy a rózsaszín orcái, a koporsóba betéve drága, s hullott a hó reája és olvadt el. (...) S mondtam, tudjátok mit, tik nem kellett volna eltemetni azt az embert, amíg egy orvost nem hoztok hozzá. Lássátok ti, meg van az halva vagy csak így volt elrejtőzve. Annak piros az orcája. Azt mondta ő, na piros az orcája, te drága, s minden. Piros az orcája. A felesége meg elfordult. De úgy volt, hogy nem is ültek ott. Úgy nekifogott

hóvazni, s mikor adták a keresztet, mert adnak keresztet a papok, akkor tették reá. S ilyen közel voltam a koporsóhoz, s még ott a pap adta, s ott voltam, s mondom: Jaj, mondom, ez az ember, ez nincs meghalva. Hát én halottat ilyen piros orcával nem láttam soha. (...) Nem lett volna muszáj annak a szerencsétlen öregasszonynak elvenni a pénzét. Hát tégedet, aszongya, megbüntetett az Isten, hogy nem tudsz járni. A másik, aszongya, eltemetődött. Lenn van a földbe. S így volt. Ez is meghalt, mikor eljött az ideje, de sokat kínlódott. Nem tudott járni, csak ha vitték. Tettek neki afféle, fából csináltak neki olyan oszlopokat, s úgy ment a végéig is. Sok kínon átment! S lehet, hogy aztán ők átgondolták maguk közt, de már, mint ahogy mondják, eső után köpönyeg.”⁷²

Elemzésem töredékes abból a szempontból is, hogy nem ismerem az erre vonatkozó egyházi álláspontot, valamint a történeteket sem a benne részt vevők (vagyis a károsultak) interpretálásában hallottam. Ennek ellenére megkísérlem értelmezni a tapasztaltakat, mivel egyetértve Pócs Évával úgy vélem, ez az a pont, ahol a boszorkányságot „nem önálló rendszerként, hanem egy vallásos rendszer alrendszeréeként” kell vizsgálnunk.⁷³ A közölt szövegben az isteni igazságszolgáltatás aspektusai tetten érhetők a román paphoz fordulás indítékában (lopás), valamint a végeredményben (betegség, halál). A paphoz fordulás kvázi-nyilvánosságban történik, és a közösség szemében nem minősül felekezeti hűtlenségnek. Általános vélekedés szerint a magyar pap az nincs ilyenekkel, a románok vannak ilyen nagy babona dolgokkal. A hiedelemtörténet sarkalatos pontja a két férfi bűnhődése: egyikőjük agyvérzés miatt lebénult arra a lábára, amelyikkel a pénzre lépett, a másik pedig meghalt vagy élve eltemették.⁷⁴ Így a felelősség, a rontás ténye és következményei közvetve a más vallású, román papra és általa az isteni igazságszolgáltatásra hárul.⁷⁵

Prikulics

A prikulics Mezőség-szerte ismert hiedelemként. Ha szóba került az alakja, azt mindig élénk párbeszéd és számos történet kísérte. Visában *prikorics* vagy *prikulics* néven emlegetik, legfőbb attribútuma pedig az alakváltoztató képessége:

„Hát azt mondták, hogy az is ember, csak csinálódik meg kutyának. (...) Éjszaka. De az inkább a nőket fogja, a férfiakat nem bántja, mert azoktól fél”⁷⁶

A néprajzi irodalom szórványos, és meglehetősen sokszínű adatokkal rendelkezik a hiedelemként alakját illetően. A legtöbb kutató, így például Gönczi Ferenc⁷⁷ és Dömötör Tekla⁷⁸ a küldött farkassal, a farkasemberrel kapcsolja össze. A Magyar Néprajzi Lexikon szerint azon pásztorok vagy egyéb személyek elnevezése, akik képesek farkassá változni, a csordásfarkas szinonimája.⁷⁹ A mezőségi magyarok közt élő prikulics hiedelemköre szerkezetileg egyszerűbb,

⁷² 72 éves nő

⁷³ Pócs 2001. 420.

⁷⁴ Egyes gyűjtött szövegvariánsokban az élve temetés hiedelemköre további történetekkel egészül ki: „*látták más asszonyok is. És ni, eszünkbe jutott, hogy ez az asszony mit mondott, hogy miért halt meg az az ember. (...) Mert nekem az öregasszony mondta, hogy volt ilyen, hogy kiásták nem tudom hány napra rá. Vót olyan, aki csak úgy elrejtett. (...) És amikor kivették, és vagy az ujjai meg voltak rágva, megette ű magának ott. Meg vót amelyik meg volt fordulva, hogy hason volt a koporsóba.!”* (72 éves nő, Varga Sándor gyűjtése)

⁷⁵ Erre utalnak a hiedelemkörhöz kapcsolódó cselekvések helyi elnevezései is, amelyek gyakran műveltető igék: *misét mondatott, megcsináltatta a pappal.*

⁷⁶ 78 éves férfi

⁷⁷ Gönczi 1905.

⁷⁸ Dömötör 1981.

⁷⁹ Nagy és Pócs 1979.

mint a csordásfarkasé, és tartalmilag szegényesebb, mint a román változata. Keszeg Vilmos adatai és a saját tereptapasztalataim alapján a prikulicsot sosem hívják farkasnak, legtöbbször kutya, ritkábban ló vagy macskaalakot ölt. A hiedelemvilágban érvényesülő elbizonytalanodási tendenciák miatt, többen vallási terminusokkal élve ördögnek vagy tisztátalannak nevezik.⁸⁰

A prikulics magányosan jár, átváltozása pedig jeles napokhoz kötődik, mint Szent György vagy Szent András napja, de néhány történet szerint lehet alkalmoszerű is. Az alakváltozás jellegzetes módja a (gyakran hátrafele) bukfenkezés:

„Átfordult a fején háromszor, kutya lett belőle. S aztán, ha nem marta volna más kutya, nem tudott megszállni az ember, addig járt, hogy üsse el vagy ember, hogy gyűjjen belőle egy kicsi vér.”⁸¹

„Mesélték, hogy voltak a fonóba. Tudod, régen jártak a fonóba. S mikor jöttek haza a legények a lányokkal, megállott egy nagy bika az út közepén. Nem akart sehogy se elmenni, semerre felé haza. S akkó’ valamelyik fiú felkapott egy karót a kerítésből. Voltak azok a fonott kerítések, abból úgy ki lehetett szedni egy karót. S valahogy úgy eltalálta, belesúrta, hogy pár vércsepp kifolyt belőle. Mindjárt átbukázott a fején, s akkor kutyának változott és elszaladt.”⁸²

A prikulics megszúrásával, megvágásával felfedhető valódi személye is, az itt idézett történetekben szerepel az ellene való védekezés módja is:

„Meg kell szúrják, mert amíg nem szúrják meg a villával, hogy eresszenek vért belőle”⁸³

Tereptapasztalataim szerint gyakran a prikulics alakjához kapcsolható a tej elvétele is, ami ellen a juh mérés alkalmával a kapukba tett tövises ágakkal védekeznek:

„Meg az volt a szokás, hogy Szent György napkor, ez április 24-én vagy ilyenkor van, jön a prikolics és elveszi a juhoktól a tejet.”⁸⁴

Erre utal az is, hogy az istállóban talált idegen kutyát vagy macskát meg kellett szűrni. Annak ellenére, hogy számtalan történet szól a prikuliccsal való találkozásról, adatközlőim többször megjegyezték, hogy az „ő idejükben nem voltak”.⁸⁵ A létezéséről többen úgy vélekedtek, hogy régen valóban voltak prikulicsok, mára azonban „meghaltak: De régen voltak [prikulicsok], én nem tudom, most miért nincsenek efféle emberek? Miért csak régebben voltak?”⁸⁶ A hiedelemkör meglazulását jelzi, hogy gyakran gyermekijesztőkben („elvisz a prikulics; olyan vagy, mint a prikolics”) emlegetik, valamint gyakran kételkedve beszélnek róla:

„A prikolicsot sokan látták, sokan találkoztak vele, vót, aki még beszélt is vele. De mindenki egyedül vót.”⁸⁷

„Há azok a prikolicsok. Beszélték azokat. Mostanában nem hallszik affélé. Régebben hittek azokban, de most nem hiszem. Aszondja, prikolics te, járt egész éjjel az asszony, mert prikolics [volt]. Mind csatakos vót a szoknyája! Most már nincsenek prikolicsok. (...) Ilyen parasztbeszédék ezek.”⁸⁸

Lüderc

A lidérc alakja szinte az egész magyar nyelvterületen ismert, Visában lüderc néven emlegetik. A hiedelemmonda-katalógus négy tartalmi összetevőjét emeli ki: 1. A lidérc megszerzése, tettei; 2. Szerető alakban kísértő lidérc; 3. A lidérc elküldése, elhárítása a háztól; 4. Lidérccláng, szellem,

⁸⁰ Keszeg 2006. 25-35.

⁸¹ 70 éves nő, Varga Sándor gyűjtése

⁸² 35 éves férfi

⁸³ 82 éves nő

⁸⁴ 74 éves férfi

⁸⁵ 89 éves nő, Gatti Beáta és Márton Gábor gyűjtése.

⁸⁶ 72 éves nő

⁸⁷ 78 éves férfi

⁸⁸ 79 éves nő, Varga Sándor gyűjtése.

egyéb.⁸⁹ Keszeg Vilmos csoportosítása szerint lüderc alakváltoztató képességgel rendelkező természetfeletti lény. A szakirodalom szerint a legfőbb ismertetőjele a lüdláb, erre azonban a Mezőségen nem történik utalás, ahogy a lüderccsirkére sem. A lüderc nem céltalanul bolyong, mindig pontosan ismeri úticélját. Áldozatáig az utat egyenes vonalban teszi meg, és általában a társadalom periferiáján élő személyt választ. A lüderc mindig az embert támadja meg, gyakran a régi szerető képében jelenik meg. Leginkább éjszaka jár, a házba a kéményen keresztül ereszkedik be, akciókörének fontos összetevője az élő személlyel létesített szexuális kapcsolat.⁹⁰ Visában leggyakrabban a lüderc fényjelenségként való megjelenésével találkoztam:

„Innét a hegyoldalról látták azt a fényt, s azt mondták innét pont a temetőbe ment, s a lüderc vót ott. S ott mintha láttak volna valami fényt is. Közbe persze csak ezeknek a régi embereknek volt valami az agyukba. Nem? Lehet, valami világosság is vót ott, valami gyertya meggyújtva, de azt mondták, oda leszállott az ördög a temetőbe.”⁹¹

„Ezt hallottam. Hallottam. Én hallottam. Én a lüdercet is láttom fenn menve. Maga nem látto soha? (...) Még itt Visábo is láttom. Innét jütt Bonchida felül és ott...így ment ni. Fenn. Mind e' rud. S láttom a falunkba, miko' leginy is votam. Vaj mi vot az. (...) Há' hallgasson ide! Innét... itt né lakatt nekünk, ez itt lakik Gy., az hívő ember. Ennek vot egy mámija, amelyik ördögös vót. Az öregasszony. L. néninek hitták. És aszonták, hogy jár hozzája lüderc. Na hát aztán én nem hittem ezeket, sose hittem én ippeg olyan erőst, mos' se hiszek én olyan nem ,tom hogy. De itt laktam ni, ebbe a rossz házbo, az vót az első házom, itt túl. (...)S innét vittem a vizet. Reggel korán az asszony felkél korán és aszongya: Menj, hozzá két veder vizet, me' kell dagasszunk, ho' süssünk kenyeret! Tudja? S kellett víz, na. Még nem vót éppeg megvirradva, de az öregasszon' vaj két hétig beteg vot, L. néni. Miko' jüttem itt a kerítés sarkánál e' nagy világosság előmbe! Megfordultam így a vedrekkal kereken. Há' nízem, há' ni ott keresztül ment, így ni, az erdőn. E' nagy rúd, egy ekkora rúd ni (mutatja a karján), tűz, érti, mind e' tűz. Úgy ment ott keresztül. Jüvek vizér'. L. néni beteg vót. És kérdem a leányát, J.-t, most is él, ott van. Eszerü velem, hetvenkilenc éves ü is. Máriskó! Há' anyád beteg? Ó beteg, te, aszongya, te, aszongya beteg, rosszul... Aztán menyek haza, mondom D-nek, ni te, mit láttom. Neki nem mondtam meg, J-nek.”⁹²

A lüderc egyike azon kevés hiedelemlényeknek, amely elpusztítható, ennek eljárást pedig mindenki ismeri. Egy az ember által kijelölt térbe, egy mágikus körbe kell kényszeríteni, aminek hatására kénytelen megváltoztatni addigi útvonalát. Megkötésének más módjai is vannak, ezeknek mindig fontos eleme a fém: a vasvilla nyelére égő szivarokat (cigarettaikat) húznak, a villa nyelére fémpénzeket tesznek vagy a bakancsból kiálló késsel is megállítható a lüderc. Ezt szemlélteti az alábbi hiedelemtörténet:

„Én is kérdeztem, édesanyám, hát hogy mondják, azt mondják, hogy látták a lüdercet valahol. Azt mondja, hát nem tudom fiam, azt mondták, hogy úgy volt, mintha repült volna haza, s valahová tevődött le valakihez, hogy jár valakihez. (...) Éjszakánként, de nem mondták, hogy mikor. De azt mondták, hogy jaj, Kötelenden vagy Báréba vagy valakihez járt a lüderc, na. S akkor aztán milyen gyenge vót, s beteg, félt tőle, s beszélt vele. (...) Aszonták, hogy olyan langgal ment. Mint egy, mint egy, hogy mondjuk, mikor volt azt mondják a kive. Mint egy kive, úgy ment, úgy repült. (...) Csak ha vót valaki, ha vót olyan asszony, olyan tudósasszony, aki leállította. (...) Azt mondták, hogy úgy állít, szóval mittudomén, hogy kést ver a földbe vagy a bakkancscipőjébe, vagy hogy, az úgy

⁸⁹ Bihari 1980. 135-139.

⁹⁰ Keszeg 2006. 81-86.

⁹¹ 35 éves férfi

⁹² 80 éves férfi, Horváth Csongor és Varga Sándor gyűjtése.

leállítja. Hogy leállította. Úgy hallottam én is, hogy de én mondom, én nem láttam.”⁹³

A lüderc alakja gyakran összerosódik az ördögével:

„– Hát régebben vót, én is láttam két ördögöt. Olyan nagy fläcare, láng vót, aztán ha fütüült, olyan nagy tűz vót. (...) Azt mondták, annak [a Marinak] az apjához járt az ördög. S mikor itt volt az F, s D-nek a lakadalom, én mentem az utcán, kerestem egy récét. S akkor itt, itt ni, ahol lakott M., az apja, ni hát ez a P., ez is is az ismeri, azt mondja, ni verje meg az Isten, te M-nek, ippeg most jö [az ördög]. Na. Én is néztem, s akartam, hogy kiabálok az embernek, mert látta ő is, de félttem. Mert azt mondja, ha kiabál, reád ereszti azt az ördögöt. S azután meghalt egy román asszony. (...) S az is tud, tud az anyja is [boszkonyálni]. Meghalt, s mikor meghalt, innét a cinteremből, onnét is olyan nagy lang látszott.

– Ez volt a lüderc?

– Igen igen.”⁹⁴

„A lüderc. Már úgy mondták neki. Mi volt a lüderc, mit tudom én. De mondom, ezeket csak az ördög, az ördög csinálja. (...) Az is mind csak egy olyan volt, mint ahogy mondták, hogy nem az ördög, hanem a lüderc. Aztán a lüderc is, az is csak egy olyan hülyeség volt, nem volt az állat vagy ember. Csak aztán így mondták. A lüderc. Jár a lüderc. Hol járt a lüderc? Mind azt mondják, hogy az ördögök is. S rígen amelyik úgy mondták, hogy jár az ördög hozzája. De olyan ördög, mint az ember nincs! (...) Nem láttunk ördögöt soha! Mind ahogy mondják, ezek láthatatlanok, ezeket nem lehet látni. Se Istent, se az ördögöt. Aztán azt mondják csak, ha rosszat csinálsz, az ördög segít. Mikor meg jóra gondolsz, az Istenre gondolsz.”⁹⁵

„Leereszkedett egy csillag, azt mondták, hogy meghalt valaki. A másik akkor azt mondta, hogy te ez az ördög volt! (...) Látod milyen nagy farkat húzott a fény, ameddig eltűnt. (...) Látjátok aztat, oda leszel, az az ördög, azt mondja. Közbe orosz rakéta volt.”⁹⁶

Pócs Éva szerint „a lidérc, a szépasszony, valamint a státus nélküli halottakból, kereszteletlen lelkekből vált kísértetek a középkori isteni-ördögi dualizmus jegyében az ördögi oldalra sorolódtak, az egyház ellenük is felvette a sátán-ellenes harcot. Ez a középkorias attitűd tovább élt az ortodox egyház fennhatósági területén, ez segít életben tartani ezekről a nem-keresztény démonalakokról szóló narratívákat is.”⁹⁷

Strágoi

A strágoi prikuliccsal ellentétben természetfeletti lény, nem pedig emberfeletti képességekkel rendelkező személy. A román mitológiában éjszakai antropomorf démon, de ismeretes úgy is, mint a halott szellemeként megjelenő démon.⁹⁸ Eliade szerint a strágoi burokban születik, majd felnőtt korában ezt a burkot magára véve válik láthatatlanná, és különösen kegyetlen, nyugtalan természete van. Meghatározott éjszakákon (Szent Tódor, Szent György és Szent András napján) indul útnak, képes átváltozni kutyává, macskává, békává vagy farkassá, és hasonlóképp mint a prikulics, bukfenchezve nyeri vissza emberi alakját. A strágoiok a falun kívül gyülekeznek, „a világ végén, ahol fű nem nő”,⁹⁹ ahol emberi alakban harcolnak egymással. Gyakran a száraz időjárást is a strágoi hozta rontásnak tulajdonítják.

⁹³ 87 éves nő.

⁹⁴ 80 éves nő, Varga Sándor gyűjtése

⁹⁵ 71 éves nő

⁹⁶ 76 éves férfi

⁹⁷ Pócs 2008. 332.

⁹⁸ Keszeg 2006. 102.

⁹⁹ Eliade 2002. 99.

Ehhez képest a Mezőségen élő hiedelem köre szűkebb, elsősorban az állatok megrontására és az időjárás megkötésére korlátozódik. Tereptapasztalataim szerint alakja gyakran egybefonódik az ördögével:

„A sztrigójokat, én azt nem láttam. (...) Csak ahogy mondták. Sztrigój, úgy mondták. Románul az ördög A magyarok is úgy mondták, hogy sztrigójok. Sok román szót beszéltek, beszélünk még most is. (...) A prikolicsnak mondják, hogy sztrigój. Azt mondja Jancsika nekem, hogy az, aki hisz abba, az látja csak. Én sose láttam. Én sose láttam olyat, soha. Régen mondták, hogy na láttam! (...) Mi nem ismerjük. Van nekünk több ördögünk. Itt Romániában is annyi az ördög, hogy azt hiszem, több mint Magyarországon.”¹⁰⁰ A különböző hiedelemlények attribútumainak, és feltételezhetően, több a közösségben élő hiedelemtörténet összemosódását szemlélteti az alábbi szöveg is: „A sztrigój? Annak talán két farka van, van egy hátul is neki. Mert úgy mondták, de ez is ilyen süket duma ez is, mert én mondtam, hogy nem hiszem. Hogy volt valamilyen mokány. Fennrül a havasokból jött ilyen gerendákkal meg léccel, deszkákkal, így levitte, eladásra. De ilyen családok voltak. Volt három szekér is, volt a nagyobb fia, a kisebb fia, volt egy lánya is. Az egész család, magyarul eljött. És mikor a gyerek kicsi volt, voltak ezek a jóslók. És az megmondta, neki [az apának], hogy figyelj meg, mikor a te gyereked, ez a kicsi 16 éves lesz, azt a farkasok fogják megenni. Hó, hülyeség! S pont azért jöttek le fentről a havasokból, mert általában szoktak járni a farkasok, medve meg ilyesmi. S azt mondták, hogy lejövünk onnan. Egy éjjel, lefektették, 16 éves gyerek volt, lefektették, s reggelre nem találták sehol. Valami vércseppek voltak a földön, de csak cseppek. Mentek arrább, mentek a nyomon, de a nyom eltűnt egy idő után. Eltűnt, mert ott már nagyobb folt vérlett, s több semmi. Mer ott, mintha szétszakasztották volna a farkasok. Na jó. Ez a gyermek, ez pont úgy történt, ahogy megjósolták. Elmentek a szomszéd faluba a gerendákkal meg a szarufával, amit vittek, s jött egy gazda onnan, s azt mondja, hogy vásárolna. Na és, azt mondja, hogy mennyit kértek ezért? Hát, most már, akár mennyit adnál, jó lesz úgy is, hát, mert el voltak bánkódva. Na jó lesz. Háháhá, kacagott [a gazda]. Ahogy kacagott, a foga között meglátott egy a férfi egy olyan szálót a ruhájából. S megismerte. És azt mondta a jósló, megmondta neki, hogy nyolc farkas fogja megenni. Megállott az öreg és azt mondja neki: Uram, ne haragudjon, ki maga? Ó, én vagyok a faluba a leggazdagabb! Nekem hét fiam még van. El is kapta az öreg a fejszét, onnan a szekérből, le is vágta a fejét. Levágta a fejét, azt mondja, hogy a fej lenn a földön változott át. Változott át farkasnak, medvének, mindenféle hülye állatnak. Komolyan! Nyolc vagy kilenc ilyen állatnak változott át. És ilyen hangokat is adott. Én ezt így hallottam, hogy itt magyarázták. Lehet, hogy valami lenne.”¹⁰¹

Összegzés

Összefoglalva elmondható, hogy az előbbi és több, korábban idézett hiedelemtörténetben is számos hiedelemlény alakja, attribútuma összemosódik, sok esetben egy általános gonosz-fogalmat, az ördög kifejezést használják azok megnevezésére. A magyarság népi hitvilágának egyes elemei elkoptak vagy csak töredékes formában maradtak fenn, míg másokat átvettek az ott élő románságtól. Számomra ez nem csak a kultúra állandóan változó, dinamikus jellegére hívja fel a figyelmet. A hiedelemtörténetek ugyanis nem pusztán a számunkra sokszor furcsának tűnő, mitikus lények létezéséről adnak hírt. A világ duális jellege, a jó-rossz ellentétpár, a helyes és helytelen cselekvési stratégiák is megfogalmazódnak bennük, s ezeken keresztül egy erkölcsi és vallásos világkép keretei is kirajzolódnak. Ez a gondolkodásmód arra az archaikus világszemlé-

¹⁰⁰ 89 éves nő

¹⁰¹ 35 éves férfi

letre épül, amelyben „a szentség abszolút autoritása érvényesül”.¹⁰² A hiedelmek olyan mentális állapotokban aktivizálódnak, amikor az egyén vagy a közösség által értéknek tekintet dolgok kerülnek veszélybe: ekkor jeleket keresünk, különféle szimbólumokat segítségével próbálunk eligazodni a világban, melyek a vallással együtt „kialakítja a létezés általános rendjének koncepcióit.”¹⁰³ Így ezek a mentális egészségmegőrzésben is segítenek, hiszen – ahogy a kultúra sok más eleme is – sajátos és jellegzetes válaszokat nyújtanak a létet fenyegető kérdésekre, valamint az emberi szorongásra.

Munkám során számomra talán a legfontosabb tanulságnak az bizonyult, hogy a népi hitvilág vizsgálatakor elengedhetetlen a kutató nyitott, empatikus attitűdje, ahhoz, hogy valódi válaszokat kapjon. Hiszen ha érdemi szót kívánunk váltani, akkor nem pusztán a vallásról vagy a hiedelemlényekről, hanem az azokkal élő emberről is beszélünk kell. Másrészt mindez felhívta a figyelmemet a vallástudományi és a néprajzi módszer, szemlélet együttes használatának fontosságára. Így, egyetértve Issiaka-Prosper Lalèyê-vel, „a vallásos jelenség legalapvetőbb jellemzője, amelyet minden megközelítésnek, legyen az szociológiai, fenomenológiai, antropológiai vagy történeti, figyelembe kell vennie, amennyiben tudományos megközelítés akar lenni, nem más, mint a transzcendencia.”¹⁰⁴

Végezetül ide kívánczok néhány személyes megjegyzés. Számos benyomást, (fény)képet, emléket, barátságot őrzünk és viszünk magunkkal minden vidékről. A bennem élő visai képnek ez csak az egyik fele. A kép másik oldalán ugyanezek az emberek szerepelnek, ahogy a minden napjaikat élik, amint a mezőre mennek, dolgoznak, mulatnak, tréfálkoznak egymással, hiszen ebben a világban még természetes az, hogy „mindennek rendelt ideje van, és ideje van az ég alatt minden akarataknak.”¹⁰⁵ Emberileg sokat tanultam tőlük, ezért tisztelettel és hálával gondolok Visa minden lakójára - különösen a vendéglátóimra – akik mindig készségesen fogadtak és messze-menőkig segítettek a munkámat. Köszönettel tartozom nekik, amiért megosztották velem életük kritikus időszakainak eseményeit, amelyekről gyakran nehéz beszélni. A velük töltött idő nagymértékben gazdagította világlátásomat és az emberi kapcsolatokról szerzett tapasztalataimat.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ALBERT ERNŐ: *Boszorkányos dógok. Gyimesi csángó hiedelemmondák, hiedelmek*. Sepsiszentgyörgy, 1995, Bon Ami Kiadó.
- BALÁZS LAJOS: A fekete mágia interetnikus vonatkozásai Csíkszentdomokoson. *Művelődés* 50./4. 1997. 38-39.
- BEHRLINGER WOLFGANG: Rossz idő, éhínség, félelem. Az európai boszorkányüldözések klíma-, társadalom-, és mentalitástörténeti okai. Dél-Németország példája. *Ethnographia*, 101./3-4. 1990. 363-381.
- BIBLIA. Károli Gáspár fordítása. Letöltés ideje: 2009.05.11.
<http://biblia.biblia.hu/read.php?t=1&b=21&c=3&v=1#>
- BIHARI ANNA: *Magyar hiedelemmonda katalógus. Előmunkálatok a Magyarország Néprajzához* 6. Bp. 1980, MTA Néprajzi Kutató Csoport
- BOSNYÁK SÁNDOR: *A bukovinai magyarok hitvilága*. Folklor Archívum 6. Budapest, 1977, MTA Néprajzi Kutató Csoport.
- CARIL-KOVÁCS FLÓRA – PUSKÁS KATALIN: „Emelj fel helyzetemből, míg kegyelmed le nem jár...” Egy széki, adventista asszony vallásos élete. *Művelődés* 60/6. 2007. 74–80.

¹⁰² Habermas; idézi Lovász 2002. 54.

¹⁰³ Geertz, 1994. 66.

¹⁰⁴ Lalèyê 2003. 311.

¹⁰⁵ Préd, 3.1

- CASSIRER, ERNST: *Symbol, myth, and culture: essays and lectures of Ernst Cassirer: 1935–1945*. (Edited by Donald Phillip Verence). London, 1979, Yale Univ. Press.
- CZÉGÉNYI DÓRA (é.n.): *A romám pap Zsibó hiedelemrendszerében*. Letöltés ideje: 2009.04.10. <http://www.bilet.go.ro/czegenyi.htm>
- CSATA ZSOMBOR – KISS DÉNES – KISS TAMÁS – SÓLYOM ANDREA (é.n.): *Vallás és modernizáció a Mezőségen*. Letöltés ideje: 2009.05.04. <http://adatbank.transindex.ro/vendeg/htmlk/pdf1808.pdf>
- CSÖGÖR ENIKŐ: *Tordatúr hiedelemvilága*. Kolozsvár, 1998, Kriterion Kiadó.
- DÖMÖTÖR TEKLA: *A magyar nép hiedelemvilága*. Budapest, 1981, Corvina Kiadó.
- ELIADE, MIRCEA: *A szent és a profán: a vallás lényegéről*. Budapest, 1999, Európa.
- ELIADE, MIRCEA: *Okkultizmus, boszorkányság és kulturális divatok*. Budapest, 2002, Osiris Kiadó.
- EVANS-PRITCHARD, EDVARD: *Witchcraft, orades, and magic among the azande*. Oxford, 1976, Clarendon Press.
- GAGYI JÓZSEF: *Jelek égen és földön. Hiedelem és helyi társadalom a Székelyföldön*. Csíkszereda, 1998, Pro-Print.
- GEERTZ, CLIFFORD: *Az értelmezés hatalma*. Budapest, 1994, Századvég.
- GERGELY JENŐ: *Az erdélyi görög katolikus román egyház. Regio 2. 3.* 1991. 106–114.
- GÖNCZI FERENC: *A csordás farkas. Ethnographia 16.* 1905. 93–96.
- GRANOVETTER, MARK: *A gyenge kötések ereje*. In: Angelusz Róbert (szerk.): *Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest, 1991, Magyar Közvéleménykutató Intézet. 371–400.
- GYÖRGYDEÁK ANITA: *A rontás szociálpszichológiája*. In: Pócs Éva (szerk.): *Két csíki falu néphite a századvégen*. Budapest, 2001, Európai Folklor Intézet – Osiris Kiadó. 372–418.
- HAJNAL ALBERT – HOPPÁL MIHÁLY: *A hiedelmek természetéről*. In: Frank Tibor – Hoppál Mihály (szerk.): *Hiedelemrendszer és társadalmi tudat*. Budapest, 1980, MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpont. 66–96.
- HENICS TAMÁS: *Juhmérés Visában*. Szent György-napi örökségünk. Budapest, 2005, Etnofon.
- HOPPÁL MIHÁLY: *Széki hiedelemtörténetek*. In: Uő.: *Hiedelem és hagyomány*. Budapest, 2006, L'Harmattan Kiadó. 85–114.
- KESZEG VILMOS: *A kincs hiedelmeköre a Mezőségen*. In: Uő. (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 1.* Kolozsvár, 1992a, Kriza János Néprajzi Társaság. 199–218.
- KESZEG VILMOS: *A cseberbenzés. Egy mezőszégi hiedelemelem eredete és szemantikája. Néprajzi Látóhatár I./1-2.* 1992b, 70–80.
- KESZEG VILMOS: *Egy hiedelmkör sorsa. A garabonciás egy mezőszégi falu hiedelemkészletében*. In: Liszka József (szerk.): *Néprajzi Tanulmányok 14.* Komarni, 1993, Szlovákiai Néprajzi Társaság.
- KESZEG VILMOS: *A román pap és hiedelmeköre a mezőszégi folklorban. Ethnographia 107./1-2.* 1996. 335–369.
- KESZEG VILMOS: *Állatok a mezőszégi hiedelemrendszerben*. In: Füvessy Anikó (szerk.): *Állatábrázolás a magyar néphagyományban*. Debrecen, 1998, Ethnica. 266–280.
- KESZEG VILMOS: *Egy rontás eset. Esemény és interpretációk*. In: Bárh Dániel (szerk.): *Ünneplő. Írások Verebélyi Kincső születésnapjára*. Budapest, 2005, ELTE Folklore Tanszék. 165–188.
- KESZEG VILMOS: *Mezőszégi hiedelmek*. Marosvásárhely, 2006, Mentor Kiadó.
- KINDA ISTVÁN – POZSONY FERENC (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*. Kolozsvár, 2005, Kriza János Néprajzi Társaság.
- KISS GÉZA: *Visai népképes krónika. Híradás egy mezőszégi faluról*. Kolozsvár, 2006, Magánkiadás.
- KOMÁROMI TÜNDE: *Rontásformák Aranyosszéken. A gyógyító román pap. Néprajzi Látóhatár 5./1-2.* 1996. 87–98.
- KÓS KÁROLY: *A Mezőség néprajza II.* Marosvásárhely, 2000, Mentor Kiadó.
- KUNT ERNŐ: *Antropológia és pszichológia*. In: Mohay Tamás (szerk.): *Közelítések. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára*. Debrecen, 1992, Ethnica. 387–406.
- LALÈYÈ, ISSIAKA-PROSPER: *Mítosz és rítus az afrikai vallásos tapasztalatban*. In: Julien Ries (szerk.): *A szent antropológiája. A homo religiosus eredete és problémája*. Budapest, 2003, Typotex. 307–330.
- LOVÁSZ IRÉN: *Szagrális kommunikáció*. Budapest, 2002, Európai Folklor Intézet.

- MACFARLANE, ALAN: *Witchcraft in Tudor and Stuart England: a regional and comparative study*. London, 1970, Routledge-Paul.
- MAKKAI ENDRE – NAGY ÖDÖN: *Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez*. Budapest, 1993, Magyar Néprajzi Társaság – Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézet.
- MAKKAI SÁNDOR: *Holttenger*. Budapest, 1980, Magyarországi Református Egyház Sajtóosztálya.
- ARENS, MEINOLF: 2005 *Jegyzetek a moldvai csángók múltjához és jelenéhez 1*. Letöltés ideje: 2009.04.30. www.korunk.org/korunk/?q=node/8&ev=2005&honap=8&cikk=7949
- NAGY ILONA – PÓCS ÉVA: *Csordásfarkas*. In: *Ortutay Gyula (szerk.): Magyar Néprajzi Lexikon I. Budapest, 1977, Akadémia Kiadó. 531–532.*
- NAGY OLGA: *A három táltos varjú*. Mezőségi népmesék. Bukarest, 1958, Ifjúság Kiadó.
- NAGY OLGA: *Lüderc sógor*. Erdélyi magyar népmesék. Bukarest, 1969, Irodalmi Könyvkiadó.
- NAGY OLGA: Archaikus világnézet és mesehagyományozódás. In: Módy György – Újváry Zoltán – Dankó Imre (szerk.): *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve*. Debrecen, 1975, Déri Múzeum. 619–644.
- NAGY OLGA: *Széki népmesék*. Bukarest, 1976, Kriterion Kiadó.
- NAGY ÖDÖN: Temetési szokások a Maros megyei református gyülekezetekben. *Néprajzi Látóhatár, I./3–4. 1992. 53–63.*
- OROSZ ENDRE: Az apahidai „Papaluger”. *Erdély, XX./2. 1911. 25–26.*
- PETI LEHEL: Transznacionális életformák és szekták. In: Illyés Sándor – Peti Lehel – Pozsony Ferenc (szerk.): *Lokális és transznacionális csángó életvilágok*. Kolozsvár, 2008, Kriza János Néprajzi Társaság. 385–410.
- PÓCS ÉVA: Rontás. In: Ortutay Gyula (főszerk.) *Magyar Néprajzi Lexikon IV*. Budapest, 1981, Akadémia Kiadó. 368–369.
- PÓCS ÉVA: *Élők és holtak, látók és boszorkányok: mediátori rendszerek a kora újkor forrásaiban*. Budapest, 1997, Akadémia Kiadó.
- PÓCS ÉVA: Tér és idő a néphitben. *Ethnographia 94./2. 1983. 177–206.*
- PÓCS ÉVA: Átok, rontás, divináció: boszorkányság a vallás és mágia határán. In: Uő. (szerk.) *Két csiki falu néphite a századvégen*. Budapest, 2001, Európai Folklor Intézet – Osiris Kiadó. 419–459.
- PÓCS ÉVA: Szócikkek egy mágiaenciklopédiához. *Ethnographia 115./1. 2004. 1–46.*
- PÓCS ÉVA: „Rajtunk is történt nagy csoda.” Beszélgetések és elbeszélések a természetfeletről. In: Uő. (szerk.) *Vannak csodák, csak észre kell venni. Helyi vallás, néphit és vallásos folklór Gyimesben I*. Budapest, 2008, L'Harmattan. 279–351.
- TÁNCZOS VILMOS: *Szimbolikus formák a folklórban*. Budapest, 2007, Kairosz.
- VARGA SÁNDOR: *Visai táncélet. A táncos és a zenész kapcsolata*. Szakdolgozat a Pécsi Tudományegyetem BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszékén. Pécs, 2003.
- VAJKAI AURÉL: *Népi orvoslás a Borsavölgyében*. Kolozsvár, 1943, Erdélyi Tudományos Intézet.
- ZSIGMOND JÓZSEF – PALKÓ ATTILA: *Magyaró néphagyományaiából*. Marosvásárhely, 1996, Mentor Kiadó.

Egyéb internetes források: AUFBRUCH-PROJEKT. Letöltés ideje: 2009.04.30. <http://vallastudomany.hu/kutat/kutatas/aufbruch/index>

BEÁTA GATTI

“...only those who believe it, can see it...” – *Beliefs and Their Functions in Visa*

In this study I highlight the relationship between religion and folk beliefs through the results of my fieldwork in Visa. Language, ethnicity and religion represent determinant categories as a consequence of the particular social condition of this area, however their boundaries are not impenetrable. Nevertheless religiousness determines lives of both individuals and the community, folk beliefs – which are stronger and more inherent to consciousness and which are often integrated with the official religion, but conflict also on several points – designate frameworks of thoughts and behaviour in many cases. Beliefs are manifested in such mental conditions in which values, accepted by both the individuals and society, are threatened. By means of beliefs they give particular and typical responses to life threatening challenges and human anguish.

BEDŐ VALÉR

XXI. századi pillanatfelvétel egy erdélyi mezőségi falu táplálkozási szokásairól

*A kiskereskedelmi egységek és az általuk közvetített élelmiszerek térnyerése
a hagyományos paraszti konyhában*

Bevezetés

„A táplálkozás az ember egyetemes, alapvető életszükséglete, amelynek kielégítése sokféle módon lehetséges.”¹ A paraszti gazdálkodás és életmód fontos tényezője a hétköznapi és ünnepi táplálkozás. Nemcsak az élelemtermelés struktúráját befolyásolja, hanem egyben az egyes társadalmi csoportok, kisközösségek, falvak, mikrorégiók és a bennük élő egyének időbeosztását, munkarendjét, ily módon teljes életét átszövi. Tanulmányomban egy mezőgazdasággal foglalkozó erdélyi falu, a mezőségi Visa táplálkozáskultúrájáról, valamint annak gazdasági és kulturális vetületeiről szeretnék pillanatfelvételt mutatni a XXI. századi ember optikáján keresztül. Az írás logikai menete sajátos dichotómia mentén szerveződik:

- az egyént a középpontba állítva, a tanult és alkalmazott hagyományos élelmiszereket előállító technikák, valamint az alapanyagok megtermelését célzó gazdálkodási gyakorlat bemutatása;²
- a személyes motivációt előidéző, változóban lévő mezőségi fogyasztói mentalitás megjelenése a helyi kereskedelem által „kiközvetített” alapanyagok és félkész ételek megszerzésének tükrében.

A helyiek termelési struktúrája, gazdálkodási mentalitása önmagában nem, csak a környezet és a kultúra által felépített keretrendszerben érthető meg igazán. A historiográfiai és geográfiai áttekintés után a gazdálkodás és a táplálékszerzés együttműködését vizsgálom, majd kitérek az egyes alapanyagok előállítására, az azokból készült ételekre és szerepükre a visai ember táplálkozásában. Végül megpróbálok válaszokat keresni arra, hogy milyen mértékben befolyásolja a késztermékek vásárlása a konyhai gyakorlat hagyományait, illetve, hogy közvetett módon milyen hatással van ez a termelési struktúrára.

Interjúalanyaim korlátozott száma, és gyorsan változó kronológiai keresztmetszet, valamint a vizsgált közösség egyedi berendezkedése miatt néhány feltevésem esetlegesen bizonyulhat, ám a munka „pillanatfelvétel” jellege miatt alkalmas arra, hogy az átalakulás egy fázisát bemutassa.³ Emiatt szükségesnek tartom, hogy az egyéni stratégiák is helyet kapjanak az értelmezés keretében.

A kutatás nem egyszerűen a táplálék alapanyagára vonatkozik; a megtermelés jelenkori kö-

¹ Kisbán 1997b. 419.

² A piacra termelésen felül a lokális hagyományoknak és családi ízlésnek megfelelően folyik az asztalra szánt élelem megtermelése, így a személyek és a termelés, az ételeken keresztül folyamatos kölcsönhatásban vannak.

³ Kisbán Eszter ezen egyidejű metszetképek sorozatán keresztül mutatja be kutatásai során a táplálkozáskultúra változásainak folyamatát, amely révén magyarázattal szolgál a változás állomásaira és végkifejletére nézve, az átvett alapanyagok, munkafolyamatok tükrében, illetve hogy azok hogyan illeszkedtek a népi kultúra e szegmensébe.

rülményeinek vizsgálata, az étel elkészítésével és fogyasztásával kapcsolatos múltbéli és jelenkori stratégiák bemutatása új értelmezésekhez vezet el. Ebben a perspektívában a paraszti gazdálkodás – mely egy komplex rendszer – és az életmód változásai, és ezek által társadalmi folyamatok is megmutatkoznak.⁴

Az egyén szempontjából részletesen meg kell vizsgálni, hogy milyen motivációs tényező áll annak a háttérében, amikor saját termék helyett boltból vásárolnak alapanyagot az ételkészítéshez. Ezeket a személyes döntéseket számos tényező befolyásolja, kezdve a médiából érkező trendektől, a divatos gasztronómiai eszméken át, a helyi közösség egyes tagjainak a termékek iránt kialakított értéktulajdonítási.⁵ Utóbbiakat azonban csupán személyes érintkezésekből, interjúk során lehet megismerni, hiszen sok esetben maguk az adatközlők sem tudatosan alkalmazzák. Mindezek együttes értékelése hozzájárulhat ahhoz, hogy megértsük, mi befolyásolja egy adott élelmiszeripari termék megvásárlását, nagyobb kontextusba helyezve pedig megláthatjuk, ez milyen módon befolyásolja az ételkészítés gyakorlatának megváltozását, hosszabb távon pedig az egyes alapanyagok előállítását.

Visai konyhakert ❖ Boros Balázs fotója

Táplálékszerzés, termelés és fogyasztás a kora újkortól napjainkig

A paraszti táplálkozás alapanyagait a hús- és zöldségfélék adták a középkor folyamán is, melynek aránya az aktuális gazdasági körülményekkel, vallási és társadalmi szokásokkal szoros összhangban állt. A marhahús mellett egyre fontosabb szerepet kaptak a disznó, a baromfi és a juh,⁶ valamint az azokból készült termékek is (tej, vaj, tojás, stb.). Ezeket a parasztság körében főleg főzve készítették, hiszen úgy magasabb tápanyagtartalom maradt bennük. A szegényebb társadalmi rétegek másik fontos napi eledelét a kásafélék jelentették, amiket hüvelyesekből (bab, borsó, lencse) és gyökérfélékből (répafélék, petrezselyem) készültek. A XV. században enyhülés következett be a böjti táplálkozásban is, ekkortól fogva az egyház a húsok kivételével engedélyezte a többi állati eredetű élelmiszerek fogyasztását.⁷ A Mezőségben, különösen a szigorú egyházi szabályozás miatt kolostori kezelésben halastavak működtek, melyek kiszolgálták a böjti tilalmak alá nem tartozó halkeresletet.⁸

Míg Magyarországon a késő középkori gabona-konjunktúra következtében egyre szélesebb tömegek számára volt elérhető a kenyér – mind a kovászos, mind pedig a lepényszerűek –, addig az erdélyi területeken a kölesből és rozsból készült kásaételek épültek be a táplálkozás rendszerébe.

⁴ Farkas 2006. 4.

⁵ Farkas 2006. 10.

⁶ A húsfogyasztás gazdasági, társadalmi és földrajzi viszonylatban figyelemreméltó különbségeket tükrözött (lásd erről bővebben Perjés 1963. 37–39., valamint Makkai 1979. 260–263.)

⁷ Kisbán 1997b. 423.

⁸ A reformáció térnyerésével azonban egyre inkább elfogadottá vált az absztinens mentalitás elvetése főleg Erdélyben, melynek következményeként a korábban virágzó kolostorok halgazdaságai megszűntek. Luther tanításai szerint ugyanis mindenki saját belátása alapján dönthette el a húsételek önmagától való megvonásának kérdését (lásd erről Montanari 1996. 130.)

A sajtprés működése

szerep jutott a kásás ételek alapanyagainak. A főzeléknövények közül a répa és káposzta vált kedvelt növénygé, mely utóbbi Erdélyben a XVII. századtól húsos ételek alapanyagául is szolgált. A levesek közül először a *kaszásleves*¹¹ említése történik meg ugyanekkor, amely nevéből adódóan a paraszti konyha tápláléka volt.¹²

A XVIII. századtól a krumpli népszerűsége töretlenül ívelt felfelé, mely nemcsak a kedvezőbb termésátlaggal magyarázható, hanem összefüggésben áll a korszak gabonahiányával is. Erdélyben azonban termelése nem tevődött át a szántóföldre, mint történt az a központi területeken, mivel az 1700-as évek második felére a kukorica végérvényesen dominánssá vált a szántókon.¹³ A húsos káposztát feltehetőleg ebben az időszakban szorítja ki annak töltött változata, míg nagyjából ugyanekkorra tehető a gulyás/pörkölt/paprikás az Alföldön betakarítási munkálatokon részt vevő mezőgazdasági idénymunkások általi elterjesztése ezen a vidéken.¹⁴

A szántóföldi és kertészeti növénytermesztés kibontakozása mellett az állattenyésztés (részben a paraszti birtokon is) belterjesebbé vált a Kárpát-medence központi területein.¹⁵ Egyre fontosabb szerepet kaptak a gabonafélék takarmányként is, következésképpen a hús- és kenyérfogyasztás mennyisége fordítottan arányos viszonyban állt egymással: az egyik csökkenésekor a másik növekedéséről számol be a szakirodalom.¹⁶ A fajtaváltásoknak és a több tejet adó magyar tarkának köszönhetően a tejtermelés nagyobb hangsúlyt kapott, míg a sertés jelentősége bizonyos területeken (főleg Magyarországon) meghaladta a juhtartását.

Fontos említést tenni továbbá a főtt tésztafélék megjelenéséről is, melyek szintén igen hamar közkedvelté váltak.⁹

Kultúrtörténeti vizsgálatok tanúsága szerint az erdélyi konyha életében igazán elsőprőszerkezeti változások a XVII. századtól következnek be, amikor is az Újvilágból érkezett zöldségek nagy többsége hódító úttjára indult. A XVII. századtól a kukorica a kedvező vetőmag-terméshozam aránya miatt rendkívül gyorsan és intenzíven terjedt Erdélyben.¹⁰ A paprika – szinte kizárólagos jelleggel a paraszti gazdaságokban –, a bab, a sütőtök és a krumpli kis fáziskéséssel, a XVIII. század második felétől kezdett elterjedni a régióban. Az importált növények mellett azonban továbbra is fontos

⁹ A XVI. század talán legmeghatározóbb újdonsága a Mediterráneum térségéből érkezett Magyarországra (lásd Kisbán 1997b. 427.)

¹⁰ Montanari 1996. 153.

¹¹ Disznó vagy marhahús fokhagymával (lásd Jankó 1993. 79.)

¹² Kisbán 1997b. 426.

¹³ Benda 1973. 229–236.

¹⁴ Kisbán 1989, illetve Knézy 2007. 58.

¹⁵ Azonban még a XXI. század elején is maradtak olyan reliktum területek (pl. Mezőség), ahol a legeltetés bevett gyakorlat maradt.

¹⁶ Kisbán 1997b. 426, illetve Montanari 1996. 126–130.

A gazdaság fejlődésének hatása a gazdálkodásra és a táplálkozásra

A XIX–XX. század fordulóján végbemenő iparosodási folyamatok kettős hatással voltak a mezőgazdaságból élőkre.¹⁷ Egyrészt az ipari termelésnek köszönhetően csökkent például a hús ára, ami elérhetőbbé tette azt a szegényebb háztartások számára is.¹⁸ Mindemellett a zöldség- és gyümölcsstermelés megsokszorozódása és az új tartósítási eljárások terjedése nemcsak a konzervipar fejlődését idézték elő, hanem kisebb fáziskéséssel a falusi háztartásokban is éreztették hatásukat.¹⁹ A piaci termelésbe bekapcsolódni akaró, az akkorra már saját földjén gazdálkodó parasztnak fel kellett ismerniük, hogy termelési technikáik modernizálása nélkül nem tarthatják a lépést a rohamosan fejlődő gépesített termeléssel. A felesleges paraszti munkaerő a megélhetés miatt elhagyni kényszerült faluját, felgyorsítva ezzel az urbanizációs folyamatokat, illetve ennek következményeként visszaszorítva az önellátó paraszti struktúrák továbbélését.²⁰

Sütemény készítése Visában ❖ Varga Sándor fotója

A vasútépítések robbanásszerű fejlődése kulináris téren is jelentősen csökkentette az erdélyi területek lemaradását a tőle nyugatabbra eső országrészeketől; a luxuscikkeknek számító alapanyagokból (cukor, kakaó, kávé) készült termékek – különös tekintettel a tortákra és süteményekre – előbb a polgári, majd a paraszti asztalokon is megtalálták helyüket. Igaz utóbbi réteg esetében főleg jeles alkalmakkor, lakodalmakon, ünnepeken, családi összejöveteleken. A sült édes tésztafélék közül Erdélyben terjedni kezdett a francia mintára készített, paráznál sült kürtőskalács. Az alkoholtartalmú italok – főleg a sör és a korábban gyógyszerként ismert pálinka – a hétköznapi fogyasztásba való beépülése szintén erre az időszakra tehető.²¹

A XX. században olyan technikai változások is bekövetkeztek, amelyek egyre szélesebb körben forradalmasították az ételkészítés metódusát, csökkentették a konyhai munkára fordítandó időt és a befektetett energiát. Előbb a vaslapos tűzhelyek váltották a kemencéket, majd az 1960-as évektől a gázzal működők, ma pedig sok helyen előfordul a villanytűzhelyek használata is a falusi konyhákban. Az átmenetek azonban nem abszolút érvényűek, hiszen számos helyen – így a kutatott Visában is – párhuzamosan jelen vannak ezek a berendezések a nyári-, illetve a lakóter konyháiban.²² A kemencék funkcióvesztése, illetve eltűnése egybeesik ezzel a trenddel (1970-es évek), valamint a kenyérsütés rendszerességének megszűnésével. A cserépedények használata még a XX. század elején is jellemző volt a háztartásokban, ám szerepüket fokozatosan átvették

¹⁷ Keleti Károly 1881–1883 között végzett első táplálkozás-statisztikai adatgyűjtése még a gyökeres változások előtti táplálkozáskultúráról (termelt alapanyagok, arányok, fogyasztás mértéke) ad képet. Mivel a lakosság 73%-a parasztsághoz tartozott, ezért döntően e társadalmi réteg táplálkozásának vonatkozásait tükrözik a felmérés eredményei (lásd erről Kisbán 1997b. 420.).

¹⁸ Montanari szerint a gasztronómiában is érvényesülő demokratizálódás, valamint a tartósítási eljárások fejlődése is ehhez járult hozzá (lásd Montanari 1996. 208–210.)

¹⁹ Az aszalás mellett a paraszti tartósítási gyakorlat része lett a befőzés, dunsztolás, és a savanyítás, melyek révén a szezonális gyümölcsök, zöldségek alapanyagként minden évszakban elérhetővé váltak. Ez a lehetőség nemcsak az ételek periodikus jellegét csökkentették bizonyos mértékben, hanem változatosabbá tették az étrendet is.

²⁰ Hoffmann 2001. 219.

²¹ Kisbán 1997b. 431–439.

²² Kisbán 1997b. 437; Knézy 2007. 64–65; illetve Farkas 2006. 36.

a század közepétől a fémfedények és zománcozott lábosok, fazekak, tepsik. Ezekkel egyrészt könnyebb, gyorsabb volt a főzés, másrészt pedig időtállóbbnak bizonyultak, mint a cserépből készült elődeik. Az előbbiekhöz hasonlóan az étkészletek, tányérok elterjedése is a gyáriparnak volt köszönhető. Az 1960-as éveitől kezdődően a hűtőszekrények megjelenése a tárolás lehetőségeit növelte, mind az állati, mind pedig a növényi eredetű élelmiszerek, alapanyagok esetében. A fagyasztóládák és a kisebb gépek (kávéfőzők, mixerek, mikrohullámú sütők) a század végén váltak nagy számban a konyhák kellékeivé.²³

Az étkezések struktúrája és funkciója

Az étkezés a táplálkozáskultúra térbeli és időbeli egysége, melynek időpontja, résztvevői, menetének szabályai elfogadott közösségi normák által szabályozott. A heti és évszakos ritmusba integrálódott gyakorlata köznapi és ünnepi jelleget ölthet. Komplex rendszerbe ágyazódik, mely állandó kölcsönhatásban van a természeti környezettel, a gazdasággal, az állami és egyházi központi irányítással, de alapjaiban véve az egyén(ek) egész életmódjával, munkájával, társadalmi kapcsolataival, lakáskultúrájával, illetve az ünneplés módjával és a hitvilággal is.²⁴

A paraszti táplálkozási alkalmak rendszere periodikusan változó folyamat részeként értelmezhető: alkalmazkodik az évszakok váltakozásához, függ az időjárástól, de legfőképpen összhangban áll a termelő tevékenységek évről-évre ismétlődő szakaszaival. Ugyanakkor fontos társadalmi vetülete is van a táplálkozásnak: egyrészt lehet csupán praktikus cselekvés, másrészt viszont társadalmi események, ünnepi alkalmak alapját is adhatja. A résztvevők száma minden esetben jelezheti az étkezés társadalmi vagy funkcionális természetét.²⁵ Egyedül enni magányos tevékenység, célja nem több mint az energia bevitele, időtartama és cselekvési spektruma a táplálék elfogyasztására korlátozódik. Ezzel szemben az evés lehet szórakozás is, mely esetben mind a résztvevők által rá szánt idő, mind pedig az alkalmazott viselkedésminták, gesztusok nagyobb teret kapnak.

A paraszti étkezések struktúrája az utóbbi egy évszázadban szintén nagymértékű átalakuláson ment keresztül. Régebbi gyakorlat szerint az étkezések a szezonális munkákhoz idomultak, rendjük évszakonként eltérő képet mutatott. Telente két főétkezés az ebéd és a vacsora testesítette meg a hagyományos étkezés formáit, míg nyáron három alkalommal vettek magukhoz táplálékot; ezek a főétkezések 1-2 fogásból álltak és állnak ma is. Téli fő étkezéskor a friss főtt, illetve sült ételek (húsok mártás-, pörkölt köret nélkül), míg másik esetben kukoricából, kölesből, árpából készült kásaféléket fogyasztottak a XX. század közepéig. Nyáron kora reggel szalonna, túró kenyérrel, nehezebb munkák esetén húsos leves (paszuly, káposzta), tokány és másodiknak hozzá könnyebb étel, puliszka vagy laskafélék kerülnek az asztalra. Ebédre általában húsos ételt, tokányféléket, pörköltet fogyasztanak körettel. Estére kelve pedig szintén meleg ételféléket készítenek krumpliból, káposztából, tojásból úgy kombinálva az ételeket, hogy változatosak legyenek. Puliszka szinte minden nap került az asztalra, hol hús köreteként, hol pedig hideg ételek, szalonna, túró, hagyma kíséretében. Helyette azonban – főleg a fiatalabb generációk körében – egyre jobban terjed a kenyérfogyasztás. A XX. század második felétől kezd a három főétkezésből álló napi táplálkozási gyakorlata egyöntetűvé válni a magyarlakta területek perifériáin is.²⁶

²³ Farkas 2006. 36.

²⁴ Wiegmann 1971.

²⁵ Farkas 2006. 10.

²⁶ Knézy 2007. 57; illetve Kisbán 1997b. 438.

Földrajz, gazdaság és társadalom viszonya

A mezőiségi paraszti táplálkozáskultúra megismerése szempontjából fontos a természeti környezet és a gazdálkodás ismertetése. A speciális földrajzi viszonyok és az ebből fakadóan meglehetősen zárt társadalmi szerveződés a Románián belüli erdélyi magyar közösségek sajátos arculatát alakította ki. A helyi kisközösségek magyar hagyományaikra támaszkodva lokális válaszokat adnak a régiójuk, országuk helyzete által rájuk kényszerített gazdasági és társadalmi kihívásokra. A mezőgazdaság, mint a hagyományosan alkalmazott túlélési stratégia mellett további gazdasági és mentális erősödést jelenthet a helyi közösségek számára az a felfokozott, változatos orientációjú érdeklődés, melynek tárgya lehet tudományos kutatás, turizmus stb.

A mezőiségi tájat széles, szakadékokkal tagolt hegyhátak, lankás domboldalak teszik változatossá, szinte teljes területét szántóföldek és legelők borítják. Az egykor sűrű erdők maradványait szinte csak a középső és keleti területek magasabb dombvidékén találjuk, nyugati részét a kevés csapadék miatt legeltetésre használt füves területek alkotják. Az erdős dombvidékek közelségében fekszik Visa, az általam górcső alá vett település is.

Mezőség nyugati felén fekvő Visa mintegy 600 fős lélekszámának 80%-a magyar ajkú. A környék fejlett szőlő- és borkultúrájára a római korból is van bizonyíték, a termelés volumenéről pedig XVIII. századi feljegyzések tanúskodnak.²⁷ A dombok között elhelyezkedő falu lakossága a lehető legnagyobb mértékben hasznosítja környezeti adottságok nyújtotta lehetőségeket. Táplálékuk alapanyagainak sokrétű hasznosítása összetett gazdálkodási rendszer eredményeként jöhetett létre.

A faluból csaknem teljesen hiányzik az ipar, a lakosság legfőbb gazdasági tevékenysége a mezőgazdaságban teljeseedik ki, legfőképpen az idősebbek és azok esetében, akik helyben próbálnak boldogulni. Kisebb részük ingázik valamely nagyobb, környező településre, de akadnak olyanok is, akik külföldön (Olaszország, Spanyolország, stb.) dolgoznak. A helyben maradók – döntően az idősebb generáció – is gazdálkodással egészítik ki szerény összegű nyugdíjukat. Mára egyfajta kényszerré vált az önellátásra való törekvés, mely áthatja a mindennapi életüket. A meglehetősen szűkös anyagi lehetőségek és a perspektíva hiánya miatti kihívásokra a régi paraszti életforma válaszait tudják csak adni. A szűk esztendőkhöz alkalmazkodó gazdálkodás szükségessé teszi a tartalékok beosztását, mely egyfajta biztonságot és a büszkeség tudatát adja az embereknek.²⁸ Az életvitelük optimalizálása azonban, amelyhez a késztermékek megvásárlása nagyban hozzájárulhatna, egyelőre az anyagi lehetőségek szűkössége miatt korlátozott Visában.²⁹

A szerzett, megtermelt és vásárolt alapanyagok és az átvett ételek

A helyi ételek rendkívül széles tárházát a sok egyéni változat miatt szinte lehetetlen lenne teljes mértékben ismertetni, ezért az alábbiakban felsorolásszerűen említtem meg ezeket.³⁰ Főleg arra próbálok fókuszálni, hogy az általánosan kedvelt ételek közé milyen újdonságok kerültek be a különböző közvetítő csatornákon keresztül, valamint arra is szeretnék kitérni, hogy mely okok vezetnek azok átvételéhez.

A száraz hidrológiai tulajdonságok, illetve a sok helyen kopárnak tűnő táj ellenére a terület flórája igen változatos, kimondottan alkalmas a gyűjtögetésre. A legelők és mezők nagy mennyiségben előforduló gombafajtái a *csiperkefélék* (*Agaricus*), valamint a *rókaomba* (*Cantharellus cibarius*), melyeket sózva megsütnek, illetve mártásként fogyasztanak. A *mezei sóskát* (*Rumex*

²⁷ Forrás: [http://hu.wikipedia.org/wiki/Visa_\(telep%C3%B4l%C3%A9s\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Visa_(telep%C3%B4l%C3%A9s))

²⁸ Kisbán 1997b. 421.

²⁹ Farkas 2006. 15.

³⁰ A szűkebb régióban elterjedt ételekről bővebben ír Jankó János (lásd Jankó 1993. 77–80.)

acetosa) régen savanyításra is használták, ma inkább megfőzik; a *mezei saláta* (*Valeriana locusta*), a *mezei eper* (*Fragaria*), a *csicsóka* (*Helianthus tuberosus*) és a *csemegebaraboly*³¹ egyaránt az asztalokra kerül levesek, saláták, vagy éppen csemege formájában.

A gyűjtögetés élelemszerző gyakorlata több – nem csak a gazdaságilag elmaradott – térségben él a XXI. században tovább, bár kétségtelen, hogy a fejletlenebb területeken intenzívebben jelen van. A mezőn gyűjtött vadon termő növények felhasználására analógiát találunk még továbbá a moldvai csángóknál is, akik az *erdei salátából*, *dudvából* leveseket, vagy a különböző gombákból – az említett mártásokon túl – tokányt készítenek.³²

A gyűjtögetett növények mellett – jelentőségükben jócskán felülmúlva azokat – a megművelt földön termelt haszonnövények képezik a legfontosabb táplálék-alapanyagokat Mezőség étkezésében. A kenyérgabona zömét adó búza mellett a kukorica továbbra is alapvető szerepet tölt be a termelési struktúrában. A búzalisztból kenyeret és házi készítésű, sült vagy főtt *laskaféléket* (tésztákat) készítenek. A kukorica az idősek számára maig elsősorban a *puliszka* alapanyaga.³³ Az aktív dolgozók számára a kenyér, valamint egyéb, köretként fogyasztott ételek egyre inkább háttérbe szorítják ezt az ételt.³⁴ Felhasználásának másik területe a *cibere/cibre* készítése, mely során a forrázott kukorica- és búzadarából *borsot* – ami jelentésátvitel miatt a belőle készült levest is jelentheti – erjesztenek, amit a *csorba* (*ciorba*)³⁵ készítéséhez is használtak elvéve még a XX. század második felében is. A korábban a mezőségi (és erdélyi) konyha állandó leveleinek alapját jelentő alkotója a cibere először a paradicsomlének adta át funkcióját, majd az 1990-es évektől a *citromsó* (citromsav) lett ez a savanyító fűszer.³⁶ Utóbbiak miatt szinte teljesen megszűnt a ciberekészítés hagyománya Visában, ma már alig találni olyan háztartást, amelyik ne a *borssal*, vagy paradicsomlével savanyítaná leveses ételét.

A rozs és az árpa az állattartás elengedhetetlen kultúrnövénye. A kettős hasznosítás rendszere egy vetési periódusban igen jelentős, a kukorica közé babot, krumplit, a takarmányrépa sorközeibe pedig mákot, káposztát vetnek. Így a kerti növények szántóföldi művelésűvé válnak.

A kollektív gazdaságok idején létesített gyümölcsösök a rendszerváltás utáni föld-újraosztáskor kevés ember kezébe kerültek vissza, újabbak létesítése céljából pedig nem *prédálják fel a földet*.³⁷ Ezekben a külterki kertekben szőlőt vagy gyümölcsféléket, főleg szilvát, meggyet, körtét, almát, egrest, szedret, ribizlit termesztnek, melyet csemegeként vagy feldolgozott formában, esetleg alkoholként hasznosítanak. A csemegeaszőlőt Visában hónapokig is el tudják tárolni, felakasztva megszárazítják, majd papírra teszik. A modern tartósítás technológiája a XX. század második felében kezd Visában is terjedni, kiszorítva ezzel az aszalás gyakorlatát. A szilvából üstben lekvárt főznek vagy kompótot készítenek, meggyből, almából inkább csak az utóbbit. A húshoz készített mártások szószok mellett gyakoriak a gyümölcs alapanyagból tej, tejföl, zöltségek hozzáadásával készülő savanyú levesek is. Pálinkát szinte mindegyik gyümölcsből készítenek.

A visai veteményeskertek – melyek lehetnek szabadon állók is a beltelken kívül elhelyezkedve – a zöldségtermelés fő központi térségei, melyek nemcsak zöldséggel és gyümölcsökkel, de kedvelt fűszernövényekkel is ellátják a háztartásokat. Vöröshagyma, fokhagyma, sárgarépa és petrezselyem dugványozással kerül ki, illetve magról kelnek; a babot, zöldborsót, paradicsomot,

³¹ Chaerophyllum bulbosum: édes karógyökérrel rendelkező növény. (<http://florakonf.szie.hu/en/node/120>)

³² Buzogány 2004.

³³ A puliszkát kétféleképpen készítik Visában, *eresztve*, amikor a forrásban lévő ételbe eresztik (szagatják) bele, illetve *kifőzve*, amikor önállóan főzik ki és akár magában is fogyasztják. (Buzogány 2004.)

³⁴ Buzogány 2004.

³⁵ Savanyú ízű húsétel (marha, disznó), mely azonban készülhet csak zöltségekből is.

³⁶ Ezt ma borsnak, vagy „borsmácsik”-nak is neveznek a termék fantázianeve miatt (*bors magic*).

paprikát, káposztát a bolgárkertészetekből megismert melegágyról, a zellert hajtatásos módszerrel ültetik el. Ezek a növények adják a főzelékek nagy részét a visai étrendben, így a (zöld) paszuly-, törtborsó-, káposzta- és krumplifőzeléket, amit izlés szerint előfordul, hogy hússal fogyasztanak (pl. a káposztafőzeléket). A babfélékből és krumpliból kását is készítenek, míg az utóbbit ma egyre divatosabb *szalmakrumpliként* zsiradékban megsütni. A padlizsán, cukkinit és más tökfélék szintén a közeli kertészetekből kerültek be a lokális zöldségtermelési struktúrába. A viszonylag újszülött növényeket apróra vágva, megfőzve, fűszerezve, kenhető krémeként többnyire kenyérral fogyasztják.³⁸ Paprikából, paradicsomból, hagymából, uborkából sokféle friss, vágott salátát (is készítenek, amiket húshoz fogyasztanak. Közkedvelt étel a *böf saláta* (*salate de Boeuf*), ami levesben főtt húsból, csemegeuborkából, kockára vágott zöldségekből készül majonézzel.

A levesek külön felsorolást érdemelnek, tekintve hogy számtalan formájuk és variációjuk létezik Erdély-szerte, amiknek alapvetően két típusát különböztetjük meg. Két generációval ezelőtt még ritkán főztek édes leveseket, ma viszont a helyi izlés változásának eredményeként a különböző húsból készült húslevesek és zöldséglevesek, valamint bizonyos tejalapú gyümölcslevesek is – a családtagok egyéni ízlése alapján – édesnek számítanak. Utóbbinál a gyümölcs, az első kettő esetében a petrezselyem, répa és paszternák hatására válik inkább édes ízűvé az étel. Savanyú ízvilágú levest készítenek káposztából (lucskos káposzta, *sebesleves/savanyú leves*) és krumpliból, de nagyon kedveltek a zöldbabból készütek is.

Természetesen léteznek még más típusok is, melyek helyet kaptak a visai ételek között, de azok karakterükben és az elkészítés módjában, valamint ízének kategóriáját tekintve a fent felsoroltak variánsai.³⁹ Fontos még hozzátenni, hogy a levesekbe gyakran grízgombócot, metélt laskát, vagy reszelt tésztát is tesznek.

A fűszernövények közül a torma, *csombor* (*Satureja hortensis* L.), kapor, tárkony, lestyán, *pasztinák/paszternák*, bazsalikom, majoránna, fodormenta, kömény szintén vetés útján kerül a földre.⁴⁰ Az általános ízesítő funkciókon kívül egyiknek-másiknak gyógyító hatást is tulajdonítanak. A köményből hideg estéken forrázatot készítenek, és úgy fogyasztják, míg a mentát erős aromája miatt meghűlésekkor alkalmazzák. A majoránna és bazsalikom jellegzetes illata miatt inkább afféle privilegizált növények.⁴¹

Állattartás és állati eredetű ételek

Az állattartás különös jelentőséggel bír a visaiak gazdálkodási struktúrájában. A táplálkozás gerincét adó húsféléken túl az egyéb állati eredetű alapanyagok haszna is rendkívüli fontosságú a táplálkozás kultúrájában. A faluban tartott állatállományok két típusa oszthatók a felhasználás profilja szerint: döntően húst adó, illetve inkább a belőle készült alapanyagot (tejtermékek) biztosító állatfajták csoportjára. Míg a szarvasmarhák, a bivalyok és a juhok leginkább tejük, az abból készült sajt, túró miatt fontosak, addig a disznók és a *majorság* (baromfifélék) szinte teljes mértékben a húsfogyasztás igényeit elégítik ki. A szarvasmarhák kivételével – amiket a közös használatú legelőn kollektíven legeltet a faluközösség megbízásából a pásztor – az állatok tartása a beltelken történik, részben intenzív, részben extenzív módon. A sertések növé-

³⁷ Farkas 2006. 8.

³⁸ *Vinete/vinetta*: grillezett padlizsánból hagymával, sóval, borssal (néha majonéz hozzáadásával) ízesítve készült krém. *Zakuszka*: aprított tökfélék, paprika, hagyma, paradicsom, de gyakorlatilag bármilyen zöldséggel készült (megfőzött) olajos krém.

³⁹ Jankó 1993. 78–79.

⁴⁰ Farkas 2006. 6.

⁴¹ Farkas 2006. 8–9.

nyi hulladékot, háztartási ételmaradékot, esetenként tápot kapnak, míg a majorságot vegyesen táplálják, illetve hagyják kapirgálni.

A háztartásokban tartott haszonállatokból nyert alapanyagok hasznosítása figyelemre méltóan sokrétű. A szarvasmarhákak csak módosabbak vágnak, akárcsak bivalyt.⁴² Tejtermékeik (tej, tejföl, savó, túró, sajt) azonban minden élelmiszerben megtalálhatóak: tejet és tejfölt levesekbe és tokányokba tesznek. A tejbe régebben tésztát főztek, vagy puliszkát tettek, s az így kapott étel megcukrozva gyerekek csemegéje volt, akárcsak napjainkban a tejbegríz.⁴³ A savót savanyításra használják, a túró puliszkával, vagy kenyérral eszik, a sajtot szintén kenyérral fogyasztják, vagy laskafélékre feltétként. A tojásból *laskafélét* gyúrnak, vagy sült tésztát készítenek, amit lekvárral, aszalt gyümölcsökkel ízesítenek. Régebben szinte csak lakodalmakra, ma már családi eseményekre is sütnék tortákat, süteményeket, amiket margarinos-cukros, kakaós krémekkel töltenek meg. Az üres mellett a mákkal, dióval töltött kalácsok, valamint a disznószírral készült hájas sütemények is nagyon közkedveltek. A vékony illetve vastag tésztájú palacsinták, a lepények, kalácsok, kürtöskalács ma már szinte a hétköznapi édességei lettek, amikkel a faluba látogatóba hazatérő unokákat, gyerekeket örvendeztetik meg a nagyszülei. Annak ellenére, hogy a médiumok hatására terjedni látszanak az édességipar termékei, egyelőre az anyagi függvénye, hogy ki milyen mértékben vesz édességeket a kereskedelmi egységekben.

Kategorizálni lehet az állatokat az alapján is, hogy milyen étkezési alkalomra használják fel leginkább húszakat. A sertéshús hétköznapi ételek alapanyaga (leves, tokány, sült hús), akárcsak a baromfiké, jóllehet a kettő közül ez utóbbiból készített levesek, sülték és paprikások számítanak ünnepebb ételnek. Pulykát és juhot tavasszal, főleg húsvétkor készítenek, ilyenkor belőlük – tárkonyos – leves, sült és gulyás készül.⁴⁴ A húskok zömét *pergelik* (pörköltet készítenek belőle), *potyolják* (kiklopfolják), majd kirántják, illetve főzik vagy sütik. Egye gyakoribb azonban, hogy nyugati mintára grillezik, vagy roston sütik meg a húst. Ezek az újdonságok egyértelműen a településen kívülről bekerülő minták, melyek akár divatot is teremthetnek a faluban.

A gyakran vágott állatok közül a disznó feldolgozásához kötődő alkalom számít Visában jelentős családi eseménynek. Számuk általában az anyagi háttér függvényében családonként változó. Egy disznót azonban minden család igyekszik vágni, és azt karácsony előtt teszi, hogy az ünnepekre legyen friss hús a háznál. Módosabbak kettő-három disznót is vághatnak, attól függően, hogy mennyire van igény családjukban.⁴⁵ Az 1970-80-as évektől folyamatosan teret nyelő folyamat, mely a Visában élő idősebb emberekre is jellemző – és amely a fiatalok faluból való kiköltözésével párhuzamos folyamatként értékelhető – hogy állataikat részben a városban lakó gyermekeik számára vágják le, hogy ily módon is támogassák őket. A vágási eseményen a magyar paraszti hagyományokhoz hasonlóan családtagok, műrokonok, esetleg barátok vesznek részt, akik segítségük fejében a (reciprocitás elvén) húst kapnak a gazdától a munka elvégzése után. A disznót ma már gázzal perzselik (szalmával már csak nagyon kevesen), általában a háson bontják, az orjacsontot kiveszik, majd bontószéken történik az állat további bontása. Vérének nem veszik el, belőle csak hurka készül. Emellett rizzsel készült májas hurkát valamint kolbászt töltenek, amit azonban még akkor is felfüstölnek, ha sütésre-főzésre szánják. A húst sózva, füstölve tartósítják, vagy éppenséggel – a magyarországi mintához hasonlóan – lesütve zsírban

⁴² Adatközlőm háztartásában akkor vágta/vágnak bivalyt (borjút főleg), amikor nem veszik át tőlük az állatot, viszont ők tovább anyagi okokból nem tudják etetni a jószágot.

⁴³ Buzogány 2004.

⁴⁴ Farkas 2006. 12–13.

⁴⁵ Egyik interjúalanyom háztartásában régebben évente 2-3 disznót is levágtak, ma azonban erre nincs szükség, mert húsára nincs akkora igény, mint például a baromfiké.

tárolják.⁴⁶ A család létszámától függően a disznóvágás során feldolgozott hús akár hónapokig is táplálhatta a családot. Ennek kissé ellentmond az a tendencia, mely szerint kevesebb disznót vágnak le több helyen is, mert húsukra nincs szükség nagy tömegben. Ha mégis szeretnének enni, akkor boltban megveszik azt a mennyiséget, amire igényt tartanak.

A táplálkozás percepciója

A korábbi gondolkodásmód – amely szerint az evés pusztán energia-bevitel – már a paraszti gondolkodásban is átalakulóban van. A szocializációs folyamatok hagyományos keretei, a közös munkaalkalmak (fonó, kukoricafosztás, stb.), a táncházak, bálók társasági eseményei is egyre kisebb szerepet töltenek be az emberek életében, ami a családok atomizálódásához vezet.⁴⁷ Ezek alól kivételt képeznek a vallásgyakorlás alkalmai, valamint a szomszédsági kapcsolatrendszer még meglévő érintkezési pontjai. Mezőségen a társasági események, a szórakozás tradicionális formáinak helyét a televíziózás veszi át. A nyári kerti és szántóföldi munkák szüneteiben – például kánikula idején déltájban – a helyiek televízió-műsorokat néznek, éppúgy, mint este a munkák végeztével.⁴⁸ A közösségi élet hiányát a testre való figyelem megnövekedés is kifejezi. Ez általában az evés és az ételkészítés gyakorlatában nyilvánul meg, nem pedig a lakóterük felújításában, az öltözködésben vagy éppen a városi higiéniai normák adaptációjában. Ennek részben az lehet az oka, hogy az egyetlen elérhető „luxus” a visai (mezőségi) ember számára az evés, amely viszonylag kevés eltérést mutat az európai trendhez képest, de akár mondhatnánk a magyar vagy a fejlettebb romániaiakat is. Az evést és különböző formákban megnyilvánuló rítusait (étterembe járás, családi/baráti társaságok főzési alkalmai, bográcsozás, grillezés, stb.) a nyugati világban nem tekintik bűnnek, és már a paraszti szemléletben sem tartalmaz negatív értékkonnotációt.⁴⁹ Míg korábban a lakodalmak és más nagyobb volumenű ünnepekkor nyílt lehetőség a közösség tagjai számára megmutatni a társadalmi és gazdasági hierarchiában betöltött pozíciójukat, addig napjainkban a fiatalok illetve a módosabbak körében profán alkalmakat teremtenek a szórakozásra, amelyeknek az étkezések is fontos részét képezik. Utóbbi felfogás elterjedését egyrészt a médiumokból áradó trendek erősítik, másrészt pedig a faluközösség kereteinek kitágulása, az idelátogatók által közvetített városi szemlélet is befolyásolja.⁵⁰ Az alábbi szakaszban kísérletet teszek azoknak a tényezőknél a leírására, amelyek hatást gyakorolnak az egyének ételkészítéssel kapcsolatos döntéseire.

Késztermékek és félkész élelmiszerek beszerzése

Amint azt már fentebb is említettem, a hagyományos élelmiszer alapanyagok félkész termékekkel történő helyettesítésének hátterében többféle motivációs tényező húzódhat. Számos tanulmányból, illetve adatközlők elmondásából az derül ki, hogy az egyéni szemléletben a bolti és házi ételek, alapanyagok „küzdelméből” még mindig a házi élelmiszerek kerülnek ki győztesen. A főzők szaktudásuk alapján a házi alapanyagokhoz, továbbá az azokból történő étel készítéséhez értenek a leginkább, míg a bolti termékekről hiányos a tudásuk. A hagyományos

⁴⁶ Kisbán 1969. 103–116. illetve MNL. I. 590–591.

⁴⁷ Farkas 2006. 14.

⁴⁸ Saját tapasztalataim alapján megállapíthatom, hogy a Duna TV Kívánságkosár című műsora különösen kedvelt a déli sziesztájukat töltők körében, akik a nyári forróság élettani hatásai miatt akkortájt nem végeznek mezei vagy kerti munkát.

⁴⁹ Onfray 2001. 93.

⁵⁰ A folyamat nem ismeretlen a táplálkozástudomány számára, hiszen a XIX. század végétől kezdődő, és a XX. század közepétől fogva igazán erőteljes impulzusok érték a hagyományos falusi életvitelt és a táplálkozástudományt a városok irányából. (lásd erről Knezy 2007. 55–68.)

paraszti normák szerint még mindig helytelenítik az olyan bolti termékek megvásárlását, amit elő lehet állítani otthon is.⁵¹

Az anyagiak függvényében változik a bolti termékek beszerzésének gyakorisága is. Az életkörülmények optimalizálása, vagyis az a tény, hogy az alapanyag előállításának ideje tovább tart, mint azt a boltból beszerezni, egyelőre nem hat olyan erősen az egyének tevékenységére, mint az a mentalitás, hogy takarékoskodni kell a forrásokkal. Az önellátás kényszere tehát itt is megfigyelhető, kényelmi szempontok – főleg az idősebb generációknál – nem játszanak fontos szerepet. Ha azonban az alapanyag vagy félkész termék beszerzése komoly fizikai megterheléstől is mentesíti a főző személyt, illetve amennyiben a termék relatív ára arányban áll az előkészítésbe befektetendő munkával, akkor hajlamosabbak megvásárolni azt az alapanyagot vagy félkész ételt. Ilyen a főzni való tészták egy része, amelyek előállítása viszonylag nehéz munka, és tekintve hogy a bolti ár sem túlzottan magas, bizonyos esetekben ezeket inkább boltból szerzik be. De akár megemlíthetjük a házi kenyérsütést is, amely Visában az utóbbi évtizedekben – ellentétben például a magyarországi tendenciákkal – nem tűnt el teljesen a falusi háztartásokból. Hiába azonban az ízbeli különbség a házi portéka javára, mégis a kenyér megsütéséhez szükséges idő és energia olyan aránytalanul nagy a bolti kenyér árának „elvesztéséhez” képest, hogy egyre többen hagynak fel a kenyér otthoni sütésével. Az egyéni preferencia is fontos körülmény a döntés meghozatalában, hogy a megvett terméknek elsősorban helyettesítő funkciója van. Következésképpen az elkészítés folyamata semennyire vagy csak kis mértékben alakul át a korábbiakhoz képest (pl. krémporok használata a vajból kikevert krémek helyett tortáknál). Eképpen a késztermék – amit boltban vásároltak meg – azonosul a házi termékkel, tehát a gasztronómia elemeinek lokális és regionális képe összességében nem változik meg, csak egyes elemei cserélődnek ki más tagokkal.⁵²

A bolti termékkel szemben érzett ellenérzés feloldásában segít, amikor egy hiányterméket kell beszerezni a boltból, városi piacról. Helyben meg nem termelhető alapanyag megvásárlása nem jár presztízsveszítéssel, hiszen hiánytermék évén a közösség minden tagjának szüksége lehet rá. Ilynek a korábban luxuscikknek számító kávé, kakaó, vagy a háztartási alapélelmiszernek számító cukor is. Ezeket természetük miatt nem lehet máshonnan beszerezni, megtermelni, csak boltokból, így elkerülhetetlen hogy alkalmanként megvásárolják ezeket. További hiánytermékeknek értékelhetjük azokat a húsipari termékeket, amelyek átmeneti jelleggel kifogynak egy háztartás éleltárából. A szalámitfélék, felvágottak, sajtok, margarinfélék, húskrémek mind olyan élelmiszerek, amiket gyakran megvásárolnak a boltokban, hiszen a disznóvágásból származó kolbász- és hústartalékok is végesek. Ezeket pótolni kell, mert előfordul, hogy hideg ételmelet kell vinni az embereknek a munkába, és ilyenkor jól jönnek a húsipar termékei.

Újabb, ám nem jelentéktelen motivációt jelenthet a főző személy megfelelni akarása is, amely irányulhat családtagjai, rokonai, barátai, vagy vendégei felé is. A hétvégére látogatóba érkező gyermekek, unokák megörvendeztetése leginkább a változatos ételek elkészítésével, a különböző csokoládék, cukrok, chipsek, üdítőitalok és egyéb más termékek megvásárlásával érhető el. Az ezekhez kapcsolt értéktársítások, amit a hirdetések közvetítenek az emberek felé, olyan motivációt jelenthetnek az embereknek, amely miatt készek megvásárolni ezeket szeretteik számára.⁵³ Ennek következményeként pedig úgy gondolják, hogy családi összetartó erő tovább erősödött. A médiumokból sugárzott reklámok sokszor megtévesztő képei a mikroközösségen belül erőteljesen munkálnak, ha presztízsről és a tehetőség megmutatásáról van szó, melyek az élet más területein (pl. az építkezés, háztartási gépek beszerzése, stb.) éppúgy kifejtik hatásukat.

⁵¹ Farkas 2006. 17; Buzogány 2004; illetve Bedő 2007. Ettől eltérhet, ha családtagtól kapják, és nem maguk veszik meg.

⁵² Farkas 2006. 17.

⁵³ Gyűjtőmunkám során tapasztaltam, hogy házigazdám (Fodor János „Selyem”) több alkalommal chipset vett unokájának, hogy annak kedvében járjon.

Összefoglalás

Visa táplálkozását, viszonylagos zártsága ellenére, a földrajzi és gazdasági körülmények mellett kívülről érkező trendek és az egyéni ízlés is befolyásolják. Az alapanyagok beszerzése a hagyományos termelési struktúrákon kívül történhet a kiskereskedelemről is. A korábban hagyományosan önellátásra törekvő paraszti gazdaságok egyre inkább élnek azzal a lehetőséggel, hogy boltban vegyenek félkész élelmiszert. Ezeknek a döntéseknek a hátterében más-más motivációk állhatnak: egyrészt a hiánypótlás, mely révén elő nem állítható alapanyagot vesznek meg a boltban, másrészt egyfajta életkörülmény-javításként is szó lehet. Harmadrészt van egy több irányba is megfelelően vágó mentalitás, mely elismertséget hozhat az élelmezést vezető személynek, mind a családban, mind pedig a kisközösségekben.

Mindezek a viselkedésformák azonban nem csak az egyénre és környezetük táplálkozására lehetnek hatással, hanem közvetett módon a lokális termelési struktúrákra is, hiszen az egyes élelmiszerek kikopása, eltűnése, vagy az egyes alapanyagok mással történő helyettesítése ahhoz vezethetett, hogy azok előállítására, vagy annak körülményei átalakulnak.

IRODALOM

- BEDŐ VALÉR: *Egy család dísznóvágási gyakorlatának változásai az ormánsági Vejtei községben*. Szakdolgozat az Szegedi Tudományegyetem BTK Néprajzi és Kulturális Antropológia Tanszékén, Szeged, 2007.
- BUZOGÁNY ANNA ZSUZSANNA: *Egy moldvai csángó falu táplálkozáskultúrája*. Kolozsvár 2004. Szakdolgozat a Babeş-Bolyai Egyetem Néprajzi és Kulturális Antropológia Tanszékén.
<http://erdelyimuzeumfolyoirat.adatbank.transindex.ro/index.php?cid=401>
- BENDA GYULA: *Statisztikai adatok a Magyar mezőgazdaság történetéhez 1767-1867*. Budapest, 1973, Statisztikai Kiadó.
- HOFFMANN TAMÁS: *Európai parasztok – Az étel és az ital*. Budapest, 2001, Osiris Kiadó.
- JANKÓ JÁNOS: *Kalotaszeg magyar népe*. (Reprint kiadás). Budapest, 1993, Néprajzi Múzeum.
- KISBÁN ESZTER: *Népi kultúra, közkultúra, jelkép: a gulyás, pörkölt, paprikás*. Budapest, 1989, MTA.
- KISBÁN ESZTER: *Táplálkozáskultúra*. In: Paládi-Kovács Attila (szerk.) *Magyar néprajz. IV. Életmód*. Budapest, 1997, Akadémiai Kiadó. 419–583.
- KNÉZY JUDIT: *Újítások a falusi közösségek táplálkozási kultúrájában Magyarországon (1920–1970)*. *Somogyi Múzeumok Közleményei 17*, Kaposvár, 2007. 55–68.
- FARKAS CSILLA: *Asszony a konyhából: mezőszéki adatok a táplálkozásról*. Kolozsvár, 2006, Szakdolgozat a Babeş-Bolyai Egyetem Néprajzi és Kulturális Antropológia Tanszékén.
- MAKKAI LÁSZLÓ: *A magyarországi mezőgazdaság termelési és fogyasztási struktúrája a XVII. század közepén*. In: Gunst Péter (szerk.) *Mezőgazdaság, agrártudomány, agrártörténet*. Budapest, 1979, Akadémiai Kiadó. 253–263.
- MONTARI, MASSIMO: *Éhség és bőség. A táplálkozás európai kultúrtörténete*. Budapest, 1996, Atlantisz Kiadó.
- NEMÉNYI ÁGNES – VERESS ENIKŐ: *Gazdálkodás és vállalkozás az erdélyi falvakban*. *Erdélyi Múzeum 1-2*, Kolozsvár, 2001. <http://erdelyimuzeumfolyoirat.adatbank.transindex.ro/index.php?cid=401>
- ONFARY, MICHEL: *A boldogság antik étrendje*. Budapest, 2008, Polisz Kiadó.
- PERJÉS GÉZA: *Mezőgazdasági termelés, hadseregélelmezés és stratégia a 17. század második felében: 1650-1715*. Budapest, 1963. Akadémiai Kiadó.
- WIEGELMANN, GÜNTER: *Was ist der spezielle Aspekt ethnologischer Nachrurforschung? Ethnologia Scandinavica 1*. 1971. 6–16.
- Egyéb internetes források:* VISA. Szócikk: [http://hu.wikipedia.org/wiki/Visa_\(telep%C3%BCI%C3%A9s\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Visa_(telep%C3%BCI%C3%A9s))
CSEMEGEBARABOLY. Szócikk: <http://florakonf.szie.hu/en/node/120>

VALÉR BEDŐ

*A 21st century snapshot of the alimentary culture of a village in the Transylvanian Plain
Prevalence of retail units and their commodities in the traditional rural kitchen*

Alimentary culture is a compound system, which has fundamental influence on the communal life of a village even in these days. The primary aims of my study are to introduce the alimentary traditions of Visa, the isolated Transylvanian village, and to delineate the factors that effected its transformation. The topic cannot be approached from an economic aspect solely, since the local (Transylvanian-) Hungarian mentality, the Romanian majority – which influences the actual minority – and impacts of the state and media are all determinant factors that modify food-making processes, the production structure and use of materials. Novelties in the kitchen represent not only simplifying procedures, but they also indicate that globalization penetrates local life through the channels of retail commerce. The process is two-way indeed: new trends and purchased goods transform the system of traditional food production either.

Melléklet

Az értékes információkért köszönettel tartozunk az alábbi személyeknek: C. M. = Chira Móri „Kuli” (született Lovász; 1942), F. A. = özv. Fodor Anna (született Szőlősi 1926), F. Á. = Fodor Árpád „Denuk” (1943), F. E. = Fodor Erzsébet „Selyem” (született Fodor, 1938), F. F. = Fodor Ferenc „Ripa” (1938), F. Gy. = Fodor György (1959), F. J. = Fodor János „Selyem” (1932), F. K. M. = Fodor Kiss Mária „Pulyka” (született Nagy, 1939), F. R. = Fodor Rózsi „Ripa” (született Fodor, 1943), K. A. = Kostyák Alpár, táncház-zenész (Kolozsvár, 1956), K. Á. = Kiss Árpád, a bár üzemeltetője (1973), K. L. = Kiss Levente (1966), K. Z. = Kiss Zoltán „Kocsmáros” (1940) K. Z. F. = Kiss Zoltán Ferenc (1989), L. Zs. = László Zsuzsanna „Kuli” (született Lovász, 1944), L. J. = Lovász Jolán (1987), L. Gy. = Lukács György, református lelkész (Györgyfalva, 1971), P. F. = Papp Ferenc „Karikás” (1933), T. E. M. = Timándi Enikő Mária (1985)

Torda-Aranyos vármegye

Torda városa felől közelítve ilyennek látja az utazó a legendás Tordai-hasadék bejáratát. A gyönyörű természeti környezet, mintha csak a keletkezés legendáját igyekezne igazolni.

Torda-Aranyos vármegye a történelmi Erdély belső területén található. Ebből és a huszadik századi magyar történelem szomorú fordulataiból adódik, hogy aki ma a megyét keresi, annak Románia térképét kell forgatnia. A történelmi megyét északon Kolozs, keleten Maros-Torda, délen Kis-Küküllő és Alsó-Fehér, nyugaton pedig Hunyad, Arad és Bihar vármegyék határolták.

3369,58 km²-nyi területének nyugati része hegyes, keleti inkább dombos és lapályos. Nyugaton a Bihar-hegység határolja, melynek a megye területén fekvő legmagasabb csúcsait a Kukurbeta (1849 méter), Piatra Graitore (1659 méter) és a Gajna (1486 méter). Ezen hegységhez csatlakozik kelet felé a Gyulai-havasok, melyek az Öreghavasban (Muntyemáre) érik el legnagyobb magasságukat (1829 méter), de a Jára völgyétől kelet felé hirtelen lecsökken a magassága: csak 7-800 méter. Ezen a vidéken leljük a nevezetes tordai és túri hasadékokat, melyek közül az előbbi ma is a túrázók, s a sziklamászást kedvelők

kedvelt úticélja. Az Aranyos völgyétől délre az Aranyosmelléki hegység húzódik a Zsamina (1366 méter), Csórai-szirt (1440 méter) és a Torockó falut uraló Székelykő (1130 méter) csúcsokkal. Tordától és Felvincről kelet felé eső terület már a Mezőség részét képezi. A megye fő folyója a nyugati részeken eredő és teljes hosszában a vármegye területén folyó Aranyos. Az Aranyosba ömlik a Járát, a Hesdát és a Túri patak, majd maga az Aranyos Vajdaszegnél ömlik a mintegy 70 kilométeren keresztül a déli megyehatárt képező Marosba. A földrajzi viszonyokból is következik, hogy éghajlata nyugaton zord, csapadéokban gazdag, míg keleten enyhébb és szárazabb.

Gazdasági szempontból elég egyhangú kép tárul elénk, melyet csak némileg színesít hogy Offenbánya környékén arany-, ezüst- és vasércet, Torockó mellett vasércet, Tordán só termeltek ki. Napjainkra kimerültek ezen lelőhelyek: Tordán sem folyik már bányászat, helyette a turisztalárványosságként működő földalatti világ – a korábbi sóbánya – hoz némi bevételt a helyieknek. A XIX. század

Jellegzetes torockói utca

végén a megye termőterülete 336 041 hektárt tett ki, melyből szántóföldként 113 518 hektárt műveltek, s ehhez járult kert 7075, rét 65 294, legelő 51 326, nádas 849, szőlő 1 298 és erdő 96 681 hektár. Legfontosabb haszonnövényei a legnagyobb vetésterülettel bíró búza (29 496 ha), a nem sokkal kisebb területen termesztett kukorica (26 770 hektár). Mindezek mellett még rozs (6824 hektár), árpa, zab, burgonya, len, kender és dohány termelése folyik. Állattenyésztésnek jellemző adatai (1895): 48 061 magyar és 20 278 egyéb fajtájú szarvasmarha, 1311 bivaly, 7814 ló, 403 szamár, 15 öszvér, 47 294 sertés, 134 888 juh és birka és 4717 kecske.

A megye lakosság a XIX. század második felétől markáns növekedést mutatott: az 1870-ben 137 856 fős lakosság szám 1891-re 150 564 főre nőtt. A növekedési ütem egészen a magyar fennhatóság végéig fenntartotta ezt az ütemet: 1910-ben már 160 920 lakost találunk.

Az 1891-es adatok szerinti egy km²-re jutó 44,7 fős népsűrűségével a korabeli országon belül a ritkábban lakott megyék közé volt sorolható. Etnikai szempontból a teljes népesség egynegyede (37 590 fő; 25%) ma-

gyar, a többi főleg a román (107 491; 71,4%) etnikumból került ki. Az etnikumok aránya a népességnövekedéssel együtt toldott el a román elem javára (1910: 76% román, 21% magyar).

A vallási megoszlás hasonló képet mutat: 5253 római katolikus, 9480 unitárius és 22 506 református számaránya következik a magyarság arányából, hasonlóképpen a 62 032 görög katolikus és 49 131 görögkeleti adódik a románság arányából. Foglalkozásilag tekintve a megyei értelmiség 891 fő, míg a zömöt adó őstermelők száma 39 038-at tett ki. A bányászat és kohászat 126, ipar 4475, kereskedelem 612, hitel 17, közlekedés 225 főt foglalkoztatott. Ezenkívül 17 343 napszámos, 2425 házi cseléd, 29 070 háztartásban dolgozó mutatja a vidék elmaradottságát. Az ipart csak a bányászat képviseli, más nagyobb vállalat a tordai cellulózgyár és egy szeszgyár. Tordán jelentős fazekasság is működött: a XIX. század végén 18-20 céhes fazekason kívül 7-8 kontár foglalkozott ezzel a mesterséggel. Jelentőségüket mutatja, hogy a jellegzetes kék díszítésű edények és kancsók nagy területen terjedtek el. A helyben készített

mézespogácsa nemcsak a tordaiak kedvelt csemegéje volt, hanem messzi vásárokon is árulták. Jelentősek voltak a tordai vásárok., ahol pl. 1888-ban 22259 szarvasmarhát, juhot, lovat és sertést adtak el, de az utóbbiból valószínű sokkal többet, mivel rájuk nem kellett cédulát váltani. Ugyancsak regionális jelentősége volt Torockó vasműveségének. A mindennapi életben, gazdálkodásban szükséges termékeket állítottak elő: mezőgazdasági eszközök, építkezéshez szükséges vasárak stb kerültek ki a torockói mesterek keze közül. Az ebből is fakadó jólét jele volt, hogy a torockói viselet az egyik legdíszesebb, legváltozatosabb magyar öltözéknek számít.

A közlekedési infrastruktúra legfontosabb mutatói 108 km vasút 17 állomással, 170 km állami, és 186 km törvényhatósági és 482 km községi út. Az elmaradott gazdasági viszonyokkal, illetve a lakosság etnikai szerkezetéből is következik a fejletlen közművelődésügy: a 6 éven felüli férfilakosságnak 71,2%-a és a női lakosságnak 83%-a teljesen írástudatlan volt. nem tud és a tanköteles gyermekeknek 50,6%-a nem jár iskolába. A vármegyében összesen 119 iskolát találhatott a kor embere: 3 ipari és kereskedelmi, 2 polgári és 108 elemi népiskola, továbbá 8 kisdudóvó. Az egy iskolára jutó alacsony oktatói létszámot mutatja, hogy népiskolákban összesen csak 224 tanító tanított.

A megye végleges területe az 1876. évi XXXIII. törvény cikk alapján alakult ki. A rendezés szerint az egyesült Torda-Aranyos megye Torda megye alsó kerületéből, Aranyosszékből, Alsó-Fehér megyéből az Aranyos vize mente területből és Kolozs egy részéből alakult ki. Nevében a Torda földrajzi névként a XI. század óta ismert s a Turdi – ’megáll, megmaradt’ – török személynévből keletkezett. Az Aranyos pedig az Aranyos folyó közelében lévő 22 településből álló székely szék neve, melynek évszázadokon át Felvinc volt a központja.

A megye közigazgatásilag 6 járásra és 2 rendezett tanácsú városra oszlott a megye-

oszlott a megye. A megye székhelye s egyben kulturális-gazdasági központja Torda 11 079 lakossal. A város régiségét bizonyítja a nevéhez kötődő Szent László-legenda is, mely szerint a kunok elől menekülő szent királyunk Istenhez fohászzkodott, aki a közé és az üldöző kunok közé kettérepesztette a hegyet és így jött létre a Tordai-hasadék. Ezen belül három nagy- és 137 kisközségben élt a lakosság zöme, amelyek közül 1000-nél több lakost csak 13 településen számolhatunk. Legnépesebbeknek számitanak még a megyeszékhely mellett Álbák 5312, Szkerisóra 5275 és Bisztra 3618 lakóval számítottak.

KISS GÁBOR FERENC

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BALASSA IVÁN: *A határainkon túli magyarok néprajza*. Budapest, 1989, Gondolat.
A történelmi Magyarország atlasza és adattára. Pécs, 2001, Talma Kiadó.
 TÉGLÁS ISTVÁN: Torda-Aranyosmegye. In *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben*. Budapest, 1886, Magyar Királyi Államnyomda.
Magyar Életrajzi Lexikon. Főszerk.: Kenyeres Ágnes. Arcanum DVD Könyvtár 2.
Pallas Nagylexikona. <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/egyeb/lexikon/pallas/html>

Torda-Aranyos vármegye 1910-ben a történelmi Magyarország térképén

Kelták az Újvilágban

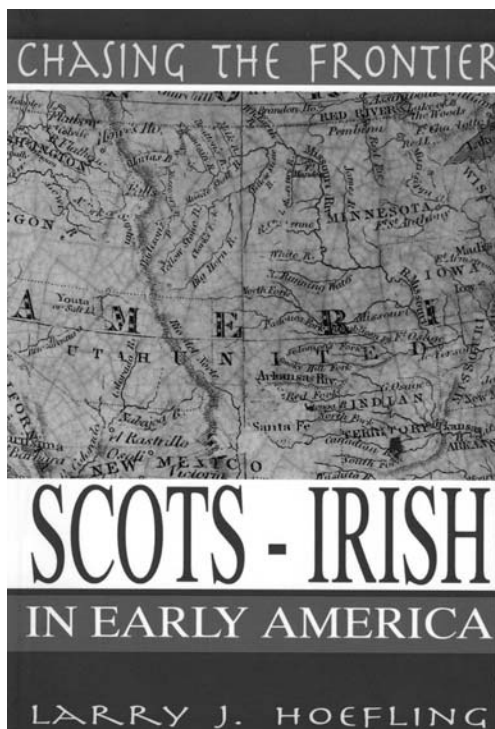
LARRY J. HOEFLING: *Chasing the Frontier*.
Scots-Irish in Early America.
New York – Lincoln – Shanghai, iUniverse, Inc.
2005. p. 280

Észak-Amerika korai történetében a skót származású ulsteri telepesek kiemelkedő szerepet töltek be. A függetlenségi háborút megelőző hat évtizedben többszáz ezren vándoroltak ki közülük az észak-amerikai angol gyarmatokra. Ez lényegében a legnagyobb és legjelentősebb kiáramlás volt a Brit-szigetéről a XVIII. század folyamán. Ezeknek a telepeseknek kulcsszerepük volt abban, hogy az angol kolóniák brit gyarmatokká válhattak. Az ő érdemük volt a kezdetben csak a szűk tengerparti sávon elterülő gyarmatok határainak nyugat felé való kiterjesztése. Fontos szerepet játszottak továbbá az etnikai sokszínűség kialakításában és a vallásosság megújításában is.

Larry Hoefling könyve ezeknek a skót származású északír protestáns telepeseknek állít emléket. Végigköveti a népcsoport történetét Skóciától az Egyesült Államok korai szakaszáig. Az első fejezetből (*The Lowland Scots*) megtudhatjuk, hogy Ulster gyarmatosítása a XVII. század folyamán azért vált lehetségessé, mert a korábbi kísérletektől eltérően nem csupán angol, hanem skót telepek is részt vettek benne. I. Jakab helyesen ismerte fel, hogy Ulster – mostoha körülményei okán – nem bír kellő vonzeróval angol alattvalói számára. A skót bérlők ellenben könnyen átszállíthatták jóságukat, s más egyéb ingóságukat a Skócia partjaitól mindössze húsz-harminc mérföldnyire lévő ír partokra. Ezen kívül a szegényes skót életkörülmények, és a bérlők számára kedvezőtlen skóciai bérleti rendszer sokkal vonzóbbá tették Ulster gyarmatosítását a skót farmerek számára, mint amilyenek az angol vállalkozóknak tűnt. A király jól gondolta, hogy a termékeny írországi földekre szóló hosszú távú bérleti szerződés kecsesgöngyölítően fog hatni azokra a skóciai bérlőkre, akiknek az anyaországban sokkal rövidebb időre adtak ki nehezen művelhető, szinte terméketlen földeket. Ulster gyarmatosítása a skót telepek számára egy igen kedvező lehetőség volt.

A kötet második fejezetének (*Across The Atlantic*) elején a szerző külön kihangsúlyozza, hogy

az Újvilágba kivándorló ulsteri skótok már nem azok a szegény bérlők voltak, akik egykoron a skót Alföldről Ulsterbe települtek. Az észak-írországi gyapjú- és vászonipar fellendülésének, valamint az arra alapuló kereskedelemnek köszönhetően a skót származású lakosság zöme a XVII. század végén már aránylag jómódban élt, és gyarapodott. Maga az Amerikába történő tömeges kivándorlás is pont emiatt eléggé későn, a XVIII. század második évtizedében kezdődött csak el. Ennek konkrét kiváltó okai egyrészlől Westminsternek az ír gyapjú- és vászonipar volumenének letörését szándékozó törvényi intézkedéseiben, másrészlől pedig az 1715–19 közötti, a termés javát elpusztító rendkívül aszályos időjárásban keresendők. Ezen felül William Penn is telepeket keresett Pennsylvania nyugati területeinek benépesítésére. Ezek után nem volt véletlen, hogy az ulsteri skót kivándorlók zöme Pennsylvániát vette célba. Ebből a fejezetből megtudhatjuk, hogy 1717–18 között

több mint ötezer, 1725–29 között legalább tizenöt-ezer ulsteri skót telepes vándorolt ki Amerikába. A XVIII. század folyamán még további hullámokban (1740–41; 1754–55; 1771–75) érkeztek emigránsok Észak-Irország területéről. Pontos adatok nincsenek, de becslések alapján Larry Hoefling mintegy négyszázötvennégyezer főre teszi 1790-ben az Amerikában élő ulsteri skótok számát. Ez a teljes lakosság tizennyháza százalékát tette ki.

Pennsylvania más népei az ulsteri skótokat hirtelen haragú, indulatos embereknek tartották, akik állandóan összetűzésbe kerültek szomszédjaikkal. Főként a földjeiket védő indiánokkal voltak afférjaik, de gyakran torzsalkodtak az ugyancsak nagy számban nyugat felé terjeszkedő németekkel is. Egy idő után Pennsylvania vezetői megtiltották az ulsteri skótoknak a tengerparti vagy keleti területeken történő letelepedést. Helyette nagyon kedvező feltételekkel biztosították földet számukra a nyugati határterületeken, hogy mintegy élő pajzsként védjék a gyarmat lakosságát az indiánok, valamint a francia és spanyol gyarmatosítók támadásaitól.

A könyv harmadik fejezetéből (*The Shenandoah Valley*) megtudhatjuk, hogy miért és hogyan kezdték el az ulsteri skót telepesek benépesíteni a Virginia nyugati határvidékén elterülő Shenandoah-völgyet. Pennsylvania területei az 1740-es évekre már nem bizonyultak elegendőnek az újabb hullámban érkező ulsteri telepeseknek. A már letelepedett ulsteri presbiteriánus családok fiatal tagjai is új területek után kezdtek nézni, mivel drágállottak az egyre fogyó földek emelkedő bérleti díját. Ezt követően az Appalache és Blue Ridge hegységek között elterülő Shenandoah-völgy fontos célállomássá vált az ulsteri skót emigránsok számára. A terület legnagyobb birtokosai (John és Isaac Van Meter, William Beverley, Benjamin Borden) olyan sok ulsteri telepest csábítottak földjeikre, hogy „*Irish Tract*” néven emlegették sokáig a területet. A letelepedett családok állandó harcot folytattak egyrészt a vadonnal, másrészt az őslakosokkal. Sokáig semmilyen törvénykezés, bíróság vagy sheriff nem volt a térségben, így a maguk által kreált jogok szerint éltek ezek az első pionírok. A „*corn right*” a termőföldek, a „*tomahawk right*” az erdők, a „*cabin right*” pedig az épített házak körüli terület tulajdonjogát szabályozta. Maguk az életköriülmények is igen kezdetlegesek voltak. Szórakozási lehetőségük nemigen akadt, a meglévőket is nagyon behatárolták egyrészt a mostoha körülmények, másrészt a szigorú egyházi szabályok. Tilos volt táncolni és káromkodni, ennek megszegését súlyos pénzbírsággal büntették. Társasági életet is csak férfiak élhettek. A nők feladata a gyerekeknevelés, a főzés

és a ruhakészítés volt. A sok munka mindazonáltal meghozta gyümölcsét, és a Shenandoah-völgy is elkezdett szépen-lassan fejlődni. Utakat, templomokat, közigazgatási hivatalokat, malmokat, börtönt és lóversenypályát építettek. Sheriff vigyázta a rendet, bíróság próbált meg öröködni a törvényeken, lelkész pedig az emberek lelki üdvén.

A negyedik fejezetben (*The Carolina County*) Larry Hoefling tovább vezet minket az ulsteri skótok vándorlási útvonalán keresztül. Megtudjuk, hogy 1750-re a Shenandoah-völgy földjei már elkeletek. A következő telepeseknek tehát, ha földet akartak maguknak szerezni, tovább kellett vonulniuk Észak-Karolina irányába. Nemsokára Észak-Karolinában a Yadkin- és a Catawba-folyók völgyei váltak Amerika ulsteri skótok által legsűrűbben lakott területeivé. Mathew Rowan kormányzóhelyettes tanúsága szerint 1755-re már legkevesebb háromezer hadra fogható, harcképes férfi élt Észak-Karolina nyugati határvidékén. Ez pedig összehasonlítva a hét esztendővel korábbi, alig százfős létszámmal, óriási előrelépésnek tekinthető. A helyi katauba indiánok¹ eleinte barátságosak voltak az európai telepesekkel, de a későbbiekben megromlott közöttük a viszony. Ez minden bizonnyal az egyre nagyobb létszámban érkező fehér telepeseknek tudható be. Az indiánok egyre többször vezettek zsákmányszerző portyákat a gyarmatosítók ellen. Ruhaneműt, élelmiszert, sőt nőket és gyerekeket is raboltak. Ezek hatására az ugyancsak ulsteri származású Arthur Dobbs kormányzó Salisbury-től nyugatra elkezdte egy erődítmény építtetését. Azonban a katauba indiánok szűnni nem akaró támadásai arra a következtetésre juttatták Dobbs kormányzót, hogy az Észak- és Dél-Karolina között dúló határvita miatt a dél-karolinai telepesek ösztökélik és hergelik az őslakosokat az észak-karolinai telepesek ellen. Mindazonáltal közel sem volt olyan súlyos a helyzet, mint Virginiában a Shenandoah-völgyben.² Így végül is az átmeneti nehézségeket követően a karolinai ulsteri skót telepek és telepesek lélekszámban folyamatosan növekedtek. A lakosság megtalálta módját a megélhetésnek és a gyarmatadásnak. Az erdőkben fakitermelést végeztek, a

¹ Az egyes indián törzsek neveit a magyar helyesírási szabályoknak megfelelően fogom tanulmányomban közölni. Mivel azonban ennek gyakorlata még nem terjedt el kellőképpen a magyar szakirodalomban, az alábbiakban ismertetem a recenziómban fellelhető angol terminológiát, s annak magyar variánsait: *Catawba* = *katauba*; *Cherokee* = *cseroki*; *Ottawa* = *atava*; *Delaware* = *delaver*; *Huron* = *hjuon*; *Miami* = *májámi*; *Potawatomi* = *potavatómi*; *Seneca* = *szeneka*; *Shawnee* = *saúni*; *Mingo* = *mingó*.

² Itt két esztendő alatt hatvannyolc ember halt meg a határvillongásokban. 68. old.

földeken kukoricát, dohányt és lent termesztettek. A kukoricát a legkülönbébb módokon hasznosították. Ez élelem gyanánt szolgált a jószágoknak és embereknek egyaránt, de whiskey-t is készítettek belőle. A dohányt a személyes fogyasztáson túl főként eladásra termesztették, míg a lenből az asszonyok készítettek ruhaneműt. Kialakultak a mindennapi társadalmi szokások, melyek szabályozták az élet szinte valamennyi területét a házasságkötéstől kezdve a temetésen át a szórakozásig.

Az ötödik fejezetből (*Scots-Irish and the Frontier Wars*) megtudhatjuk, hogy a Shenandoah-völgy és a karolinai határvidék benépesítése után az ulsteri skót telepesek az Ohio-folyó völgyét vették célba, mint fő letelepedési területet. A területre azonban Nagy-Britannián kívül Franciaország is igényt tartott. A franciák ugyanis a Mississippifolyó mentén és az Ohio-folyó völgyén keresztül, erős és életképes telepek létrehozásával kívánták biztosítani a zavartalan és biztonságos összeköttetést kanadai és louisianai területeik között. Erre jogalapot 1679 óta tartottak, amikor először elérték a területet, s formálisan a francia korona birtokába helyezték azt.³ Ezzel szemben a britek a terület őslakosaival, az irokéz indiánokkal 1744-ben kötött lancasteri-szerződésre hivatkozva formáltak igényt a területre. Ezzel a jogalappal két nagy földfogláló társaság is elkezdett telepeseket csábítani a területre. A virginiai *Ohio Land Company* az Ohio-folyótól délre kapott kétszázezer acre⁴ földterületet a brit koronától. A *Loyal Land Company* pedig a folyótól nyugatra vett birtokba nyolcszázezer acre földterületet. Természetesen az Ohio-völgy indiánjai sem akarták ősi földjeiket átengedni az újonnan érkező fehér gyarmatosítóknak. Így igen hamar komoly konfliktusok alakultak ki a rivális európai hatalmak, azok telepesei, valamint az indiánok között.

1753-ra a francia kormányzó, Duquesne márkí több erődítményt és telepet is létesített az Ohio-folyó völgyében. A Pennsylvania és Virginia határterületein élő brit telepesek aggodalommal tekintettek a francia terjeszkedésre. Miután a franciák visszautasították Virginia kormányzójának, Robert Dinwiddie-nek a felszólítását, hogy hagyják el az *Ohio Land Company* által igényelt területet, a britek is neki kezdtek egy erőd építésének a Monongahela- és Allegheny-folyók találkozásánál, a mai Pittsburgh területén. Ezzel párhuzamosan a gyarmati milíciák toborzásába is belekezdtek, hogy eredményesen fel tudják venni a harcot a gyarmatosító francia csapatokkal. A milíciák élén az ifjú George Washington állt. Mielőtt azonban megérkezett volna a Washington parancsnoksága alatt álló erősítés, a franciák megtámadták az

épülő erődítményt, s elűzték onnan a briteket. Ezt követően, 1754. május 24-én Washington Great Meadows-ba vezette embereit, ahonnan a baráti mingó indiánokkal közösen lecsaptak egy kisebb francia egységre. Ebben az összecsapásban a britek megöltek tíz franciát, illetve további huszonháromat foglyul ejtettek. Ez, a franciák által mérszárlásnak nevezett csetepaté szolgált indokul a több mint tíz esztendeig tartó gyarmati háborúra Franciaország és Nagy-Britannia között. A franciák július 3-án támadást indítottak a Great Meadows-ba visszahúzó Washington ellen. A négyszáz főnyi milíciával védekező Washington nem tudta tartani magát a kilencszáz fős francia csapatokkal szemben, így megadásra kényszerült. Ez a vereség sokkhatásként érte a brit gyarmatok lakosságát és a kormányzatot egyaránt. Ezért Westminster úgy határozott, hogy erősítést gyanánt a térségbe küldi 44. és 48. gyalogezredeit Edward Braddock tábornok parancsnoksága alatt. A reguláris brit erőket Észak-Karolinából és Virginiából érkező gyarmati milíciák segítették az elkövetkező küzdelmekben. George Washington Braddock mellett tanácsadóként továbbra is a milíciák élén maradt. A háború kezdeti szakaszát az angolszász történetírás a brit parancsnokról Braddock-hadjáratként tartja számon. Az 1755 júniusában meginduló hadjáratban a britek mintegy kétezer-ötszáz főnyi haderővel rendelkeztek a franciák nyolcszáz fős hadseregével szemben. Braddock ennek tudatában magabiztosan masírozott a francia Duquesne-erőd felé. A franciák azonban indián szövetségeseik segítségével csapdába csalták az európai hadviselési szabályokhoz szokott brit tábornokot, s a francia erőtől mindössze tíz mérföldnyire totális vereséget mértek rá.⁵ A vereséget követően a Virginia, Maryland és Pennsylvania határvidékein élő brit gyarmati lakosság körében pánik tört ki, és sokan elhagyták otthonukat. A veszélyben azonban megmutatkozott a lakosság valódi karaktere. Míg a németek és az angol kvékerek a diplomatikus tárgyalások útján történő konfliktuskezelés módját részesítették előnyben, addig az ulsteri skótok bátran felvették a harcot mind a franciákkal, mind azok indián szövetségeseivel. Jelen esetben a brit kormányzatnak előnyt jelentett az ulsteri skótok makacs, harcias és konok természete. A gyarmati milíciák tagjai is zömében közülük kerültek ki. A kritikus években, évtizedekben a brit gyarmatok határvidékein szinte élő pajzsként küzdöttek a túlélésért.

Ilyen makacs küzdelem volt az Észak-Karolinában dülő is. Braddock tábornok balul sikerült

⁵ Míg a franciák az összecsapásban kevesebb, mint hatvan embert vesztek, addig a britek majdnem ezer főt. Veszteségük halottakban és sebesültekben pontosan kilencszázhetvennégy fő volt. 70. old.

³ A formális birtokbavételre 1682-ben került sor.

⁴ 1 acre = 4047m²

hadjárataival párhuzamosan Dobbs kormányzó telepesei – főként ulsteri skótok – és az őslakos indiánok között több éves harc kezdődött a gyarmat nyugati határterületein található földekért. A skót telepések a katauba és a cseroki indián törzsekkel vívtak szűnni nem akaró harcokat. Míg 1758 őszére végül is Rowan megye békebírája, John Brandon ideiglenes fegyverszünetet kötött a cseroki indiánokkal.

Mindazonáltal a britek 1758-ban ismét megkísérelték átvenni az Ohio-völgy fölötti politikai ellenőrzést, s a maguk oldalára fordítani a katonai szerencsét. John Forbes brit tábornok ötezer fős gyarmati haderővel, valamint ezernégyszáz skót Highlanderrel a pennsylvaniai Bedfordból Duquesne-erőd elfoglalására indult. Miután átvágtak az Ohio-völgyön, s maguk mögött biztosították az utánpótlási vonalat, két hónapos fegyveres harcban sikerült meghátrálásra, és az erőd feladására kényszeríteniük a francia csapatokat. Ezáltal az Ohio-folyó völgye ismét a brit korona hatáskörébe került. A franciák visszaszorulása az őslakosokhoz fűződő viszonyt is befolyásolta. Mivel a továbbiakban már nem volt rájuk szövetségesként szükségük, a britek a gyarmati határvidékről az Appalache-hegységbe űzték az indiánokat.

A könyv hatodik fejezetében (*Where There's A Will*) először a hétéves háború befejezéséről olvashatunk, majd a gyarmatok mindennapjaiba nyerhetünk bepillantást. Kiderül, hogy Duquesne-erőd kapitulációja után az Ohio-völgyének többi francia erődítménye is a britek kezére került, akik 1760-ra már szinte egész Kanadát elfoglalták, és birtokukba vették. A hétéves háborút lezáró 1763-as párizsi szerződésben mindez szentesítést is nyert. Franciaország a Mississippitől keletre fekvő területeket – beleértve Kanadát is – átengedte Nagy-Britanniának. A párizsi szerződést követően az indiánok számára nyilvánvalóvá vált, hogy a britekkel való kapcsolatuk megváltozott. Tudták, hogy földjeik megtartásáért harcolniuk kell, különben végérvényesen elveszítik azokat. Ezért még 1763-ban az atava törzs főnöke, Pontiac harci övet küldött a veszélyeztetett törzsekhez (delaver, hjuron, májámi, potavatómi, szeneka, saúni), hogy hadba hívja őket a fehérek ellen. A sikeres felhívást követően az indiánok Detroit erődjét akarták elfoglalni, de az erős védelemmel bíró erődítményt nem tudták bevenni. Így a környező farmokra csaptak le, s több mint kétezer – többségükben ulsteri skót – telepest gyilkoltak meg.

Augusztusban a britek Henry Bouquet ezredes vezetésével négyszázhatvan katonát küldtek Pontiac ellen. Az indián hadviselést kitűnően el-

sajátító Bouquet ezredes augusztus 6-án csapdába csalta a delaver, a hjuron, a mingó és a saúni törzsek egyesített seregét, és súlyos vereséget mért rájuk. Ezután a britek új szerzeményeiken sorra megerősítették erődítményeiket, majd külön-külön szerződéseket és békét kötöttek az egyes indián törzsekkel. Ezt látván Pontiac is elásta a csatabárdot, de a békét csak halálát követően realizálhatták a telepések. Mindezek után egyértelművé vált, hogy a brit gyarmatokon az őslakos indiánok alávetett, jó esetben megtört helyzetbe kerültek.

A következő fejezet (*Dunmore's War*) egy lokálisnak nevezhető, ám annál véresebb háború eseményeit ismerteti az érdeklődő olvasóval. 1772-ben Dunmore negyedik grófia, az ambiciózus John Murray lett Virginia gyarmat új kormányzója. Murray feltett szándéka volt, hogy Virginia területét kiterjeszti északnyugati irányban a nemrég megszerzett Ohio-völgy felé. Mivel a terv a különböző indián törzsekkel kötött szerződések megszegését jelentette, harcedzett veteránok letelepítésével kívánta az új határterület védelmét biztosítani. A vállalkozást John Connally, a pittsburgh-i milícia parancsnoka kezdte el végrehajtani. A területen élő saúni indiánok természetesen nem nézték jó szemmel a gyűlölt fehérek újabb terjeszkedését, s a velük nemrég kötött szerződés megszegését. Miután nem sikerült szövetséget kötniük az irokézekkel, a saúni törzs egymaga kezdett brit farmokat fosztogatni, telepéseket meggyilkolni, valamint támadásokat intézni az Andrew Lewis tábornok parancsnoksága alatt álló milícia több százada ellen is. Az így kirobbant fegyveres konfliktust nevezzük Dunmore háborújának, mely ugyan nem tartott túlságosan sokáig, s jelentősége sem emelkedett lokális szinten túl, mégis rendkívül kegyetlen és véres tettek sorozatát váltotta ki a hadviselő felekből. A britek részéről ezerötszáz, többnyire ulsteri skót milicista nézett szembe a saúni törzs harcosaival. A fejezetben részletesen olvashatunk a mindkét fél által elkövetett embertelenségekről, és az azok által kiváltott bosszúhadjáratokról is. Végül 1775. február 21-én Dunmore újabb egyezséget és békét kötött a saúni indiánokkal. Dunmore-t azonban minden bizonnyal az amerikai telepések és Westminster egyre romló viszonya készítette a béke megkötésére. Bőven előfordultak ugyanis még ezt követően is csetepaték telepések és indiánok között a határvidéken. Erre a legjobb példát Daniel Boone expedíciója adja. Boone a Cumberland szakadékon átvágyva szeretett volna Kentucky-ba eljutni. Céljától azonban mindössze tizenöt mérföldnyire rátámadtak a saúni indiánok, s csak jó szerencséjének köszönhette, hogy nem veszték oda valamennyien.

Időközben kitört az amerikai függetlenségi háború, mely egy időre levette napirendről az indiánok elleni további hadviselést. Helyette a britek és a lázadó telepesek között tört ki fegyveres konfliktus. Larry Hoefling könyvének következő négy fejezetében (*Beginnings of a Revolution, Year of the Sevens, Through the Gap, Revolution on the Frontier*) az amerikai történelem e jeles eseményéről olvashatunk más-más perspektívából. A függetlenségi háború előzményeit és annak kitörését a köztudott történelmi események ismertetésével fejti ki a szerző. Újdonságot abban nyújt számunkra, hogy szó szerint közli a szövegét annak az itthon kevésbé ismert dokumentumnak, melyet egy esztendővel az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat proklamálása előtt, 1775. május 31-én jelentettek meg a *South Carolina Gazette* és a *Country Journal* hasábjain. Mivel Thomas Jefferson bizonyíthatóan ismerte ennek az ún. Mecklenburgi Nyilatkozatnak a szövegét, bátran tekinthetjük azt az 1776-os amerikai Függetlenségi Nyilatkozat előzményének és inspirációjának. A Mecklenburgi Nyilatkozatot 1775. május 20-án fogalmazta meg Észak-Karolinában a Mecklenburgi Gyűlés, mely a nyilatkozatban kimondta, hogy felfüggesztik a korábbi alkotmányt, valamint minden brit törvényt és rendeletet semmissé tesznek, eltörölnek, továbbá a korona által kinevezett tisztségviselőket sem ismerik el hivatalukban. A Mecklenburgi Nyilatkozat harmincegy aláírója közül tizenhárman ulsteri skót telepesek voltak.

Ezt követően a tényleges harci eseményekről olvashatunk. Részleteiben olvashatunk a Bunker Hill-i csatáról, valamint az ezt követő hónapok kisebb-nagyobb összecsapásairól szintúgy. Megtudhatjuk a kötet lapjait olvasván, hogy a britek reguláris egységeiken túl minél több, a koronához lojális telepest igyekeztek csapataikba toborozni. Sőt, attól sem riadtak vissza, hogy néger rabszolgákból külön ezredet állítsanak fel. A lojalista Dunmore szabadságot ígért minden rabszolgának, aki az ún. „Hűséges Etiópiai” („*Loyal Ethiopian*”) ezredbe jelentkezett. Az amerikai felkelők csapatait főként a gyarmatok hátszágából érkező pionírok alkották. Ők fegyverforgatásban jártas, harcedzett telepesek voltak, akik otthonaik védelmében szinte naponta néztek szembe a halállal. Virginia és Észak-Karolina határvidéke valósággal hemzsegett ezektől a tapasztalt harcosoktól. Így nem meglepő, hogy George Washington hadseregének bázisát e két gyarmat adta, melyek folyamatos utánpótlással is ellátták az USA majdani első elnökének seregét. Közöttük jelentős számban megtalálhatóak voltak az ulsteri skótok, akiknek eleddig megvetett és

nemkívánatosnak tartott harcias természete most, a szükség idején felértékelődött. Nélkülük, az ő kitarásuk nélkül valószínűleg Washington sem tudta volna a felkelők javára eldönteni a váltakozó szerencsével folyó küzdelmet. Nekik köszönhetően viszont a legnagyobb szükség idején az amerikai főparancsnok mindig fel tudta tölteni csapatait, míg ki nem vívta a végső győzelmet.

Az 1777-es esztendő különösen megviselte a hadviselő feleket. A borzasztóan hideg időjárás különösen megviselte a leharcolt csapatokat. Főként a szerényebb anyagi háttérrel rendelkező amerikai hadsereg szenvedett súlyosabb veszteségeket az ítéletidőben. 1777–78 telén a sereg kétezer katonája veszett oda a fagy, az éhség, valamint a tífusz és a himlő következtében. Továbbá a haderő loállományának jelentős része, mintegy ötszáz ló is elpusztult takarmány hiányában.

Azok az ulsteri skótok, akik éppen nem harcoltak Washington seregeiben, kihasználták az alkalmat, s jó pionírokhöz méltóan tovább nyomultak az amerikai vadonban nyugat felé Kentucky-ba. A telepesek hatalmas szekerekkel indultak neki a viszontagságos útnak. Lisztet, kukoricát, sőt és vetőmagot vittek magukkal, de puszkapor és ólom is megtalálható volt a batyujukban. Mielőtt nekivágtak volna a hosszú útnak, a pionírok megpatkolták lovaikat is, nehogy lesántuljanak út közben. A szekereket kézműves szerszámokkal, szövetekkel, ágyneművel pakolták meg, de semmi dísztárgyat vagy csecsebecsét nem vittek magukkal. A szekerek után kötötték tartalék lovaikat és a teheneiket. A karaván előtt és mögött fegyveres férfiak őrködtek, mert állandóan számolni lehetett indiánok, vagy haramiák támadásával. A kalandos és többnyire veszélyes utat követően a telepesek olyan helyet kerestek, ahol volt elég fa a házépítéshez, legelők az állattenyésztéshez, valamint közeli vízforrás. A sok vállalkozó kedvű pionírnak köszönhetően Kentucky keleti régiói szépen lassan benépesültek. 1780-ra a telepesek délnyugati irányban, nagyjából ötven mérföldre terjeszkedtek a legelső Kentucky telephelytől, Harrodsburgtól. Itt már megváltozott a táj képe is; a sűrű rengeteget felváltotta a füves préri, ameddig a szem csak ellátott. Kentucky kormányzata, hogy ösztönözze a letelepedést az állam területén, 1794-ben elrendelte, hogy minden telepes, aki 1798 előtt két acre földterületet feltört és körbekerített, valamint azon kukoricát termeszt, további kétszáz acre földterületet kapjon fáradozásainak elismeréséül. Ezt követően a könyv szerzője oldalakon keresztül ismerteti azokat az ulsteri skót családokat, akik hatalmas földterület birtokosaivá váltak Kentuckyban.

A Függetlenségi Háború ideje alatt a harcok kiterjedtek a gyarmatok határterületeire és hátszágára is. Ezért az újonnan alakult Kentucky-ban is védelem gyanánt felállítottak helyi erőket. A britek a Nagy Tavaktól egészen Kentucky-ig megpróbálták kiterjeszteni a hadszínteret. Ahová reguláris csapatokat nem tudtak küldeni, oda lojalistákból álló gyarmati egységeket küldtek, esetleg indián törzseket tüzeltek fel fosztogatásra. 1780-ban a britek Cornwallis tábornok parancsnoksága alatt elfoglalták Dél-Karolinát. Észak-Karolinában ezt követően pánik tört ki, mert fennállt a veszélye, hogy a brit csapatok bármelyik pillanatban megtámadhatják a gyarmatot. Ekkor jutott Cornwallis fülébe a hír, hogy a virginiai Abraham Buford ezredes négyszáz ulsteri skót élén Charleston felé közeledik. A brit főparancsnok Banastre Tarleton, a Brit Légión (*British Legion*) parancsnokát bízta meg a feladattal, hogy csapjon le a virginiaiakra. Tarleton a több napos meneteléstől elcsigázott ulsteri skótokat Waxhaw mellett könnyedén bekerítette, majd katonáival és a 17. könnyűdragonyosokkal kegyelmet nem ismerve lekasabolta őket. Ez, a „Tarleton mészárlásaként” elhíresült esemény súlyos hatással volt a helyi politikára is. Az eddig lappangó belső ellentétek felszínre kerültek, s harcok törtek ki lojalisták és lázadók között. A lojalisták a brit hadsereg erejének megnyilvánulását látták a Waxhaw melletti mészárlásban, míg a lázadók keserősége a vereséget követően gyűlöletté fokozódott. Két héttel az összecsapás után az ulsteri skótok Mecklenburg megyében gyülekeztek, ahol Rutherford tábornok parancsnoksága alatt megpróbálták felkészülni az Észak-Karolina elleni esetleges brit támadásra. Erre azonban ekkor még nem került sor. Helyette a mai Lincolntown mellett csaptak össze a helyi erők egymással egy malom elfoglalásának apropóján. A csetepatéből a lázadók kerültek ki győztesként, de nem igazából volt tétje a dolognak, hiszen az egymással szembenálló katonák egyaránt Észak-Karolina fiai voltak. Cornwallis viszont szeptember 20-án bevonult Charlotte-ba, melyet főhadiszállásául jelölt ki. Nem érezhette viszont magát egy pillanatra sem biztonságban, mert a lázadók orvlövészei folyamatosan szedték áldozataikat katonái közül. A britek egy pillanatra sem hagyhatták el életük veszélyeztetése nélkül a tábor területét. Hiába küldött ki kisebb csapatokat élelemért, az ulsteri skót telepesek saját farmjaikat is felgyújtották, csak nehogy az ellenség kezére kerüljön bármi is. Ráadásul egy lódarazsoknak nevezett ulsteri skót alakulat James Thompson vezetésével folyamatosan rajtaütött a rekviráló brit katonákon. Gyakorlatilag gerillaháborút folytattak Cornwallis csapatai ellen.

Volt még egy jelentősebb összecsapás Észak-Karolinában King's Mountain mellett, ahol a lojalista Patrick Ferguson nézett szembe a felkelőket vezető Daniel Morgannel. A kétszeres túlerőben lévő Morgan bekerítette, majd heves tűzpárbajban legyőzte Fergusont. Az összecsapásban mintegy kétszázötvenhárom ember vesztette életét,⁶ kétszázhuszonötven megebesültek,⁷ valamint további hétszázötvenhat lojalista katonát a lázadók foglyul ejtettek. A hír hallatára Cornwallis feladta Charlotte-ot, s visszavonult Dél-Karolinába.

A kötet tizenkettedik fejezetéből (*Early Day Kentucky*) megtudhatjuk, hogy habár továbbra is élénk harcok folytak a gyarmatok hátszágában, a függetlenségi háborút voltaképpen 1781-ben a virginiai Yorktown mellett vívott csata döntötte el, ahol a britek döntő vereséget szenvedtek Washington csapataitól. Ezután a telepesek ismét az indiánok ellen fordulhattak, akik földjeik védelmében állandó fenyegetést jelentettek a folyamatosan előrenyomuló pionirok számára. A következő évtized ennek jegyében telt el, s a fehér telepesek számos katonai expedíciót vezettek a cseroki, a saúni és az ohioi indiánok ellen, hogy nyugat felé űzzék őket. Ezzel párhuzamosan tovább folytatódott Kentucky megye kiterjesztése. 1780-ban Virginia kormánya hozzájárult, hogy az eredeti Kentucky megyét három kisebb megyére bontsák. Így jöttek létre a Lincoln, Fayette és Jefferson megyék. Ezt követően, 1784-ben alapították Nelson megyét, 1785-ben a Bourbon, Mercer és Madison megyéket, majd 1788-ban Mason és Woodford megyét. Természetesen Kentucky településhálózata és úthálózata is folyamatosan fejlődött, a lakosság száma pedig nőtt. Egyre gyakoribbá váltak a vegyes házasságok a különböző eredetű telepesek között, és az ulsteri skótok kulturális elszigetelődése sem volt már olyan élesen elkülönülő, mint néhány évtizeddel korábban. Mindazonáltal még a XIX. században is fontos identitással bírt az ulsteri skót vérvonallal.

A következő fejezet (*Out of Shenando*) elején a Shenandoah-völgy többnyire ulsteri skót telepeseinek a függetlenségi háborúban játszott szerepével ismerkedhetünk meg. Megtudhatjuk, hogy a terület folyamatos emberi utánpótlással látta el George Washington és Andrew Lewis csapatait. Annyira komolyan vették a Nagy-Britannia elleni háborút, hogy azokat a telepeseket, akik nem voltak hajlandóak eleget tenni hadviselési kötelezettségeiknek, komoly pénzbírsággal sújtották. Azonban még így is sokan maradtak távol a harcotól, és inkább

⁶ Ebből kétszázhuszonöt lojalista, huszonnyolc lázadó volt. 144. old.

⁷ Százhatvanhároman voltak közülük lojalisták, hatvanketten lázadók. 144. old.

kifizették a bírságot, mintsem magára hagyják gazdaságaikat.

Az 1783-as párizsi békeszerződés után a Shenandoah-völgy vállalkozó szellemű és kalandvágyó telepesei immáron korlátozások nélkül vághattak neki az újabb termékeny földek felkutatásának és feltörésének. Larry Hoefling a könyvnek ebben a részében személyes példákon keresztül ismerteti az ulsteri skót pionírok erőfeszítéseit, hogyan vágta utat maguknak a végtelen amerikai erdőségeken és prériken keresztül Tennessee, majd Texas felé. Talán a legérdekesebb mindezek közül Sam Houston története, akit gyerekkorában elraboltak a cseroki indiánok, s tizenkilenc esztendő koráig közöttük élt. Ezt követően önként jelentkezett a 7. Tennessee gyalogezredbe, majd a 39. gyalogezred kötelékében, Andrew Jackson parancsnoksága alatt harcolt a britek ellen az 1812-es brit–amerikai háborúban. A harcokban súlyos sérüléseket szenvedett, így feladta az aktív katonai szolgálatot. Helyette az ügyvédi, majd a politikusi pályát választotta. Politikai karrierje felívelését mutatja, hogy 1827-ben Tennessee állam hatodik kormányzójának választották. Két esztendővel később azonban családi okokra hivatkozva lemondott a kormányzóságról és Texasba vándorolt. Itt a hadsereg főparancsnoki tisztét töltötte be. A Mexikó elleni győztes háborút követően 1836-ban a Texasi Köztársaság elnökévé választották. Magát az új fővárost is róla nevezték el. Texasi elnökként az Egyesült Államokhoz való csatlakozást szerette volna elérni, de ezt minden erőfeszítése dacára sem sikerült neki megvalósítania. Élete alkonyán visszavonult a politikától, s 1863. július 26-án, mint egyszerű texasi polgár adta át lelkét az örökkévalónak.

A könyv utolsó fejezeteiben (*Life at the Cross Roads; Hanging Fork to Hustonville*) Kentucky telepeseinek mindennapjairól olvashatunk. A terület a lakosok többszöri kérését követően 1792-ben vált önálló állammá. 1790–'96 között sikeres határháborút vívta a területeiket foggal-körömmel védő indiánok ellen. Ezután a társadalmi élet széles körű fellendülése jellemezte Kentuckyt. Általánosan elterjedt a jogi ügyek (perek, végrendeletek)

bírságokon történő rendezésének gyakorlata. A presbiteriánus egyház a hívek nagy létszámának köszönhetően az állam legjelentősebb vallási intézménye lett. Folyamatosan nőtt a presbiteriánus gyülekezetek és templomok száma. Végül is ez utóbbi tényező jelentette a folytonosságot a mindenkorai ulsteri skót közösségek között. Mikor I. Jakab angol király 1609-ben meghirdette az észak-írországi Ulster tartomány kolonizációját, a vállalkozó kedvű skót telepesek új otthonaikba is magukkal vitték protestáns vallásukat, amihez körömszakadtáig ragaszkodtak a legnagyobb szükség idején is. Legyen szó akár a katolikus írek folyamatos zaklatásáról, Cromwell kegyetlen elnyomásáról, vagy akár Orániai Vilmos anglicizációjáról. Az Atlanti-óceán túloldalán, Amerikában is mindig prioritást élvezett az ulsteri skót közösségek értékrendjében vallásuk, vallási szokásaik és egyházuk megtartása. Jellemük ezen faktorához kései utódaik is hűségesek maradtak. Mind Pennsylvániában, Virginiában, a Karolinákon, Kentuckyban és Tennessee-ben presbiteriánus egyházakat és gyülekezeteket hoztak létre az egykori ulsteri skót telepesek és azok utódai. A könyvet a szerző azzal fejezi be, hogy Ambrose Huston és felesége 1881-ben megalapították a Missouri Presbiteriánus Egyházat, így állítván méltó emléket az ősöknek.

Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy a kötet eleget tesz a címben foglaltaknak, és a szerző célkitűzéseinek. Részletesen tárgyalja az ulsteri skótok által lakott amerikai brit gyarmatok helytörténetét úgy, hogy közben elhelyezi azt az egyetemes történelmi folyamatokban. Fontos szakirodalomként használhatják a könyvet azok is, akik a korai amerikai élet és életmód iránt érdeklődnek. A legnagyobb haszonnal kétséggkívül azok az amerikai emberek forgathatják a munkát, akik esetleges felmenőiket szeretnék felkutatni az egykori ulsteri skót telepesek között. Larry Hoefling ugyanis hosszú-hosszú oldalakon keresztül közöl részletes névlistákat az egyes csatákban, hadjáratokban részt vevő ulsteri skót katonákról. A könyv értékes alkotás, a szerző alapos kutatómunkájának magas színvonalon megírt eredménye.

BIRÓ TEOFIL

Szerzői tudnivalók

Tisztelettel kérjük szerzőinket, hogy írásaikat az alábbi instrukciók figyelembevételével juttassák el a szerkesztőség címére.

A szöveget lehetőség szerint számítógéppel szedjük be, s lehetőleg ne használjunk szövegtípusokat. A szerző ne formázza szöveget, és az oldalszámmozgáson kívül ne használjon technikai kellekeket. Amennyiben a szövegben speciális karaktereket, betűk találhatók, a szerző ezt külön jelezze. A szöveget .rtf formátumban juttassuk el a szerkesztőségnek.

A szerző emelje felső indexbe a jegyzetszámokat. Ügyeljünk arra, hogy az tapadjon a vonatkozó szóra¹ és követi a tagmondatot,² illetve a mondatot záró írásjelet.³ (Zárójeleket⁴) viszont – sőt a gondolatjeleket is⁵ – mindig előzze meg a jegyzetszám. A szerző alkalmazza a kívánt kiemeléseket: tulajdonneveknél pusztá kiemelés (*Kossuth Lajosról, Szilágyi Mihállyal*), közneveknél a *toldalékkal* együtt való kiemelés a kívánatos.

Párbeszédés szövegnél a különböző alanyok szövegeit (pl. kérdés – felelet) új sorral válasszuk el, s az egyes szövegek gondolatjellel kezdjük. A szövegrészek elején félkövér kiemeléssel és az első említés után kiemeléssel különböztessük meg kommunikáció résztvevőit: **Belvedere Meridionale**, később **B.M.** vagy **Bíró Zoltán**, később **B. Z.**

A szöveghez mellékelt illusztrációkat kérjük önálló file-ként, optimálisan 300 dpi felbontással szkennelve, képaláírással és a forrás megjelölésével mellékelni. Mivel a lap nem közöl színes ábrákat, ezért grafikonoknál és más ábráknál, mellőzük a színes jelek használatát. Ehelyett használhatjuk a sötét árnyalatait és/vagy grafikus jeleket.

Tanulmány esetében kérjük, hogy szerző mellékeljen angol nyelvű rezümét. A szerző neve mellett kérjük feltüntetni beosztását, munkahelyét, tudományos fokozatát és e-mail címét.

BIBLIOGRÁFIAI TÉTELEK

Egyszerűs mű: **SZERZŐ: Cím.** Alcím. Megjelenés helye, Megjelenés ideje, Kiadó.

Példa: LÁZÁR KATALIN: *Népi játékok*. Budapest, 1997, Planétás Kiadó.

Többszerzős mű: **Szerző – Szerző: Cím.** Alcím. Megjelenés helye, megjelenés ideje, Kiadó.

Példa: NÉMETH ANDRÁS – BORECZKY ÁGNES: *Nevelés, gyermek, iskola*. A gyermekkor változó színterei. Budapest, 1997, Eötvös József Könyvkiadó.

Folyóiratcikk:

SZERZŐ: Cím. Alcím. *Folyóirat címe*. Megjelenés éve. Szám. Oldaltól–oldalig.

Példa: JUHÁSZ ÁGNES: A raguzai mindennapok egy kézműves szakma tükrében: cipőkészítők a XIII. század végén–XIV. század elején. *Belvedere Meridionale* 2009. 1–2. sz. 64–72.

Könyvfejezet, gyűjteményes kötet tanulmánya:

SZERZŐ: Cím. Alcím. In Gyűjteményes kötet szerző: *Gyűjt.kötet cím*. Megjelenés helye, Megjelenés ideje, Kiadó. Oldaltól–oldalig.

Példa: KÖPECZI BÉLA: Kitekintés: Erdély útja 1918 után. In: Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története*. III. Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó. 1733–1778.

Internetes hivatkozás: **SZERZŐ: Cím.** Alcím. Webcím. Hozzáférés dátuma.

Példa: Lippai Péter: A küldetésorientált vezetés történelmi tapasztalatai. *Hadtudomány* 2004/2. <http://www.zmne.hu/kulso/mhht/hadtudomany/2004/2/2004-2-8.html>. Hozzáférés: 2009.07.02.18.12.

Ha a cikk végén közölt felhasznált irodalomban utalást teszünk a hivatkozásra, az a következő formában szerepeljen.

Példa: LÁZÁR KATALIN: *Népi játékok*. Budapest, 1997, Planétás Kiadó. (továbbiakban: Lázár 1997.) A lábjegyzetben használt hivatkozás: Lázár 1997. 23.

A felhasznált irodalomban a bibliográfiai tételeket a szerzők és szerkesztők nevének betűrendje szerint soroljuk jegyzékbe. Ha egy szerző több művel szerepel, akkor azok sorrendjét megjelenés éve határozza meg. Kiadási helyet ne rövidítsük!

POLITIKAI PÁRTOK SPANYOLORSZÁGBAN

1931 – 1936

ZALAI ANITA

Megrendelhető: terjesztes@belvedere.meridionale.hu